

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

**Մարդու իրավունքների և օրենքի գերակայության գլխավոր տնօրինություն,
Տեղեկատվական հասարակության դեպարտամենտ**
Արտահայտվելու ազատության հարցերով համագործակցության բաժին

ՏԵՆԻԿԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹ

**Հայաստանի մեդիա դաշտի կարիքների գնահատում՝ 2022 թվականի թարմացված
տարբերակ**

**«Մեդիա ազատությունը, արտահայտվելու ազատությունը, հանրային
լրատվամիջոցները կարգավորող ներպետական օրենսդրական դաշտի և
Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին դրա համապատասխանության վերաբերյալ
ուսումնասիրություն**

Պատրաստել էն.

Դր. Քրիստինա Ռոզգոնին և Շուշան Դոյդոյանը
Եվրոպայի խորհրդի փորձագետներ

Լրացուցիչ տեղեկություններ

համար խնդրում ենք դիմել.

Արտահայտվելու ազատության

հարցերով բաժին

(ստորաբաժանում 2)

Տեղեկատվական

հասարակության

դեպարտամենտ

Հեռ. +33 (0)3 88 41 26 29

www.coe.int/freedomofexpression

Վերապահում.

Սույն տեխնիկական փաստաթուղթը պատրաստվել է Եվրոպայի խորհրդի տեղեկատվական հասարակության դեպարտամենտի կողմից: Փաստաթղթում ներկայացված տեսակետներն ու կարծիքները հեղինակներին են և չպետք է ընկալվեն որպես Եվրոպայի խորհրդի պաշտոնական դիրքորոշման արտացոլում:

Բովանդակություն

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐԻ ՑԱՆԿ.....	5
ԱՄՓՈՓՍԳԻՐ.....	6
1. ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	14
1.1 Նախապատմություն.....	14
1.2 Շրջանակը.....	15
1.3 Մեթոդաբանությունը.....	16
2. ՄԵՐԻԱ ԴԱՇՏԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ.....	16
2.1 Մեղիա սպառման եղանակները Հայաստանում.....	16
2.2 Մեղիա շուկան Հայաստանում.....	18
3. ԳՈՐԾՈՂ ՕՐԵՆՍԴԵՐԱԿԱՆ ԴԱՇՏԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ.....	20
3.1 Ընդհանուր.....	20
3.2 «Ջանգվածային լրատվության մասին» օրենք.....	22
3.2.1 Ակնարկ.....	22
3.2.2 «Ջանգվածային լրատվության մասին» օրենքի մանրամասն գնահատականը.....	23
3.3 «Տեսալսողական մեղիայի մասին» 2020թ. օրենքը.....	29
3.3.1 Ակնարկ.....	29
3.3.2 «Տեսալսողական մեղիայի մասին» 2020թ. օրենքը միջազգային չափանիշների լույսի ներքո.....	29
3.3.3 «Տեսալսողական մեղիայի մասին» 2020թ. օրենքի իրականացումը շահագրգիռ կողմերի գնահատականների լույսի ներքո.....	31
3.4 Զրպարտությունը ՋԼՄ-ներում.....	32
4. ԼՐԱԳՐՈՂՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....	35
4.1 Ակնարկ.....	35
4.2 Տեղեկատվության ազատություն.....	36
4.3 Լրագրողների անվտանգությունը և ռազմավարական հայցեր ընդդեմ հանրային մասնակցության (SLAPP).....	41
4.4 Հայաստանում լրագրության մեջ գենդերային հավասարությունը.....	44
5. ԱՏԵԼՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔ.....	45
6. ԱՊԱՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ.....	49
7. ՄԵՐԻԱ և ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ (ՄՏԳ).....	52
8. ՄԵՐԻԱ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ և ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՉԱԿԱՆ ԴԱՇՏԸ.....	54
8.1. Հայաստանի Հանրապետության հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողով	
54	
8.2 Հանրային հեռարձակում՝ դեր, կարգավիճակ և կառավարում.....	55
9.2 Մեղիա ոլորտի կարիքները.....	58
9.3 Մեղիայի կարգավորման կարիքները.....	59

9.4 Հանրային մեղիայի կարիքները.....	60
10. ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....	60
10.1 Ընդհանուր.....	60
10.2 Օրենսդրական դաշտ.....	61
10.3 Հանրային հեռարձակում.....	62
ՀԱՎԵԼՎԱԾ I ՀԵՂԻՍԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ.....	63
ՀԱՎԵԼՎԱԾ II ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՎԱԾ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԸ.....	64

Հապավումների ցանկ

ՀՀ դրամ	Հայաստանի Հանրապետության դրամ (ազգային արժույթ)
ԽԱՊԿ	Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե
ՀՌԿԿ	Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն
ՔՀԿ	Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություն
ՄԻԵԿ	Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա
ՄԻԵԴ	Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան
EUR	Եվրո
SU	Տեղեկատվության ազատություն
ԻԱԿ	Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն
ICANN	Նշանակված անունների և հեռախոսահամարների
ինտերնետային կորպորացիա	
INDIREG	Տեսալսողական մեդիա ծառայությունները կարգավորող մարմինների անկախության և արդյունավետ գործունեության ցուցանիշներ
ՄՀԻ	Միջազգային հանրապետական ինստիտուտ
ITU-UNESCO	Միավորված ազգերի կրթության, գիտության և մշակույթի կազմակերպության Հեռահաղորդակցության Միջազգային Միություն
ԱԺ	Ազգային ժողով
ԱԱԾ	Ազգային անվտանգության ծառայություն
ՄՆԿ	Մեդիա նախաձեռնությունների կենտրոն
ՄՏԳ	Մեդիա և տեղեկատվական գրագիտություն
ՀԿ	Հասարակական կազմակերպություն
ԵԱՀԿ	Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության
կազմակերպություն	
ԵԽԽՎ	Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողով
ՀՀՀ	Հանրային հեռարձակման համակարգ
ՀՄ	Հանրային մեդիա
ՀՀ	Հայաստանի Հանրապետություն
RFI	Ռադիո Ֆրանս միջազգային
ՌՀՀՀՄ	Ռազմավարական հայցեր ընդդեմ հանրային մասնակցության
ՄԱԿ	Միավորված ազգերի կազմակերպություն
USD	ԱՄՆ դոլար
ԽՍՀՄ	Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների
Միություն	

Ամփոփագիր

Եվրոպայի խորհրդի Տեղեկատվական հասարակության դեպարտամենտի Արտահայտվելու ազատության հարցերով համագործակցության բաժնի պատվերով կազմված այս զեկույցը ներկայացնում է 2019 թվականի «Հայաստանի մեդիա դաշտի կարիքների գնահատում՝ մեդիա ազատությունը, արտահայտվելու ազատությունը, հանրային մեդիան և դրա համապատասխանությունը Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին կարգավորող ներպետական օրենսդրական դաշտի ուսումնասիրություն» (այսուհետ՝ 2019 թվականի գնահատման զեկույց) թարմացված տարբերակը:

2022թ. զեկույցը ներկայացնում է Հայաստանում մեդիա ոլորտի իրավական և կազմակերպչական դաշտի, ինչպես նաև կազմակերպչական և նյութական կարողությունների՝ Եվրոպայի խորհրդի, մասնավորապես՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքով սահմանված չափանիշներին համապատասխանության համեմատական վերլուծություն, հաշվի առնելով 2019 թվականից ի վեր տեղի ունեցած փոփոխություններն ու զարգացումները: Հատուկ ուշադրություն է հատկացվում մեդիա կառավարմանն առնչվող խնդիրներին. հանրային լրատվամիջոցներին, ՋԼՄ-ների սեփականատիրության թափանցիկությանը, ինքնակարգավորմանը, լրագրության որակին, ասելության խոսքի և ապատեղեկատվության դեմ պայքարին: Ուսումնասիրության բոլոր ուղղություններով հաշվի է առնվել գենդերային ասպեկտը:

Զեկույցի հիմքում մարդու իրավունքներն են, ըստ այդմ աշխատանքներում ներգրավված են եղել պարտականություններ և իրավունքներ ունեցող 22 սուբյեկտներ՝ կիսակառուցակարգված քննարկումների ձևաչափով, հաշվի առնելով բազմազան տեսակետներ և աղբյուրներ արտացոլող համապատասխան փաստաթղթերի մանրակրկիտ վերլուծության արդյունքները: Շահագրգիռ կողմերի քննարկումների կենտրոնում ա) մեդիա դաշտում 2019 թվականից ի վեր զարգացումների ամփոփումն էր և բ) տեխնիկական աջակցության կարիքների բացահայտումը, որոնց կարելի է անդրադառնալ Եվրոպայի խորհրդի առաջիկա գործողությունների ծրագրի շրջանակներում (2022-2025թթ.) Հայաստանի համար նախատեսված համագործակցության ծրագրի ներքո, և որոնց համար այս զեկույցը կհանդիսանա հենք և ելակետային արժեք:

Արդյունքները

2001 թվականին Եվրախորհրդին անդամակցելուց ի վեր Հայաստանում նկատվել են լրատվամիջոցների ազատության դեմ ուղղված համակարգային և շարունակական մարտահրավերներ: 2018 թվականի «Թավշյա հեղափոխությունը» սկիզբ դրեց բարեփոխումների ժամանակաշրջանին, որոնց շնորհիվ Հայաստանն ավելի մոտեցավ Եվրոպայի խորհրդի արտահայտվելու ազատության չափանիշներին: Մասնավորապես, անկախ առցանց լրատվամիջոցները ցույց տվեցին մեդիայի ժողովրդավարական գործառույթներն իրականացնելու իրենց կարողությունը:

Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովը (ԵԽԽՎ) իր վերջին՝ 2022 թվականի զեկույցում գնահատել է, որ մեդիա դաշտի բազմազանությունը, ընդհանուր առմամբ, ծաղկել է 2018 թվականից ի վեր, սակայն նշել է, որ հայկական մեդիա դաշտը շարունակում

է մնալ խիստ բնեացված¹: 2018 թվականից ի վեր դրական փոփոխություններն արտացոլվում են նաև բարելավված միջազգային վարկանիշներում, մասնավորապես՝ «Լրագրողներ առանց սահմանների» և «Ֆրիդրմ Հաուսի» կողմից: Այս զեկույցները նույնպես ընդունում են մեղիա բազմազանությունը, թեև ոչ լիարժեք անկախությունը, ինչպես նաև առցանց անկախ և հետաքննող լրատվամիջոցների համեմատաբար ազատ գործունեությունը: Միևնույն ժամանակ, մտահոգությունները վերաբերում են լրագրողների նկատմամբ շարունակվող իրավական գործողություններին և բռնություններին, տպագիր և տեսալսողական լրատվամիջոցների վրա քաղաքական ազդեցությանը և բիզնես վերահսկողությանը և ՁԼՄ-ների բնեացմանը՝ պայմանավորված դրանց սեփականատերերի շահերի խմբագրական ներկայացմամբ:

2019 թվականի գնահատման զեկույցից ի վեր լրատվամիջոցներին սպառնացող եղանակները զգալիորեն փոխվել են: Հայկական լսարանի կողմից ամենօրյա ռեժիմով սպառվող տեղեկատվության աղբյուրները, այդ թվում՝ նորություններին ծանոթանալու համար, այժմ մեծամասամբ ինտերնետի վրա հիմնված և սոցիալական մեղիա հարթակներն են (երկու հիմնական հարթակները՝ Ֆեյսբուքը և YouTube-ն են, որոնց հաջորդում է Ինստագրամը): Հեռուստատեսությունը և մասնավորապես հանրային հեռուստատեսությունը տեղեկատվության երկրորդ առաջատար աղբյուրն է, թեև դրա սպառումը 2015 թվականից ի վեր շարունակաբար նվազել է: Տեղական հեռուստատեսությունը և ռուսական հեռուստաալիքները Հայաստանում սպառվում են մեծաթիվ մարդկանց կողմից, և շահագրգիռ կողմերն ակնարկել են, որ մասնավորապես միջազգային նորությունները տրամադրվում են ռուսական հեռուստաալիքների միջոցով:

Համաշխարհային միտումներին համընթաց՝ տպագիր մամուլի ազդեցությունը Հայաստանում կտրուկ նվազել է: Լրատվամիջոցների մեծ մասը փոխկապակցված և ուղղակիորեն վերահսկվում են մեծ քաղաքական կամ բիզնես շահերի կողմից՝ ստեղծելով համակարգային և մշտական սահմանափակումներ մամուլի ազատության և, հետևաբար, ժողովրդավարական մեղիա գործունեության համար: Գովազդային շուկան թերզարգացած է, ինչը հանգեցնում է նրան, որ լրատվամիջոցները հովանավորություն և աջակցություն են ստանում քաղաքական և այլ ազդեցիկ հասարակական գործիչների կողմից: Նույնը վերաբերում է հանրային լրատվամիջոցներին, որոնք շատ դեպքերում զերծ են մնում կառավարության քննադատությունից: Չարգացած չէ նաև մեղիա վճարովի բաժանորդագրությունը: Այս գործոնները սահմանափակում են լրատվամիջոցների ֆինանսական անկախությունը: Հայաստանում լրատվամիջոցների իրական սեփականատերերի բացահայտումը ոլորտի հիմնական մարտահրավերներից է: Թեև մեղիայի սեփականատիրության թափանցիկության ապահովման օրենսդրական դաշտն ընդունվել է 2021 թվականին, արդյունավետ իրականացումն առայժմ հասպտում է:

2019 թվականի Գնահատման զեկույցից ի վեր Հայաստանը բախվել է երկու լուրջ մարտահրավերի՝ Covid-19 համաճարակի և 2020 թվականի Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմի: Այդ ճգնաժամերի ընթացքում հայ հասարակությունը բախվեց ապատեղեկատվության և ստելության խոսքի աննախադեպ մակարդակի: Այդ ամենը ստիպեց իշխանություններին խստորեն սահմանափակել լրագրողների անկախությունը և

¹ ԵՄԽՎ 2022թ. զեկույց «Ժողովրդավարական կառույցների գործունեությունը Հայաստանում». Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի զեկույց: Doc. 15432, 10 հունվարի 2022թ., տե՛ս <https://pace.coe.int/en/files/29803>:

խոսքի ազատությունը, թեկուզ ժամանակավոր, և դրդեց օրենսդրական փոփոխությունների, որոնք հապճեպ իրականացվեցին և չունեցան անհրաժեշտ փոխհամաձայնություն՝ որակը և հանրության աջակցությունն ապահովելու համար: Մասնավորապես, «Չանգվածային լրատվության մասին» օրենքում (որը լրատվության դաշտը կարգավորող հիմնական իրավական ակտն է) 2020 և 2021 թվականների փոփոխությունները ներմուծեցին խոսքի ազատության իրավունքի նոր սահմանափակումներ. «տեղեկատվության չնույնականացված աղբյուրներ» նոր ավելացված սահմանումը առաջացրեց մեծ աստիճանի իրավական անորոշություն և ստեղծեց լրագրողների՝ տեղեկատվության աղբյուրների պաշտպանության իրավունքի անհարկի սահմանափակման ռիսկեր: Ավելին, պետական մարմինների կողմից լրագրողների հավատարմագրումը մերժելու լրացուցիչ իրավական հնարավորությունը նոր իրավական մարտահրավերներ առաջացրեց: Ընդհանուր առմամբ, մեդիա ոլորտը կարգավորող ներկայիս օրենսդրական դաշտը ժամանակավրեպ է և չի նպաստում խոսքի և լրատվամիջոցների ազատությանը: Հետագա փոփոխություններ մտցնելու փոխարեն անհրաժեշտ է հրատապ և համապարփակ իրավական բարեփոխում:

Ինչ վերաբերում է հանրային մեդիային (այսուհետ՝ ՀՄ), ապա 2022 թվականի թարմացված զեկույցում նշվում է, որ թեև 2019 թվականից ի վեր կատարվել են որոշ փոփոխություններ (օրինակ՝ անկախ ֆինանսավորման հարցում), շատ հարցեր դեռ պետք է լուծվեն, այդ թվում՝ 1) ՀՄ հետագա զարգացման և ներդրումների համար ֆինանսական աղբյուրների վերաբերյալ նոր իրավական երաշխիքներ տրամադրելու անհրաժեշտությունը, հատկապես թվայնացման առումով՝ հատուկ ձևով: Գովազդային միջոցների բաշխման համար անհրաժեշտ կլինեն նաև լսարանի կայուն և ճշգրիտ վարկանիշներ, որոնք կստուգվեն միջազգային լավագույն փորձի համաձայն: Ներկայումս անհրաժեշտ չափանիշներին համապատասխանությունը երաշխավորող որևէ իրավական կամ մասնագիտական (ինքնակարգավորվող) կառուցակարգեր գոյություն չունեն: ՀՄ-ի ինտեգրումը դեռևս հետ է մնում թե՛ գործառնական (2) և թե՛ թվային ոլորտներում (3):

«Տեսալսողական մեդիայի մասին» ՀՀ օրենքը, որը փոխարինեց ժամանակավրեպ «Ռադիոյի և հեռուստատեսության մասին» օրենքը, ընդունվել է 2020 թվականին և արտացոլում է թվային ձևափոխված մեդիա միջավայրում բովանդակության ստեղծման և տարածման բնույթի էական փոփոխությունները: Այն կարգավորում է ավանդական հեռարձակողների (ռադիո և հեռուստատեսություն), ոչ գծային տեսալսողական ծառայություններ մատուցողների և, որոշ չափով, (հեռահաղորդակցության) ցանցի օպերատորների գործունեությունը: Թեև նոր օրենքն անհրաժեշտ և հրատապ էր, դրա դրույթները մտահոգություն են առաջացրել, այդ թվում՝ Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ) և Եվրոպայի խորհրդի ԵՆԽՎ-ի շրջանակներում: Մտահոգությունը մասնավորապես վերաբերում է օրենքի կիրառմանը, ինչը վկայում է, որ հեռուստատեսային շուկան բարեփոխելու կառավարության խոստումը չի կատարվել, մասնավորապես, շահագրգիռ կողմերը եզրակացրին, որ նոր օրենքով պահպանվում է լիցենզավորման հնացած ընթացակարգը և լիցենզիաների շնորհումը ոչ թափանցիկ և ոչ համապարփակ ընթացակարգով: Ուստի, անհրաժեշտ է օրենքի վերանայում՝ ապահովելու համապատասխանությունը Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին:

2010 թվականին Հայաստանը դարձավ հետխորհրդային առաջին երկրներից մեկը, որը ապաքրեականացրեց **գրպարտությունը** (վիրավորանքն ու հերյուրումը), քրեական պատասխանատվությունը փոխարինվել է Քաղաքացիական օրենսգրքի դրույթով, որը

նախատեսում է որևէ մեկի հեղինակությունը կամ արժանապատվությունը վնասելու համար նյութական փոխհատուցում: Զրպարտության ապաքրեականացումը զգալիորեն բարելավեց լրագրողների և խմբագրակազմի պաշտպանությունը քաղաքական հիմքերով քրեական հետապնդումից: Միևնույն ժամանակ, զրպարտության և վիրավորանքի համար քաղաքացիական պատասխանատվության և բարոյական վնասի համար համապատասխան հատուցման սահմանումը հանգեցրեց լրատվամիջոցների և լրագրողների դեմ դատական գործերի թվի ավելացմանը: **2021 թվականի հուլիսին քրեականացվեց «ձանր վիրավորանքը»**, և Քրեական օրենսգրքում ավելացվեց նոր՝ 137.1 հոդված, որով սահմանվեց վերջինիս համար քրեական պատասխանատվություն: Այս նոր դրույթը լայն քննադատության արժանացավ միջազգային և տեղական դիտորդների, այդ թվում՝ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից: Պատերազմի և դրա հետևանքների համատեքստում (արտաքին) քաղաքական լարվածությանը, ինչպես նաև համաճարակի դեմ պայքարի սոցիալ-հասարակական մարտահրավերներին հակադրելուն ուղղված խոսքի քրեականացումը քաղաքականության առումով իրավական անհամաչափ և անհամարժեք են:

Հայաստանում **լրագրողների իրավունքների** նկատմամբ գործում են մի քանի սահմանափակումներ: 2020 թվականի մարտին Հայաստանում Covid-19 համաճարակի հետևանքով հայտարարված արտակարգ դրությունը և 2020 թվականի Լեռնային Ղարաբաղում պատերազմը, որը հանգեցրեց ռազմական դրության, էականորեն վերափոխել են լրատվամիջոցների ոլորտը և լրագրողների իրավունքների շրջանակը՝ կառավարության որոշմամբ լրատվամիջոցներում և սոցիալական ցանցերում արգելվել է պաշտոնականից բացի որևէ այլ տեղեկատվության հրապարակումը: Ավելին, զգալի մտահոգություն էր առաջացել, որ այդ որոշումներին համապատասխանությունը վերահսկվում է իրավապահ մարմինների կողմից, նաև լրատվամիջոցների գործունեությանը հաճախ սուբյեկտիվ և կամայական մոտեցումներով միջամտությունը:

Լրագրողների տեղեկություն ստանալու ազատությունը կարգավորվում է 2003 թվականի **«Տեղեկատվության ազատության մասին»** ՀՀ օրենքով, որը սահմանում է բոլոր կատեգորիաների մասնագետների (լրագրողներ, փաստաբաններ, քաղաքացիական հասարակության ակտիվիստներ), ինչպես նաև հանրության կողմից հանրային տեղեկատվություն պահանջելու ընդհանուր կանոնները: Այդուհանդերձ, չնայած տեղեկատվության հավաքագրման և մշակման հստակ սահմանված ընթացակարգերին և կանոններին, բացակայում են արդյունավետ կիրառման մեխանիզմները, ինչը խոչընդոտում է տեղեկատվության ազատության իրավունքի լիարժեք իրականացմանը: 2020 թվականի հունիսին Հայաստանը ստորագրել է Պաշտոնական փաստաթղթերին հասանելիության մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան (նաև հայտնի է որպես **Թրոմսոյի կոնվենցիա**), և ակնկալվում է, որ դրա վավերացումը կավարտվի մինչև 2022 թվականի կեսերը: Կոնվենցիայի նպատակն է երաշխավորել տեղեկատվության ազատությունը և ներպետական օրենսդրությունն ու պրակտիկան պետք է համապատասխանեցվեն դրա դրույթներին: Այնուամենայնիվ, Կոնվենցիայի վերաբերյալ տարբեր շահագրգիռ կողմերի, ներառյալ լրագրողների և դատական համակարգի ներկայացուցիչների մոտ, առկա է գիտելիքի և կիրառման փորձի պակաս: Ընդհանուր առմամբ, տեղեկատվության ազատության ոլորտը Հայաստանում հետագա զարգացման կարիք ունի: Կառավարության համար ցանկալի կլինի աջակցությունը օրենքի կիրառման մոնիտորինգի և խթանման, ինչպես նաև անկախ գնահատման մեխանիզմների ստեղծման հարցերում: Պետք է դիտարկել նաև տեղեկատվության ազատության հանձնակատարի

գրասենյակի ստեղծումը՝ ապահովելու համակարգված և անկախ գնահատում, մոնիտորինգ և կիրառման միասնական պրակտիկայի խթանում:

Լրագրողների անվտանգության առումով Հայաստանում իրավիճակը մտահոգիչ է, թեև լրագրողների մասնագիտական իրավունքները պաշտպանված են Քրեական օրենսգրքի 164-րդ հոդվածով: Ընդհանուր առմամբ, վերջին տարիներին լրագրողների նկատմամբ ֆիզիկական բռնությունն ու հարձակումները նվազել են, սակայն 2021 թվականին արձանագրվել են լրագրողների նկատմամբ ֆիզիկական սպառնալիքների և բռնության մի քանի դեպքեր, և հայաստանյան շահագրգիռ կողմերն ընդգծել են, որ կին լրագրողների նկատմամբ առցանց ոտնձգությունը նոր սպառնալիք է, որը խաթարում է Հայաստանի մեդիայում կանանց անվտանգությունը: Շատ դեպքերում լրագրողների նկատմամբ բռնության սպառնալիքները և հարձակումները պատշաճ կերպով չեն հետաքննվում: Նախորդ տարիների հարձակումների դեպքերին իրավապահ մարմինները ընթացք չեն տվել և չեն բացահայտել, և 2020–2021 թվականներին որևէ անձ քրեական պատասխանատվության չի ենթարկվել լրագրողների վրա հարձակվելու համար: Այս անպատժելիությունը քաջալերում է հանցագործություն կատարողներին և միևնույն ժամանակ, ճնշող ազդեցություն է թողնում հասարակության, այդ թվում՝ լրագրողների վրա: Լրագրողների անվտանգության հետ կապված ևս մեկ կարևոր խնդիր էր 2020 թվականի Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմի պայմաններում լրատվամիջոցների աշխատանքը: Ռազմական գործողությունները լուսաբանող լրագրողների մեծամասնությունը համապատասխան կարողություն, գիտելիք կամ փորձ չունեին:

Թվային անվտանգությունը մտահոգության ևս մեկ ոլորտ է: Կայքերի և լրատվամիջոցների ֆեյսբուքյան պաշտոնական էջերի կոտրումը համատարած է և ուղեկցվում է լրագրողների նկատմամբ առցանց ոտնձգություններով, ներառյալ ֆիշինգի դեպքերը: Փորձագետները զեկուցել են հաքերների կողմից տեղեկատվություն կամ տվյալներ ստանալու փորձերի մասին, այդ թվում՝ օգտանունների, գաղտնաբառերի կամ այլ գաղտնի մանրամասների, էլփոստի կոտրման՝ կեղծ անվան տակ որպես վստահելի անձ ներկայանալով (սփուֆինգ) և ակնթարթային ուղերձների միջոցով: Լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների նկատմամբ հսկողությունը աճող և նոր սպառնալիք է՝ վտանգելով լրագրողների մասնավոր կյանքն ու անձնական անվտանգությունը:

Հայաստանի պետական մարմինները և շահագրգիռ կողմերը հաղորդել են **ատելության խոսքի** և գրեթե քննարկումների պիքսների թեժացման մասին, հատկապես սոցիալական ցանցերում: ՀՀ քրեական օրենսգրքում ատելության խոսքն արգելված է 226-րդ հոդվածով, ընդ որում 2020 թվականի ապրիլից այն լրացվել է նոր և ավելի համապարփակ 226.2 հոդվածով, որն արգելում է անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ բռնության հրապարակային կոչը, պայմանավորված սեռով, ռասայով, մաշկի գույնով, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումով, գենետիկական հատկանիշներով, լեզվով, կրոնով, աշխարհայացքով, քաղաքական կամ այլ հայացքներով, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությամբ, գույքային վիճակով, ծնունդով, հաշմանդամությամբ, տարիքով կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներով պայմանավորված բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերը, նման բռնությունը հրապարակայնորեն արդարացնելը կամ քարոզելը: Գործնականում 226-րդ հոդվածը հազվադեպ է կիրառվում: Քրեական օրենսգրքի նոր նախագծով նախատեսվում է ատելության խոսքի մասին նոր հոդված՝ քրեականացնելով «ազգային, էթնիկ, ռասայական, քաղաքական, գաղափարական կամ կրոնական թշնամանքի, ատելության կամ անհանդուրժողականության, ինչպես նաև ատելության, անհանդուրժողականության հրահրմանն ուղղված ցանկացած

գործողություն կամ թշնամանք մեկ այլ սոցիալական խմբի դեմ»: Մինևույն ժամանակ ատելության խոսքի նկատմամբ կիրառելի կանոնները Հայաստանի քաղաքացիական և վարչական իրավունքում բացակայում են: Արդյունքում մի շարք մասնագիտական միություններ փորձել են ինքնակարգավորվել՝ իրենց գործունեության կոնկրետ ոլորտում ատելության խոսքն արգելելու նպատակով:

Հայաստանի Հանրապետության հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի (այսուհետ՝ ՀՌՀ) կարգավիճակին և անկախությանը հատուկ անդրադարձ է կատարվում ՀՀ Սահմանադրությունում, որտեղ սահմանված է վերջինիս լիազորությունների շրջանակը, ինչպես նաև կազմը և անդամների նշանակման կարգը: Մինևույն ժամանակ «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքը սահմանում է ՀՌՀ-ի կարգավիճակի և լիազորությունների վերաբերյալ հատուկ կանոններ, ներառյալ հանձնաժողովի անդամների առաջադրման և ընտրության կարգը: Թեև «Տեսալսողական մեդիայի մասին» նոր օրենքի համաձայն ՀՌՀ-ն, դե յուրե, ունի անկախ կարգավիճակ, ՀՌՀ-ի անդամների առաջադրման և/կամ նշանակման գործընթացում հանրության լայն շրջանակը ներկայացնող շահագրգիռ կողմերի լիարժեք մասնակցության մասին դրույթները օրենքում բացակայում են:

Անկախ հանրային հեռարձակման համակարգի (այսուհետ՝ ՀՀՀ) ստեղծումը երաշխավորված է Սահմանադրության 42-րդ հոդվածով: Նաև «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքը սահմանում է ՀՀՀ-ի հիմնական դրույթները, որոնք երաշխավորում են «օբյեկտիվության, ժողովրդավարության, անկողմնակալության, բազմազանության, բազմակարծության սկզբունքները, և ապահովում են կարծիքն արտահայտելու իրավունքի, խղճի, մտքի և դավանանքի, ինչպես նաև ստեղծագործական ազատությունը»: Օրենքը նախատեսում է նաև ՀՀՀ-ի ղեկավարում Խորհրդի կողմից, որը ապահովում է ՀՀՀ-ի կանոնակարգումը և վերահսկումը:

ՀՄ համակարգի ղեկավարման գործընթացում անկախ գործունեության և հնարավորությունների լիարժեք իրացման համար անհրաժեշտ երաշխիքները դեռևս բացակայում են: Նկատելի է պետության և պետական մարմինների կողմից հաղորդվող հանրային արժեք ներկայացնող տեղեկատվության նկատմամբ վստահության շարունակական կորուստը, ինչը պարարտ հող է ծառայել ապատեղեկատվության և չստուգված տեղեկատվության ծաղկման համար: Ուստի ՀՄ-ի համար անչափ կարևոր է լիարժեք օգտվել իր եզակի և հատուկ դերից Հայաստանում՝ ժողովրդավարական հիմունքներով սոցիալական համախմբվածություն կառուցելու գործում:

Ռեկոմենդացիաներ.

Ընդհանուր բնույթի.

- պետության, քաղաքացիական հասարակության և մեդիա դաշտի միջև համագործակցային և ներառական շրջանակի և խորհրդատվական գործընթացի վերակառուցում,
- մեդիա բարեփոխումների համապարփակ ռազմավարության մշակում և իրավիճակի վերլուծության հիման վրա մեդիա քաղաքականության մանրամասն մշակում,
- մեդիա հաղորդումներին վերաբերող խոսքի հրատապ ապաքրեականացում և ծանր վիրավորանքների համար քրեական պատասխանատվության վերացում,

- ինքնակարգավորման հետագա զարգացում և համակարգավորման մեխանիզմների ներդրում,
- մեդիայի սեփականատիրության թափանցիկության բարելավում և դրա հետագա կիրարկման ապահովում,
- տեղեկատվության ազատության խախտումների արտադատական վերանայման մեխանիզմի ստեղծում,
- համակարգային և ռազմավարական արձագանք թվային անվտանգության նոր ի հայտ եկած, այդ թվում՝ թվային միջավայրում լրագրողների անվտանգությանը սպառնացող ռիսկերին, և
- մեդիա դաշտում լրագրողական աշխատանքի պաշտպանություն և լրագրողների դեմ հանցագործություն կատարողների անպատժելիության դադարեցում:

Իրավական

Հիմնվելով սույն Զեկույցի հեղինակների կողմից առկա օրենսդրական դաշտի կարիքների գնահատման և վերլուծության վրա՝ ազգային իշխանություններին առաջարկվում է իրականացնել իրավական բարեփոխումների լուրջ գործընթաց՝ ստեղծելով հատուկ աշխատանքային խումբ, որը կներառի բոլոր շահագրգիռ կողմերի ներկայացուցիչներին:

Համապարփակ իրավական բարեփոխումը հավասար մրցակցային պայմաններ կստեղծի բոլոր մեդիա ծառայություններ մատուցողների համար, կապահովի գծային և ոչ գծային մատակարարների իրավունքների և պարտականությունների արդար հավասարակշռություն և ընդհանուր ժողովրդավարական օրենսդրական համատեքստ: Իրավական բարեփոխումների գործընթացի 2-րդ փուլը նախատեսում է հատուկ աշխատանքային խմբի ստեղծում, որը կներառի բոլոր շահագրգիռ կողմերի ներկայացուցիչներին. ՀՀ վարչապետի աշխատակազմը, ՀՀ արդարադատության նախարարությունը, համապատասխան մանդատ ունեցող այլ նախարարությունները և գերատեսչությունները, Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովը, Հայաստանի հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհուրդը, Հայաստանի հանրային հեռուստատեսության և հանրային ռադիոընկերությունները, մասնավոր հեռարձակողների միավորումները, քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները՝ Եվրոպայի խորհրդի միջազգային փորձագետների, ինչպես նաև տեղական իրավական փորձագետների աջակցությամբ:

Իրավական բարեփոխումների գործընթացի օրակարգը մասնավորապես կանդրադառնա հետևյալ հարցերին.

- Հայաստանում ազատ, անկախ և կայուն մեդիա ոլորտի գործունեության օրենսդրական պահանջների ապահովում,
- Խթանող և ապագային միտված իրավական դաշտի ստեղծում,
- Ազատ արտահայտվելու միջազգային չափանիշներին համապատասխան խոսքի, մասնավորապես վիրավորանքի քրեականացման վերայնում,
- Մեդիա դաշտում բոլոր մասնակիցների համար հավասար պայմանների ապահովում,
- Բարձրորակ լրագրության աջակցություն և լրագրողների անվտանգության երաշխավորում,
- Մեդիա գրագիտության բարձրացում,

- Ատելության խոսքի և ապատեղեկատվության դեմ պայքարի հրատապ կարիքների բավարարում,
- Մեդիա լավ կառավարման ապահովում՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի կարգավիճակի և լիազորությունների, ֆինանսական ինքնավարությանը և Հանձնաժողովի թափանցիկության և հաշվետվողականության կարողությունների հզորացմանը,
- Մեդիայի սեփականատիրության թափանցիկության և արդյունավետ կիրառման երաշխավորում՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով Եվրոպայի խորհրդի գործիքակազմին,
- Հանրային հեռարձակողի անկախության ապահովում, հանրային հեռարձակման՝ արժանահավատ և բովանդակալից արդյունք ապահովելու ջանքերի սատարում, թվայնացումից լիարժեք օգտվելու հնարավորության ընձեռում,
- Մեդիա դաշտում ինքնակարգավորման և համակարգավորման խթանում՝ իրավական աջակցության, կայուն ֆինանսավորման ծրագրերի հասանելիության և Հայաստանում գործող արդեն իսկ հաստատված ինքնակարգավորվող կառուցակարգերի կարողությունների հզորացման միջոցով:

Հանրային հեռարձակում

- Հանրային հեռարձակողի երկարաժամկետ ֆինանսական կայունությունն ու ամբողջական խմբագրական անկախությունն ապահովելու համար կարևոր է ունենալ երկարաժամկետ, չորս կամ հինգ տարվա բյուջեի համակարգ՝ գնաճի ինդեքսավորմամբ,
- Թվայնացումից օգուտ քաղելու համար Խորհուրդը, հեռուստատեսության և ռադիոյի ղեկավարությունը կուսումնասիրեն հետագա խորը համագործակցության և միաձուլման հնարավորությունները, մանրակրկիտ վերլուծեն հեռարձակման արտադրանքի, կառավարման և ընթացիկ ծախսերի առավելություններն ու թերությունները,
- Անհրաժեշտ է վերլուծել և կարիքների գնահատման մեջ ներկայացնել անձնակազմի վերապատրաստման հատուկ կարիքները և դիմել տարբեր միջազգային դոնոր կազմակերպություններին աջակցության համար,
- Հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհուրդը պետք է իրականացնի կանոնավոր ուսումնասիրություններ՝ կենտրոնանալով Հանրային հեռուստատեսության և ռադիոյի կողմից լրատվահավաքի վստահելիության վրա՝ ապահովելու համար, որ Հանրային հեռարձակողը լուրերի վստահելիության վերաբերյալ հանրային կարծիքի հարցումներում զբաղեցնի առաջին տեղը,
- Հանրային հեռուստառադիոընկերությունը պետք է ունենա Էթիկայի կանոնագիր և Մամուլի օմբուսմեն կամ խմբագրական խորհուրդ՝ իր գործունեությունն ինքնակարգավորելու համար:

1. Ներածություն

1.1 Նախապատմություն

2001 թվականին Եվրոպայի խորհրդին միանալուց ի վեր Հայաստանի մեդիա հատվածը բախվել է ՁԼՄ-ների ազատության **համակարգային և պարբերական մարտահրավերների**: 2018 թվականի «Թավշյա հեղափոխության» արդյունքում իրականացված մի շարք միջոցառումները հանգեցրին Եվրախորհրդի խոսքի ազատության չափանիշներին ավելի մեծ համապատասխանեցմանը, և մեդիայի որոշ հատվածներ, հատկապես անկախ առցանց լրատվամիջոցները, ցույց տվեցին ժողովրդավարական գործառույթները կատարելու իրենց կարողությունը: Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովը (ԵԽՄՎ) իր 2022 թվականի զեկույցում գնահատել է, որ Հայաստանի մեդիա դաշտի բազմազանությունը 2018 թվականից ի վեր ծաղկել է: Սակայն, զեկույցում նաև նշվում է, որ հայկական մեդիա դաշտը շարունակում է մնալ խիստ բևեռացված:²

Դրական փոփոխություններն արտացոլվել են 2018 թվականից միջազգային վարկանիշային աղյուսակներում հայկական լրատվամիջոցների դիրքի բարելավմամբ: Օրինակ, «Լրագրողներ առանց սահմանների» կազմակերպության 2021 թվականի մամուլի ազատության համաշխարհային ինդեքսում Հայաստանը 180 երկրների մեջ զբաղեցրել է 63-րդ տեղը. զեկույցն ընդունում է երկրում մեդիա բազմազանությունը՝ միաժամանակ գտնելով, որ այն դեռևս անկախ չէ:³ Եվ Ֆրիդոմ Հաուսը, չնայած իր «Ազատությունն աշխարհում 2021թ.-ին» զեկույցում⁴ այն միայն «մասամբ ազատ» է դասել, գնահատեց, որ առցանց անկախ և հետաքննող լրատվամիջոցները Հայաստանում համեմատաբար ազատ են գործում: Սակայն, նույն զեկույցում նշվում են լրագրողների նկատմամբ շարունակական իրավական գործողությունները և բռնությունները, ինչպես նաև մատնանշվում է քաղաքական և բիզնես վերահսկողությունը տպագիր և տեսալսողական մեդիայում որպես ժողովրդավարական գործունեությանը խոչընդոտող գործոններ: Այս միջազգային գնահատականներում նաև ընդգծվել է հայկական մեդիայի և մասնավորապես տպագիր մամուլի բևեռացումը, որն առաջացել է դրանց սեփականատերերի շահերի խմբագրական ներկայացմամբ:

2019 թվականին Եվրոպայի խորհուրդը հանձնարարել է «Հայաստանի մեդիա դաշտի կարիքների գնահատում՝ մեդիա ազատությունը, արտահայտվելու ազատությունը, հանրային մեդիան և դրա համապատասխանությունը Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին կարգավորող ներպետական օրենսդրական դաշտի ուսումնասիրություն» զեկույցի կազմումը (այսուհետ՝ 2019 թվականի գնահատման զեկույց): Սույն զեկույցը, որը Հայաստանում կայանալիք Եվրոպայի խորհրդի նախագծերի զարգացման նախագծի մի մասն է, 2019 թվականի գնահատման զեկույցի թարմացված տարբերակն է: 2022թ. թարմացված զեկույցը կհանդիսանա որպես հիմք և ելակետային արժեք՝ նոր համահունչ ծրագրի պատրաստման համար, որն ուղղված կլինի Հայաստանում արհեստավարժ,

2 ԵԽՄՎ 2022թ. զեկույց «Ժողովրդավարական կառույցների գործունեությունը Հայաստանում». Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի զեկույց: Doc. 15432, 10 հունվարի 2022թ., տե՛ս <https://pace.coe.int/en/files/29803>:

3 Տե՛ս «Լրագրողներ առանց սահմանների» կազմակերպության «Մամուլի ազատության համաշխարհային ինդեքս 2021թ. - Հայաստան» <https://rsf.org/en/armenia>:

4 Տե՛ս Freedom House-ի «Հայաստան. ազատությունն աշխարհում 2021թ.-ին» զեկույցը՝ <https://freedomhouse.org/country/armenia/freedom-world/2021>:

էթիկապէս պատասխանատու և բազմազան մեղիա դաշտին աջակցելու համար՝ Եվրոպայի խորհրդի և այլ միջազգային չափանիշներին համապատասխան:

2022թ. թարմացված զեկույցը ներկայացնում է մեղիա ոլորտում առկա կարիքների և միջազգային շահագրգիռ կողմերի կողմից առաջարկվող տեխնիկական աջակցության ընդհանուր պատկերը: Ձեկույցը ներկայացնում է Հայաստանում գործող իրավական և կազմակերպչական դաշտի և Եվրոպայի խորհրդի և այլ միջազգային չափանիշներին համապատասխանության ընդհանուր վերլուծություն: Այն նաև սահմանում է աջակցության հնարավոր ոլորտները, որը պետք է տրամադրվի Եվրոպայի խորհրդի կողմից իրականացվող ծրագրի միջոցով, և որը հիմնված կլինի Խորհրդի՝ որպէս Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի (ՄԻԵԴ) պահապանի դերի և արտահայտվելու և լրատվամիջոցների ազատության ոլորտում համապատասխան չափորոշիչների վրա, ինչպէս նաև գնահատում է այն իրականացնելու համար անհրաժեշտ կազմակերպչական և նյութական կարողությունները: Ձեկույցը վերլուծության բոլոր ոլորտներում հաշվի է առնում գենդերային ասպեկտը: Այն նաև վկայակոչում է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (ՄԻԵԴ) նախադեպային իրավունքը:

Արտահայտվելու և տեղեկատվության ազատությունը էական նշանակություն ունի ժողովրդավարական հասարակության գոյատևման համար: Այս ազատությունը երաշխավորված է ՄԻԵԿ 10-րդ հոդվածով: ՄԻԵԴ-ի կիրառումն ինքնին վերահսկվում է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (ՄԻԵԴ) կողմից, որը Կոնվենցիայի մեկնաբանման գործընթացում մշակել է էական նախադեպային իրավունք: 10-րդ հոդվածը, ՄԻԵԴ-ի համապատասխան նախադեպային իրավունքը և արտահայտվելու և տեղեկատվության ազատության ոլորտում Եվրոպայի խորհրդի այլ չափանիշները հիմք են հանդիսանում անդամ պետությունների ներպետական իրավական և կազմակերպչական դաշտի համար՝ երաշխավորելու այդ ազատությունը: Եվրոպայի խորհրդի չափանիշները ներառում են, ի թիվս այլոց, Նախարարների կոմիտեի առաջարկություններն ու հռչակագրերը. լրագրողների և նրանց տեղեկատվության աղբյուրների պաշտպանության, մեղիա բազմակարծության և բազմազանության, մեղիայի՝ ճգնաժամային ժամանակներում, հանրային մեղիայի, հեռարձակման կարգավորող մարմինների անկախության, արհեստավարժ և պատասխանատու լրագրության, լրագրողների անվտանգության, խոսքի ազատության և անձնական կյանքի և մարդու արժանապատվության հարգման, հանրային տեղեկատվության ազատության մեղիայում ընտրությունների լուսաբանման և այլ հարցերի մասին:

1.2 Շրջանակը

2022 թվականի թարմացված զեկույցում գնահատվում է Հայաստանում ՁԼՄ-ների և տեղեկատվության ազատության իրավական և կազմակերպչական դաշտը: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում մեղիայի կառավարմանն առնչվող խնդիրներին, հանրային մեղիային, մեղիայի սեփականատիրության թափանցիկությանը, ինքնակարգավորմանը, լրագրության որակին, ատելության խոսքի և ապատեղեկատվության դեմ պայքարին: Գնահատված բոլոր ոլորտներում հաշվի են առնվում գենդերային ասպեկտները: Իրավական լուծումների և կարգավորող գործելակերպի ներքո գնահատվել են նաև կազմակերպչական, ներոլորտային և այլ առանցքային շահագրգիռ կողմերի գործառույթները:

1.3 Մեթոդաբանությունը

2022 թվականի թարմացված զեկույցում որպես ելակետ օգտագործվել է 2019 թվականի գնահատման զեկույցը: Այն ներառում էր օրենքների, կանոնակարգերի, քաղաքականության և իրականացման փորձի, ինչպես նաև Հայաստանում մեղիա դաշտի վրա ազդող կազմակերպչական և մասնագիտական փորձի ուսումնասիրություն: Դիտարկվել են պաշտոնական/կառավարական աղբյուրների փաստաթղթերը, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների զեկույցները:

Գնահատումը որդեգրեց մարդու իրավունքների վրա հիմնված մոտեցում, որը ենթադրում է խորհրդակցություն պարտակիրների (շահառուներ խորհրդարանից, կառավարական և կարգավորող մարմիններից, ինչպես նաև միջազգային հանրության ներկայացուցիչներ) և իրավաստերերի (ոլորտի շահառուներ և հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ) հետ մասնակցային և թափանցիկ ձևով: Գնահատման ներքո խորհրդակցված շահագրգիռ կողմերի ամբողջական ցանկը կարելի է գտնել սույն զեկույցի Հավելված III-ում:

Շարունակվող Քովիդ-19 համավարակի պատճառով կարիքների գնահատումը պետք է իրականացվեր ամբողջովին հեռակա կարգով՝ առցանց հանդիպումների ձևաչափով: Դրանց թվում էին թեմատիկորեն հարմարեցված, կիսակառուցակարգված անհատական և խմբային հարցազրույցներ և քննարկումներ: Հարցերի ամբողջական ցանկը ներկայացված է սույն զեկույցի Հավելված IV-ում:

Լոգիստիկ, վարչական և հաղորդակցական աջակցությունը տրամադրվել է Ստրասբուրգում Եվրոպայի խորհրդի քարտուղարության և Հայաստանում Եվրոպայի խորհրդի գրասենյակի կողմից:

2. Մեղիա դաշտի ուսումնասիրություն

2.1 Մեղիա սպառման եղանակները Հայաստանում

Հայաստանի մեղիա բազմազան դաշտը, ընդհանուր առմամբ, ծաղկում է ապրել 2018 թվականի «Թավշյա հեղափոխությունից» հետո: Մասնավորապես, անկախ առցանց մեղիան ցուցադրել է լրատվամիջոցների ժողովրդավարական գործառույթներ իրականացնելու իր կարողությունը:

2019 թվականի գնահատման զեկույցի հրապարակումից հետո մեղիա սպառման եղանակները զգալիորեն փոխվել են: Հայկական լսարանի կողմից օրական օգտագործվող տեղեկատվության աղբյուրները հիմնականում ինտերնետի հենքով և սոցիալական մեղիա հարթակներն են: Մեղիա նախաձեռնությունների կենտրոնի (ՄՆԿ) և Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոնի (ՀՌԿԿ) 2021 թվականին անցկացված հարցման արդյունքում հարցվածների 67%-ը հայտնել է, որ ամեն օր օգտվում է ինտերնետից և սոցիալական մեղիա հարթակներից: Մակայն, «ինտերնետային ռեսուրսներից և սոցիալական մեղիաներից ամեն օր օգտվողների միայն 14%-ն է հայտնել, որ իրենք մուտք են գործում առցանց լրատվական կայքեր ուղղակիորեն (ոչ սոցիալական մեղիա

հարթակների միջոցով)»:⁵ Հարցումը ցույց է տվել, որ հարցվածների 90%-ն օգտվում է Ֆեյսբուքից (2017թ. 69%-ի համեմատ) և YouTube-ից՝ որոնք Հայաստանում երկու ամենապահանջված ցանցերն են, որին հաջորդում է Ինստագրամը (որից օգտվել է հարցվածների 45%-ը): Ֆեյսբուքից օգտվողների 89%-ն ասել է, որ դա անում է նորություններին ծանոթանալու համար:⁶

Ըստ նույն ուսումնասիրության՝ հեռուստատեսությունը տեղեկատվության երկրորդ կարևոր աղբյուրն է: Դրա սպառումը 2015թ. -ի 82%-ից 2019թ. -ին իջել է 72%-ի, իսկ 2021թ. -ին 59%-ի, մինչդեռ սոցիալական ցանցերի և առցանց լրատվամիջոցների ամենօրյա օգտագործումը համապատասխանաբար 32%-ից հասել է 57%-ի և 67%-ի: Սոցիալական մեդիայից և առցանց լրատվամիջոցներից հետո տեղեկատվության երկրորդ առավել հաճախ օգտագործվող աղբյուրը հանրային հեռուստատեսությունն է, ընդ որում հարցվածների 59%-ը նշել է, որ ամեն օր դիտում է «ազգային հեռուստատեսություն»: Տեղական հեռուստաալիքներ և ռուսական հեռուստաալիքներ ամեն օր դիտել են հարցվածների 40%-ը և 30%-ը, որին հաջորդում են կաբելային, արբանյակային կամ վճարովի հեռուստաալիքները և ռուսական ինտերնետ ռեսուրսները, որոնք սպառվել են հարցվածների համապատասխանաբար 26%-ի և 12%-ի կողմից:⁷

Միջազգային հանրապետական ինստիտուտի (այսուհետ՝ ՄՀԻ) հարցումների ուսումնասիրության կենտրոնի 2019 թվականի ավելի վաղ անցկացված հարցումը⁸ պարզել է, որ հեռուստատեսությունը որպես մեդիա աղբյուր գերակշռում է (2019թ. -ին հարցվածների 81%՝ 2018թ. -ի հարցվածների 79%-ի համեմատ) և հաստատել սոցիալական մեդիայի ազդեցության ավելացումը (2019թ. -ին հարցվածների 61%՝ 2018թ. -ի հարցվածների 54%-ի համեմատ): Թեև այդ երկու հարցումների արդյունքները փոքր-ինչ տարբերվում են (ամենայն հավանականությամբ՝ մեթոդաբանության և ընտրանքի տարբերության պատճառով), ընդհանուր միտումները հստակորեն հաստատում են հեռուստատեսության շարունակական կարևորությունը և սոցիալական մեդիայի ուժեղ գերիշխանությամբ առցանց լրատվամիջոցների սպառման աճը:

Ռադիոյից և տպագիր մամուլից օգտվելու մակարդակը, ըստ ՀՌԿԿ/ՄՆԿ 2021թ. հարցման մասնակիցների, համապատասխանաբար կազմում է 8% և 3%, շատ ցածր է:⁹ Հարցման համաձայն՝ առավել պահանջված առցանց մեդիա ռեսուրսներն են Azatutyun.am-ը (Ազատություն ռադիոկայանի կայք), ընդհանուր լրատվական News.am կայքը, Լուրեր.com-ը և Armnews.am հեռուստատեսային լրատվականը:¹⁰ Հարցումը նաև վկայում է այն մասին, որ ներկայումս հարցվածների 4%-ը բաժանորդագրված է վճարովի առցանց ռեսուրսի (հեռուստաալիքների կամ ամսագրերի), ինչը ենթադրում է աճ 2019 թվականի համեմատ,

5 Տե՛ս «ՄԵԴԻԱ ՍՊԱՌՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ» ղեկտեմբեր 2021թ. Մեդիա նախաձեռնությունների կենտրոնի և Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն-Հայաստանի հետազոտության արդյունքները հասանելի են հետևյալ հասցեով. <https://mediainitiatives.am/wp-content/uploads/2022/01/Media-Consumption-in-Armenia-Report.pdf>:

6 Նույն աղբյուրը:

7 Նույն աղբյուրը, էջ 12:

8 Միջազգային հանրապետական ինստիտուտի հարցումների ուսումնասիրության կենտրոն, հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://www.iri.org/sites/default/files/armenia_poll_may_2019_final.pdf.

9 ՀՌԿԿ-ի մեդիա սպառման ուսումնասիրություն, հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://mediainitiatives.am/wp-content/uploads/2022/01/Media-Consumption-in-Armenia-Report.pdf>, էջ 13:

10 Նույն աղբյուրը, էջ 16:

երբ այս ցուցանիշը կազմում էր հարցվածների ընդամենը 1%-ը: Հատկանշական է, որ ընդհանուր առմամբ, հարցվածների 13%-ն հայտարարել է, որ պատրաստ է վճարել առցանց մեդիա ռեսուրսների համար՝ կանոնավոր հավաստի տեղեկատվություն ստանալու համար: Այս ցուցանիշը է բարելավվել է 2019 թվականի տվյալների համեմատ, երբ այն կազմել էր հարցվածների 6%-ը: Նրանց ճնշող մեծամասնությունը (80%) ասել է, որ ամսական պատրաստ է վճարել ոչ ավել, քան 4000 դրամ (8,41 ԱՄՆ դոլար):¹¹

Թվային շրջադարձը խորը հետևանքներ ունեցավ ավանդաբար ամենաազդեցիկ մեդիա աղբյուրների համար, ինչպիսիք են հեռուստատեսությունը և ռադիոն, հայ լսարանին հասնելու նրանց կարողության տեսանկյունից: Հանրային հեռուստատեսության առաջատար դիրքը ժամանակի ընթացքում զգալիորեն նվազել է թեև այն դեռևս ամենավստահելի աղբյուրն է քաղաքական հարցերի, այդ թվում՝ արտաքին քաղաքականության վերաբերյալ տեղեկատվություն ստանալու համար:¹² Նաև հանրային ռադիոն և այլ տեղական և միջազգային ալիքները (օրինակ՝ Ամերիկայի ձայնը կամ RFI-ն) հայ լսարանի համար դեռևս վստահելի տեղեկատվական աղբյուրներ են:¹³

2.2 Մեդիա շուկան Հայաստանում

Մեդիա շուկայում գերակշռում են հեռարձակվող և սոցիալական մեդիան, մինչդեռ տպագիր մամուլի դերը կտրուկ նվազում է, և դրա ազդեցությունը շատ ցածր է: Թվային վերգետնյա հեռարձակումը և ալիքների տեղաբաշխումը հանրային բաշխման հարթակում (մուլտիպլեքս) սահմանվում է «Տեսալսողական մեդիայի մասին» 2020 թ. օրենքում: Երկրի մասշտաբով հեռարձակվող ութ մուլտիպլեքս ալիքների թվում են երկու հանրային հեռուստաալիքները (մեկը ընդհանուր բնույթի, մյուսը՝ հոգևոր-մշակութային բովանդակությամբ), ընդհանուր բնույթի հինգ մասնավոր ալիք և մեկ վերահեռարձակող հեռուստաընկերություն, որը ներկայումս ռուսական RTR Planet հեռուստաալիքն է և հեռարձակվում է Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության միջև միջկառավարական համաձայնագրով: Բացի երկրի մասշտաբով հեռարձակվող այս ալիքների, Երևանում գործում են տասը հանրային մուլտիպլեքսային ալիքներ, այդ թվում՝ վեց մասնավոր, որոնք հեռարձակում են ժամանցային, երիտասարդական, երաժշտական, երիտասարդական/կրթական/տեղեկատվական, միջազգային և տեղական լրատվական հաղորդումներ, ընդ որում այդ ալիքներից երկուսը գործում են միջկառավարական համաձայնագրով (ռուսական ORT և «Կուլտուրա» ալիքները), մեկ ալիքը միջկառավարական ՄԻԲ հեռուստաընկերությունն է, և կա մեկ լիցենզավորված հանրային հեռուստաալիք: Տասը մարզերից յուրաքանչյուրն ունի իր հեռուստաալիքը: Այսպիսով, մուլտիպլեքսում հեռարձակվում է ընդհանուր առմամբ 28 հեռուստաալիք: Մայրաքաղաքում գործում է նաև չորս վերահեռարձակվող հեռուստաալիք, բոլորը ռուսերեն:

11 ՀՌԿԿ-ի մեդիա սպառման ուսումնասիրություն, հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://mediainitiatives.am/wp-content/uploads/2022/01/Media-Consumption-in-Armenia-Report.pdf>, էջ 16:

12 ՄՀԻ, «Հասարակական կարծիքի հարցում», հունվար 2022թ., հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.iri.org/resources/public-opinion-surveyresidents-of-armenia/>, էջ 51:

13 Նույն տեղում:

Կան երկրի ողջ տարածքում հեռարձակվող չորս ռադիոալիքներ, որոնցից երեքը մասնավոր են, իսկ մեկը՝ հանրային: Հանրապետական ալիքներից բացի, Երևանում կա 21 ալիք, այդ թվում՝ երեք հանրային ալիք. RFI (ֆրանսիական ալիք); միջկառավարական համաձայնագրով ՄԻԲ ալիքը և 16 մասնավոր ալիք: Մարզերում կա ընդամենը չորս ռադիոալիք՝ Արարատի, Գեղարքունիքի, Շիրակի և Լոռու մարզերում:

Լիցենզավորված հեռուստառադիոալիքների ընդհանուր թիվը 57 է, որից 45-ը լիցենզավորված հեռուստառադիոալիքներ են. Վեցը՝ հանրային՝ առանց լիցենզիաների, ևս վեցը՝ միջկառավարական համաձայնագրերով ալիքներ են: Կան նաև 65 ցանցային օպերատորներ: Նրանց լիցենզիայի ժամկետի ավարտից հետո անալոգային ալիքներ գոյություն չեն ունենա:

Հանրային և մասնավոր ռադիոհեռարձակողների թիվը գյուղական վայրերում զգալիորեն զիջում է մայրաքաղաք Երևանի համեմատ: Մայրաքաղաքից դուրս բնակվող քաղաքացիներին հասանելի են ընդամենը երեք ռադիոկայան, ներառյալ հանրային ռադիոն և երեք մասնավոր ալիք, մինչդեռ մայրաքաղաքի ռադիոլստողներն օգտվում են 21 ռադիոկայաններից, այդ թվում՝ երեք հանրային ռադիոալիքներից:

Տպագիր մամուլի ոլորտը ֆինանսատնտեսական ծանր վիճակում է: Տպագիր մամուլի անկման համաշխարհային միտումները արձագանքում են Հայաստանում, որտեղ վաղ անցյալում որևէ ներդրում չի կատարվել, ինչպես նաև չկան թերթերի համար հասանելի կոմերցիոն գովազդային ռեսուրսներ: Այսպիսով, տպագիր մամուլի ոլորտը գրեթե ամբողջությամբ թվայնացվել է և տարածվում է ինտերնետի և սոցիալական ցանցերի միջոցով:¹⁴

Տպագիր և տեսալսողական լրատվամիջոցների մեծ մասը փոխկապակցված են և ուղղակիորեն վերահսկվում են քաղաքական կամ բիզնես շահերի կողմից՝ ստեղծելով համակարգային և մշտական սահմանափակումներ մամուլի ազատության և, հետևաբար, ժողովրդավարական լրատվամիջոցների գործունեության համար: Գովազդի շուկան թերզարգացած է, ինչը հանգեցնում է նրան, որ լրատվամիջոցները հովանավորություն և աջակցություն են ստանում քաղաքական գործիչների և այլ ազդեցիկ հասարակական գործիչների կողմից: Նույնը վերաբերում է հանրային լրատվամիջոցներին, որոնք շատ դեպքերում զերծ են մնում կառավարության քննադատությունից: Զարգացած չէ նաև լրատվամիջոցների վճարովի բաժանորդագրությունը: Այս բոլոր գործոնները սահմանափակում են լրատվամիջոցների ֆինանսական անկախությունը: Հայաստանում լրատվամիջոցների իրական սեփականատերերի բացահայտումը ոլորտի հիմնական մարտահրավերներից է: Թեև մեդիայի սեփականատիրության թափանցիկության ապահովման օրենսդրական դաշտը ձևավորվել է 2021 թվականին, արդյունավետ իրականացումը դեռևս դանդաղում է:

14 Մեդիա դաշտ, Եվրոպական լրագրության կենտրոն, հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://medialandscapes.org/country/armenia>:

3. Գործող օրենսդրական դաշտի ուսումնասիրություն

3.1 Ընդհանուր

2019 թվականի գնահատման զեկույցից ի վեր Հայաստանը բախվել է երկու լուրջ ճգնաժամի՝ Քովիդ-19 համավարակի և 2020 թվականի Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմի: Այս ճգնաժամերի ընթացքում հայ հասարակությունը բախվեց աննախադեպ մակարդակի ապատեղեկատվության և ատելության խոսքի հետ: Մա ստիպեց իշխանություններին սահմանափակել լրագրողների անկախությունը և արտահայտվելու ազատությունը, թեև ժամանակավոր¹⁵, և առաջ բերեց օրենսդրական արձագանքներ, որոնք հապճեպ էին ընդունվել և փոխհամաձայնեցված չէին՝ ապահովելու այդ արձագանքների որակն ու դրանց հանդեպ սեփականության զգացումը: Արդյունքում, նոր օրենսդրությունն արժանացավ ներքին և արտաքին օրինական քննադատության: Օրինակ՝ 2020 թվականի մարտին իշխանությունները որոշում ընդունեցին կանխել կեղծ տեղեկատվության և հրապարակումների տարածումը, որոնք կարող են խուճապ առաջացնել կորոնավիրուսային համաճարակի համատեքստում: Որոշումն արժանացավ լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների խիստ քննադատության և արդյունքում հետ կանչվեց:¹⁶ Փոխարենը Ազգային ժողովը քննարկեց Քրեական օրենսգրքում և Վարչական օրենսգրքում փոփոխությունների փաթեթը: Փոփոխությունների այս նախագծով առաջարկվում էր, որ լրագրությանը զբաղվող ցանկացած կազմակերպություն կկարողանա հրապարակել կորոնավիրուսի մասին տեղեկատվություն միայն այն ժամանակ, երբ այդ տեղեկատվությունը հրապարակվի պաշտոնական աղբյուրների, մասնավորապես՝ իշխանությունների կողմից: Այս պահանջը չկատարելը համարվել է համաճարակի սկզբում հայտարարված արտակարգ դրության խախտում, ընդ որում իրավախախտներին տուգանքներ էին սպառնում: Մամուլի ներկայացուցիչները և ԵԱՀԿ մամուլի ազատության հարցերով ներկայացուցիչը քննադատեցին արտահայտվելու ազատության այս սահմանափակման անհամաչափ բնույթը և մատնանշեցին լրատվամիջոցների դերը կեղծ տեղեկատվության տարածման դեմ պայքարում: 2020 թվականի ապրիլին վիճարկվող դրույթները հանվեցին, ընդ որում ոչ մի լրատվամիջոց չտուգանվեց:

2020 թվականի Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմի ժամանակ իշխանությունները կիրառեցին մեղիա բովանդակության ևս մեկ սահմանափակում: 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին կառավարությունը որոշում ընդունեց Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին, որին հետևեցին օրենսդրական փոփոխություններ, որոնցով լրագրողներին պարտավորեցնում էին ռազմական գործողությունների մասին տարածել միայն պաշտոնական տեղեկատվություն: Քրեական օրենսգրքում և Վարչական օրենսգրքում ևս կատարվեցին փոփոխություններ՝ մտցվեցին ռազմական դրությամբ սահմանված սահմանափակումների խախտման համար նախատեսված տույժեր: Մասնավորապես, ռազմական դրության ընթացքում տեղեկատվության հրապարակման կամ տարածման կանոնները խախտող ցանկացած արարքի համար նախատեսվել էր տուգանք՝ անվանական աշխատավարձի

15 «Ժողովրդավարական կառույցների գործունեությունը Հայաստանում», ԵԽԽՎ զեկույց, 2021թ., հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://assembly.coe.int/LifeRay/MON/Pdf/TextesProvisoires/2021/20211217-ArmeniaInstitutions-EN.pdf>, կետ 119:

16 Նույն աղբյուրը:

երկուհազարապատիկից երեքհազարապատիկի չափով և երկուսից երեք տարի ժամկետով ազատազրկում «օրինական շահերին վնաս պատճառելու» ձևակերպմամբ:

Համաճարակի և պատերազմի անմիջական հետևանքների պարագայում առաջացած չափազանց լարված քաղաքական իրավիճակը սաստկացրեց հասարակական և քաղաքական լարվածությունը հասարակության մեջ և արտացոլվեց սոցիալական հարթակներում և ավանդական լրատվամիջոցներում ատելության խոսքի և այլ անօրինական բովանդակության աճով: Ապատեղեկատվությունը լայն տարածում գտավ՝ առցանց տարածվելով ավելի ու ավելի արագ, քան նախկինում:¹⁷ Քաղաքականություն մշակողների և քաղաքական գործիչների նկատմամբ անվստահությունը մեծ էր, և կառավարությունը ստիպված եղավ հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող տեղեկատվություն հաղորդելու փոխարեն իր էներգիան ծախսել կեղծիքին արձագանքելով: Իրոք, ապատեղեկատվությունը, ինչպես ավանդական լրատվամիջոցներում, այնպես էլ հատկապես համացանցում, Հայաստանում դարձավ կարևորագույն մտահոգություն, որի մասին ահազանգում էին քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները և մյուս մեդիա դիտորդները:¹⁸

Այս ընթացքում իշխանությունները հատկապես ակտիվ են եղել լրատվական ոլորտում բազմաթիվ օրենքների նախագծերի մշակման գործում, որոնցից մի քանիսն ընդունվել են Ազգային ժողովի կողմից և կազմել լրատվամիջոցների իրավական դաշտի անբաժանելի մասը: Այս օրենսդրական նախաձեռնությունները հիմնականում ուղղված էին համատարած ապատեղեկատվության և ատելության խոսքի դեմ պայքարին: Այս օրենքներից մի քանիսը, ըստ ՔՀԿ-ների գնահատականների, չափազանց սահմանափակող էին և չէին համապատասխանում արտահայտվելու ազատության չափանիշներին (մանրամասները տես 3.2.2 բաժնում):

Մինչև ժամանակ, ներկայիս հայաստանյան իրավական դաշտում 2003 թվականի «Զանգվածային լրատվության մասին» օրենքը ժամանակավրեպ և հետևողական և համաչափ կիրառման համար դժվար կիրառելի է դարձել: 2021 թվականին այս օրենքը երկու անգամ փոփոխվեց (այն ընդունվելուց հետո դրանք առաջին փոփոխություններն էին), սակայն նոր կանոնները նոր իրավական խնդիրներ ստեղծեցին, չանդրադառնալով օրենքի անհրաժեշտ թարմացման վերաբերյալ նախկին քննադատական գնահատականներին և առաջարկություններին:¹⁹ Քրեական օրենսգրքում 2021 թվականին ընդունված փոփոխություններով քրեականացվեց «ծանր վիրավորանքը», որը զգալի մտահոգություններ ու քննադատություններ առաջացրեց մեդիա փորձագետների և քաղաքացիական հասարակության շրջանում (մանրամասները տես 4-րդ բաժնում):

17 «Ապատեղեկատվություն» տերմինն օգտագործվում է «նկարագրելու համար պոտենցիալ վնասակար հետևանքներով կեղծ կամ ապակողմնորոշող բովանդակությունը՝ անկախ այդպիսի հաղորդագրությունների արտադրության և տարածման հիմքում ընկած մտադրություններից կամ վարքագծից»: Տես սահմանումը, որն օգտագործվում է Լայնաշերտ հաղորդակցության հանձնաժողովի (ITU-UNESCO) 2020 թ. զեկույցում «Հավասարակշռման ակտ. արձագանքել ապատեղեկատվությանը՝ պաշտպանելով խոսքի ազատությունը»:

18 «Հայաստանյան մեդիա ոլորտի քարտեզագրում ապատեղեկատվության դեմ պայքարի համատեքստում», Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, դեկտեմբեր 2021թ., <http://www.foi.am/en/research/item/2184/>:

19 «Զանգվածային լրատվության մասին» օրենքի վերաբերյալ մանրամասն գնահատականը տե՛ս «Զանգվածային տեղեկատվության տարածման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի վերլուծություն՝ ԵԽ չափանիշների լույսի ներքո», 31–34 էջեր:

Միննույն ժամանակ, մեղիա օրենսդրության ոլորտում էական և համակարգային բարեփոխումները, ակտիվ թափանցիկության գործիքների ուժեղացումը և տեղեկատվության բազմազան ու վստահելի աղբյուրների հասանելիությունը հիմնականում հետին պլան էին մղվել: Միջազգային չափանիշներին համապատասխան համապարփակ իրավական և քաղաքական բարեփոխումների բացակայության պարագայում օրենսդրական փոփոխություններն հիմնականում եղել են հատվածային և կցկտուր, բացակայել է ատելության խոսքի, ապատեղեկատվության, վիրավորանքի և զրպարտության վերաբերյալ առկա խնդիրները համակարգված լուծելու ամբողջական մոտեցում: Ընդհակառակը, որոշ փոփոխություններ ունեին սահմանափակող բնույթ և ուղղված էին արտահայտվելու ազատությունը սահմանափակելուն, այլ ոչ թե դաշտը կարգավորելուն, դրդում էին ինքնագրաքննության և մեղիա ոլորտի համար դարձել էին իրական ֆինանսական բեռ: Այս օրենսդրական նախաձեռնությունները նոր վտանգ էին ներկայացնում արտահայտվելու ազատության համար՝ բաց թողնելով առկա խնդիրները լուծելու հնարավորությունը:

Կարելի է եզրակացնել, որ մեղիա ոլորտը կարգավորող ներկայիս հայաստանյան օրենսդրական դաշտը ժամանակավրեպ է և չի նպաստում արտահայտվելու և լրատվամիջոցների ազատության զարգացմանը: Հետագա փոփոխությունների փոխարեն անհրաժեշտ է իրականացնել հրատապ և համապարփակ իրավական բարեփոխում:

3.2 «Զանգվածային լրատվության մասին» օրենք

3.2.1 Ակնարկ

«Զանգվածային լրատվության մասին» 2003 թվականի օրենքը, որը սահմանում է մեղիայի օրենսդրության ընդհանուր նորմերը և մեղիայի գործունեության հիմնական սկզբունքները, ժամանակավրեպ է և անհամատեղելի է արտահայտվելու ազատության միջազգային իրավական նորմերին: 2019 թվականի գնահատման զեկույցում արդեն իսկ ներկայացված էր մանրամասն վերլուծություն և առաջարկություններ անհրաժեշտ օրենսդրական քայլերի համար²⁰ և այդ առաջարկությունները մնում են ուժի մեջ:

Մասնավորապես, 2019 թվականի գնահատման զեկույցում խորհուրդ է տրվել մշակել և իրականացնել մեղիայի ընդհանուր օրենքի համապարփակ բարեփոխում, որը կկարգավորի և կերաշխավորի արտահայտվելու և տեղեկատվության ազատության իրավունքները, սակայն, ըստ երևույթին, 2020 և 2021 թվականներին գործող օրենքում ընդունված փոփոխությունների երկու փաթեթները դրվագային են եղել և չեն լուծել նախկինում ընդգծված խնդիրները և որոշ առումներով ավելացրել են նորերը:

Առաջին փոփոխությունը²¹ կատարվել էր 2020 թվականի մարտին: Այս փոփոխությունը վերաբերում է 3-րդ հոդվածին՝ «Հիմնական հասկացություններ»: Փոփոխությամբ 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասը՝ «Զանգվածային լրատվության միջոցի սահմանումը» լրացվել է հետևյալ դրույթով. «- համացանցում սեփական կամ վարձակալած դոմեյն, հոսթինգ ունեցող և սույն օրենքի 11-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ կետերում նշված տեղեկությունները

20 «Զանգվածային լրատվության մասին» օրենքի վերաբերյալ մանրամասն գնահատականը տե՛ս ««Զանգվածային տեղեկատվության տարածման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի վերլուծություն՝ ԵԽ չափանիշների լույսի ներքո», 31–34 էջեր:

21 Տե՛ս օրենքի տեքստը հայերեն՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=140640>:

պարունակող կայքի միջոցով»: Օրենսդրական այս փոփոխության նպատակն էր օրենքի շրջանակներում լուսաբանել առցանց լրատվամիջոցները:

Փոփոխությունների երկրորդ փաթեթն²² ընդունվել էր 2021 թվականի դեկտեմբերին և նպատակ ուներ լուծել կեղծ լուրերի տարածման խնդիրները և պայքարել ապատեղեկատվության դեմ: Այս փոփոխությունները ներառում էին նոր սահմանում՝ «տեղեկատվության չնույնականացվող աղբյուր» և լրացուցիչ հիմք առաջացրին պետական մարմինների կողմից լրագրողների հավատարմագրումը մերժելու համար: Նշենք, որ 2021 թվականի փոփոխությունները պարունակում էին լրատվամիջոցների ֆինանսական թափանցիկությունն ապահովելու անհրաժեշտ և կարևոր նոր դրույթներ:

3.2.2 «Չանգվածային լրատվության մասին» օրենքի մանրամասն գնահատականը

«Չանգվածային լրատվության մասին» 2003 թվականի օրենքի հիմնական դրույթները վերաբերում են դրա գործողության շրջանակին, սահմանումներին, լրագրողների հավատարմագրմանը, խոսքի ազատության սահմանափակումներին, անանուն աղբյուրները պաշտպանելու իրավունքին, պատասխանելու և հերքելու իրավունքին և լրատվամիջոցների պատասխանատվությանը: Այն նաև նախատեսում է որոշակի միջոցներ (հոդված 11) լրատվամիջոցների սեփականատիրության թափանցիկության վերաբերյալ: Համաձայն 12-րդ հոդվածի՝ բոլոր տեսակի լրատվամիջոցների համար պահանջվում է ֆինանսավորման աղբյուրների բացահայտում, որոնք պետք է հրապարակվեն տվյալ լրատվամիջոցի պաշտոնական կայքում մինչև յուրաքանչյուր հաջորդ տարվա մարտի 31-ը: Չնայած ՁԼՄ-ների սեփականատիրության և ֆինանսավորման վերաբերյալ հաշվետվությունների վերաբերյալ առկա իրավական պահանջներին, հայաստանյան մեդիա փորձագետները, խորհրդարանականները և կարգավորող մարմինների անդամները կարծում են, որ ՁԼՄ-ների թափանցիկության իրականացման պրակտիկան սահմանափակում է հանրության՝ լրատվամիջոցների վրա քաղաքական և բիզնես խմբերի ազդեցության վերաբերյալ օբյեկտիվ դատողություններ անելու հնարավորությունները:

Հոդված 3-ը սահմանում է Օրենքում ընդգրկված տարբեր ոլորտներ: Իր վերնագրին համապատասխան, այս հոդվածը վերաբերում է «զանգվածային լրատվության միջոցներով» տեղեկատվության տարածմանը: Ըստ սահմանման՝ զանգվածային լրատվության միջոցները ներառում են մեդիա արտադրանքը, որը տպագիր մամուլի, հեռուստատեսային և ռադիոհաղորդումների և հեռահաղորդակցության ցանցերի միջոցով տարածում է՝ «անսահմանափակ թվով անձանց համար հասանելի և լրատվություն ներառող տեղեկատվական պաշար՝ անկախ թարմացման պարբերականությունից, պահման ժամանակի տևողությունից և այլ չափանիշներից»:

Հարկ է ընդգծել, որ «զանգվածային լրատվության» կամ «զանգվածային տեղեկատվության» գաղափարը որպես 2003 թվականի օրենքի հիմնական առարկա այսօր շատ անձգրիտ և միանշանակ ժամանակավրեպ է: Այս հասկացությունները բնորոշ են հետխորհրդային երկրներին, որոնք արտացոլում են ԽՍՀՄ լրատվամիջոցների օրենսդրության մեջ սովորաբար գործածվող հասկացությունները: Սակայն դրանք չեն տեղավորվում մեդիա համայնապատկերում, ոչ էլ համահունչ են գործող միջազգային և եվրոպական

22 Տե՛ս օրենքի տեքստը հայերեն՝ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=7863&lang=arm>:

չափանիշներին: Ուստի, 2019 թվականի գնահատման զեկույցում խորհուրդ է տրվում նոր օրենքը կենտրոնացնել արտահայտվելու ազատության և տեղեկատվության ազատության իրավունքների իրականացման վրա՝ որպես մարդու հիմնարար իրավունքներ՝ սահմանելով ազատությունների, պարտականությունների և պարտավորությունների հիմքերը՝ միջազգային և եվրոպական չափանիշներին համապատասխան, որոնց օրենսդրական դաշտին Հայաստանի օրենսդրական դաշտը պետք է համահունչ լինի, ինչպես նաև կիրառելի սահմանադրական դրույթներին: Այս նոր իրավական փաստաթուղթը մեղիա տարբեր տեսակների (տպագիր, հեռարձակում և այլն) պարտադիր ցանկ պարունակելու փոխարեն կսահմանի լրատվամիջոցների գործունեության ընդհանուր շրջանակը, որը կներառի բոլոր ներկա և ապագա ձևաչափերը: Նման սահմանումը պետք է կենտրոնանա գործունեության էության վրա. տեղեկատվության, խմբագրական պատասխանատվության կամ վերահսկողության ներքո գաղափարների և կարծիքների տարածում, պետության և լայն հանրության համար հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերի (կամ դրա մի մասի) ցանկացած տեխնիկական միջոցներով տարածման կամ բաշխման: Ի հավելումն դրան, պետք է ընդլայնվի լրագրողի իրավական սահմանումը, որը նույնպես ընդգրկված է հոդված 3-ում, ներառելով լրատվական նյութեր պատրաստելու և հանրային շահերին ուղղված համանման գործունեություն, որն իրականացվում է պրոֆեսիոնալ լրագրող չհանդիսացող սուբյեկտների կողմից:

2021 թվականի դեկտեմբերին սահմանումների վերաբերյալ 3-րդ հոդվածում ավելացվեց «տեղեկատվության չնույնականացվող աղբյուր» նոր եզրը: 3-րդ հոդվածը լրացվեց նոր ենթակետով (5-րդ), որտեղ «չնույնականացվող աղբյուրը» սահմանված է որպես «համացանցում գրանցված դոմեյն, հոսթինգ ունեցող կայք կամ համացանցային կայքի կամ հավելվածի օգտահաշիվ կամ ալիք կամ էջ, որի տնօրինողի նույնականացման տվյալները բացակայում են կամ ակնհայտ կեղծ են կամ թերի են, եթե այդ թերությունը թույլ չի տալիս նույնականացնել աղբյուրը տնօրինողին»:

Նոր կանոնների նպատակը անհայտ ծագման տեղեկատվության տարածման ռիսկերի նվազեցում է, դրանով իսկ հակազդելով մեղիայում ապա(չստուգված) տեղեկատվության այս ձևին: Առաջարկության հեղինակները փոփոխությունները հիմնավորել են փաստարկներով, պնդելով, որ դրանք համապատասխանում են արտահայտվելու ազատության պահանջներին և հայտարարելով, որ «...լրագրողները կարող են, ըստ էության, օգտագործել անհայտ ծագման աղբյուրներում պարունակվող տեղեկությունները իրենց անունից այն տարածելու համար, սակայն նրանք պատասխանատվություն են կրելու իրենց տարածած տեղեկատվության համար, հաշվի առնելով նրանց՝ հանրության առաջ մասնագիտական պարտականությունը՝ ստուգելու տեղեկատվությունը»:

2003 թվականի «Ձանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքը նախատեսում է նաև լրագրողական աղբյուրների իրավական պաշտպանության մեխանիզմներ: Հոդված 5-ը սահմանում է որ, տեղեկատվության աղբյուրի բացահայտումը լրագրողին կարող է պարտադրվել միայն դատարանի որոշմամբ՝ քրեական գործի առիթով՝ ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության բացահայտման նպատակով, եթե հասարակության շահերի քրեաիրավական պաշտպանության անհրաժեշտությունն ավելի ծանրակշիռ է, քան տեղեկատվության աղբյուրը չբացահայտելու հասարակության շահագրգռվածությունը, և սպառված են հասարակական շահերի պաշտպանության մնացած բոլոր միջոցները:

Օրենքի 6-րդ հոդվածը պարունակում է մի շարք դրույթներ՝ կապված լրագրողների հավատարմագրման հետ, որոնք պարտավորեցնում են պետական մարմիններին որոշումներ կայացնել: Համաձայն ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեի կողմից թիվ 34 գլխավոր մեկնաբանությամբ հաստատված միջազգային չափանիշների «Լրագրությունը գործառույթ է սուբյեկտների լայն շրջանակի համար, այդ թվում՝ պրոֆեսիոնալ թղթակիցների և վերլուծաբանների, ինչպես նաև բլոգերների և այլոց, ովքեր զբաղվում են տպագիր, համացանցում կամ այլուր ինքնահրապարակման ձևերով, և լրագրողների գրանցման կամ լիցենզավորման պետական համակարգերն անհամատեղելի են 3-րդ կետի հետ»: Հետևաբար, լրագրողների հավատարմագրումը (ուղղակի կամ անուղղակի) պետական մարմինների կողմից անհամատեղելի է նշված գործող միջազգային չափանիշներին և առաջարկվել է հանել օրենքից: Սակայն 2021 թվականի ամենավերջին փոփոխությունները չեն անդրադարձել միջազգային չափանիշների հետ անհամատեղելիության խնդրին, փոխարենը լրացուցիչ սահմանափակումներ ստեղծելով խոսքի ազատության իրավունքի համար: Նոր փոփոխությունները լրացուցիչ իրավական հիմքեր են ստեղծել հավատարմագրումը մերժելու կամ դադարեցնելու համար՝ բացառելով լրագրողների հավատարմագրումն այն դեպքերում, երբ չեն կատարվել տեղեկատվության հրապարակման և թափանցիկության պարտավորությունները (որոնք ամրագրված են 11-րդ և 12-րդ հոդվածներում), ինչպես նաև հետագա հիմքեր սահմանելով նման մերժումների/չտրամադրման համար (օրինակ, ըստ փոփոխությունների՝ հավատարմագրման կարգի և տվյալ մարմինների աշխատակարգի կանոնների խախտումը լրագրողի հավատարմագրման դադարեցման հիմք կարող է լինել): Արդյունքում, նոր դրույթներն ավելի ընդլայնեցին լրագրողների հավատարմագրումը սահմանափակելու կամ դադարեցնելու պետական մարմինների հայեցողական լիազորությունը՝ առանց օրինականության, անհրաժեշտության և համաչափության վրա հիմնված կանոնների հստակեցման:

Հոդված 7-ը պարունակում է սահմանափակումների ևս մեկ շարք, որոնք կիրառելի են խոսքի ազատության իրավունքի իրականացման նկատմամբ: Այս սահմանափակումները հիմնված են գաղտնիության, անձեռնմխելիության և անձնական և ընտանեկան կյանքի պաշտպանության, ինչպես նաև չարտոնված ձայնագրությունների տարածումը կանխելու անհրաժեշտության վրա, ինչը կարող է օրինական պատճառ լինել նման սահմանափակումների համար: Սակայն դրանք շատ ընդհանրական են և չունեն իրավական հստակություն: Ի հավելումն սրան, միջազգային և տարածաշրջանային չափանիշները, ինչպես նաև, մասնավորապես, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը հստակորեն հաստատել են խոսքի ազատության իրավունքի առաջնահերթությունը և նման դեպքերի համար հանրային շահի գնահատման ընթացակարգի՝ օրենքով սահմանման անհրաժեշտությունը: Օրենքի ներկայիս ձևակերպումը չի համապատասխանում այս չափանիշներին և պահանջներին:

Օրենքի 8-րդ հոդվածը կարգավորում է հերքման և պատասխանի իրավունքը. Որպեսզի այս դրույթները համապատասխանեն միջազգային և տարածաշրջանային կիրառելի չափանիշներին, անհրաժեշտ է, որ հերքման իրավունքը սահմանափակվի կեղծ կամ ոչ ճշգրիտ տեղեկատվության տարածման դեպքերով, երբ դա ակնհայտ վտանգ է ներկայացնում տուժող անձի հեղինակությանը: Մյուս կողմից, 5-րդ պարբերությունը սահմանում է նաև, որ «ա» հերքման պահանջի հետ անձն իրավունք ունի պահանջել իր պատասխանի հրապարակումը: Միայն փաստերը հերքելու իրավունքից բացի պատասխան հրապարակելու հնարավորությունը առերևույթ ավելորդ է և կարող է քաղաքական գործիչներին տալ հատուկ լիազորություն՝ ստիպելու լրատվամիջոցներին

բառացիորեն հրապարակել կամ տարածել իրենց հայտարարությունները: Ըստ այդմ, այս դրույթներն անհամաչափ բեռ են լրատվամիջոցների արտահայտվելու ազատության և տեղեկատվության ազատության իրավունքի վրա և պետք է հանվեն:

9-րդ հոդվածը սահմանում է մի շարք ընդհանուր դրույթներ՝ կապված բովանդակության հրապարակման կամ տարածման համար մեդիայի սուբյեկտների պատասխանատվության հետ, ընդ որում 1-ին, 2-րդ և 3-րդ պարբերությունները պարունակում են պատասխանատվությունից ազատման նշ սպառնիչ, բայց մանրամասն ձևով: Համաձայն միջազգային չափանիշների, պատասխանատվության ավելի ընդհանուր բացատրումը ավելի լավ կհամապատասխանի օրինականության և համաչափության պահանջներին՝ ներառելով նաև երրորդ կողմերի, այդ թվում՝ սոցիալական մեդիայի օգտատերերի կողմից ստեղծված բովանդակության բացատրությունը: Ավելին, 3-րդ կետում գաղտնի համարվող տեղեկատվության տարածմանը վերաբերող դրույթները նույնպես պետք է համապատասխանեցվեն միջազգային չափանիշներին, մասնավորապես ազդարարների պաշտպանության և հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող գաղտնի տեղեկատվության տարածման հետ կապված, նույնիսկ եթե դրա ստացումը օրինական չէ:

Հոդված 11-ը վերաբերում է այն տեղեկատվությանը, որը լրատվության միջոցի յուրաքանչյուր թողարկում պետք է ներառի՝ մասնավորապես կապված ցանկացած տեսակի խմբագրական պատասխանատվություն կրող անձանց ինքնության հետ: Այս հոդվածը նույնպես փոփոխման կարիք ունի՝ ներառելով հատուկ դրույթներ «համացանցում գրանցված տիրույթի կամ հոսթինգի սեփականատեր ցանկացած զանգվածային լրատվամիջոցի» վերաբերյալ, երբ խոսքը գնում է նշված ոլորտների վերաբերյալ տեղեկատվություն տրամադրելու պարտավորությունների մասին:

Հոդված 12-ը պարունակում է ՁԼՄ-ների թափանցիկության պահանջներին ուղղված հիմնական կանոնները: Եվրոպայի խորհրդի փորձագետների կողմից 2019թ.-ին առաջարկվել է սահմանել նոր պահանջներ՝ երաշխավորելու սեփականատիրության լիակատար թափանցիկություն, ինչպես նաև խուսափելու չափից ավելի կենտրոնացումից և ընդհանրապես մեդիայի ոլորտում հակաբազմակարծության վարքագծից:²³

2021 թվականի օրենսդրական փոփոխություններն ուղղված են Հայաստանում մեդիայի թափանցիկության ապահովման հրատապ անհրաժեշտությանը, հաշվի առնելով մեդիա ոլորտի ֆինանսական կենսունակության վերաբերյալ բովանդակալից և օբյեկտիվ տեղեկատվության կամ տվյալների բացակայությունը: Ինչպես ասված է 2019 թվականի գնահատման զեկույցում. «(...) մեդիայի թափանցիկության միջոցները բավարար չեն և հասարակության համար սահմանափակում են լրատվամիջոցների վրա քաղաքական և գործարար խմբերի ազդեցության մասին օբյեկտիվ դատողություններ անելու հնասավորությունը»²⁴, ուստի ՁԼՄ-ների շուկայի տնտեսական պայմանները թափանցիկ և

23 Տե՛ս Ջոան Բարատայի, Բյորն Էրիխսենի, Քրիստինա Ռոզգոնիի և Դավիթ Սանդուխյանի զեկույցը «Հայաստանի մեդիա դաշտի կարիքների գնահատման զեկույց. մեդիայի ազատությունը, արտահայտվելու ազատությունը, հանրային մեդիան և դրա համապատասխանությունը Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին կարգավորող ներպետական օրենսդրական դաշտի ուսումնասիրություն» (հունվար 2020թ.), էջ 33:

24 Տե՛ս Ջոան Բարատայի, Բյորն Էրիխսենի, Քրիստինա Ռոզգոնիի և Դավիթ Սանդուխյանի զեկույցը «Հայաստանի մեդիա դաշտի կարիքների գնահատման զեկույց. մեդիայի ազատությունը, արտահայտվելու ազատությունը, հանրային մեդիան և դրա համապատասխանությունը Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին կարգավորող ներպետական օրենսդրական դաշտի ուսումնասիրություն» (հունվար 2020թ.), էջ 36:

գնահատելի չեն, որը սպառնում է մեղիայի անկախությանը: «Համաձայն հիմնական շահագրգիռ կողմերի բազմիցս հայտարարված մտահոգությունների լրատվամիջոցների սեփականատիրությունը թափանցիկ չէ: Սեփականատիրության թափանցիկության կանոնները և դրանց կիրարկումը տուժում են էական թերություններից՝ մեղիայի բազմակարծությունը և անկախությունը բավարար չափով պաշտպանված չեն:»²⁵ Եվրոպայի խորհրդի կիրառելի չափանիշները²⁶ հստակ պահանջում են, որ անդամ պետությունները պետք է ապահովեն, որ հանրությանը հասանելի լինի մեղիայի սեփականատիրության, կառավարման և խմբագրական կառույցների, ինչպես նաև դրանց ֆինանսավորման մասին կոնկրետ տեղեկատվություն՝ արդյունավետ կարգավորող բազայով:²⁷

2021 թվականի դեկտեմբերի փոփոխությամբ «Զանգվածային լրատվության մասին» օրենքի 12-րդ հոդվածը վերաձևակերպվեց, որի նպատակն էր փոխել գործող կանոնները երկու առումներով, այն է՝ սահմանելով ՁԼՄ-ների ֆինանսավորման հնարավոր և օրինական աղբյուրները (1-ին կետ), և տարածելով զանգվածային լրատվության միջոցների եկամուտների թափանցիկության կանոնները առցանց լրատվամիջոցների վրա, ինչպես նաև նախատեսելով ավելի մանրամասն ֆինանսական հաշվետվության պահանջներ՝ լրատվամիջոցի ֆինանսական աղբյուրների մասին տեղեկատվության տրամադրում (2-րդ կետ): Ի հավելումն մեղիայի ֆինանսական աղբյուրների թափանցիկության ապահովմանն ուղղված այս փոփոխություններին, 2021 թվականի հունիսին «Իրավաբանական անձանց պետական գրանցման մասին» օրենքում ընդունվեց մեկ այլ փոփոխություն, որով լրատվամիջոցներից պահանջվում է սահմանված ժամանակացույցով պետական ռեգիստրներ կայացնել իրական շահառուների մասին հայտարարագրեր: 2021 թվականի սեպտեմբերի 1-ից նոյեմբերի 1-ն ընկած ժամանակահատվածում բոլոր տեսալսողական մեղիա ընկերություններն արդեն ներկայացրել են իրական շահառուների մասին հայտարարագրերը, մինչդեռ մյուս լրատվամիջոցները, բացառությամբ այն սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների, որոնց մասնակիցները միայն ֆիզիկական անձինք են, մյուս բոլոր առևտրային կազմակերպությունների հետ միասին (սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների, բաժնետիրական ընկերությունների և այլն), պարտավոր են առցանց հայտարարագրեր ներկայացնել 2022 թվականի հունվարի 1-ից մինչև մարտի 1-ն ընկած ժամանակահատվածում: Լրագրողական կազմակերպությունները, քաղաքացիական հասարակության այլ կառույցների հետ

25 Տե՛ս Ջոան Բարատայի, Բյորն Էրիխսենի, Քրիստինա Ռոզգոնիի և Դավիթ Սանդուխյանի զեկույցը «Հայաստանի մեղիա դաշտի կարիքների գնահատման զեկույց. մեղիայի ազատությունը, արտահայտվելու ազատությունը, հանրային մեղիան և դրա համապատասխանությունը Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին կարգավորող ներպետական օրենսդրական դաշտի ուսումնասիրություն» (հունվար 2020թ.), էջ 36:

26 Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի 1982 թվականի ապրիլի 29-ին ընդունված խոսքի և տեղեկատվության ազատության մասին հռչակագիրը, ինչպես նաև Նախարարների կոմիտեի առաջարկությունները անդամ պետություններին թիվ R (81) 19 պետական մարմինների կողմից տնօրինվող տեղեկատվության ազատության մասին, թիվ R (91) 10 հանրային մարմինների կողմից պահվող անձնական տվյալների երրորդ անձանց փոխանցման մասին, թիվ R (97) 18 վիճակագրական նպատակներով հավաքագրված և մշակված անձնական տվյալների պաշտպանության մասին, թիվ R (2000) 13 արխիվներին հասանելիության եվրոպական քաղաքականության մասին և Rec(2002)2 հանձնարարականը պաշտոնական փաստաթղթերին հասանելիության մասին, ինչպես նաև 2009 թվականի հունիսի 18-ի Պաշտոնական փաստաթղթերին մատչելիության մասին կոնվենցիան:

27 CM/Rec(2007)2 հանձնարարական մեխիայի բազմակարծության և մեղիա բովանդակության բազմազանության վերաբերյալ, Նախարարների կոմիտեի CM/Rec(2018)1 հանձնարարականը անդամ պետություններին լրատվամիջոցների բազմակարծության և մեղիայի սեփականատիրության թափանցիկության մասին:

միասին (ՀԳ–ներ, հիմնադրամներ, կուսակցություններ և այլն), նույնպես պարտավոր են 2023 թվականի հունվարի 1-ից ներկայացնել իրական շահառուների մասին հայտարարագրեր: Այս կազմակերպությունները հայտարարագիր ներկայացնելու են մինչև 2023 թվականի մարտի 1-ը: Տվյալները ներկայացվում են bo.e-register.am կայքի միջոցով և թարմացվում իրական սեփականատիրոջ ցանկացած փոփոխությունից հետո 40 օրվա ընթացքում: Եթե տարվա ընթացքում որևէ փոփոխություն տեղի չի ունենում, կազմակերպությունները մինչև յուրաքանչյուր տարվա փետրվարի 20-ը էլեկտրոնային համակարգի միջոցով հաստատում են, որ իրենց իրական սեփականատերերի տվյալներն արդի են: Իրական սեփականատերերի բացահայտման շեմը 20% է: Իրական սեփականատիրոջ հայտարարագրման հետ կապված օրենքի պահանջների խախտումն առաջացնում է քրեական և վարչական պատասխանատվություն:

Իրական սեփականատերերի մասին օրենսդրական դրույթներն ընդունվել են մասնավոր հատվածում, այդ թվում՝ մեղիայում բավարար թափանցիկություն ապահովելու համար: Թեև այս փոփոխությունները կարող են ապահովել մեղիայի թափանցիկության և հաշվետվողականության համար անհրաժեշտ իրավական դաշտը, մեղիա ոլորտում լիարժեք թափանցիկություն ապահովելու համար դեռևս անհրաժեշտ է նոր կանոնների լիարժեք կիրարկում:

Անհրաժեշտ է համապարփակ բարեփոխում՝ ապահովելու Հայաստանում ազատ, անկախ և կայուն մեղիա ոլորտի գործունեություն, ստեղծելու բարենպաստ, ապագային միտված իրավական դաշտ, աջակցելու բարձրորակ լրագրությանը և երաշխավորելու լրագրողների անվտանգությունը, երաշխավորելու մեղիայի սեփականատիրության թափանցիկություն և արդյունավետ կիրարկում՝ Եվրոպայի խորհրդի գործիքակազմի նպատակային կիրառմամբ, խթանելու ինքնակարգավորումը մեղիա ոլորտում օրենսդրական աջակցության միջոցով (ամրագրելով ինքնակարգավորման կարևորությունը կանոնակարգերում կամ օրենսդրական ակտերում)՝ ապահովելով կայուն ֆինանսավորման ծրագրերի հասանելիությունը և ընդլայնելով արդեն իսկ հաստատված ինքնակարգավորման կառուցակարգերի հնարավորությունները:

Ի հեճուկս «Ձանգվածային լրատվության մասին» օրենքում կատարված վերջին փոփոխություններին, օրենքը պետք է ամբողջությամբ և հրատապ ուժը կորցրած ճանաչվի՝ մեղիա ոլորտում ամբողջական իրավական բարեփոխման շրջանակներում: Արդարադատության նախարարությունը շուտով կնախաձեռնի «Ձանգվածային լրատվության մասին» օրենքի բարեփոխման լայն խորհրդատվական գործընթաց, նախատեսելով դաշտի մանրամասն և քաղաքական-սցենարային վերլուծություն, որին կհաջորդի օրենսդրական կոդիֆիկացումը, հատուկ ուշադրություն դարձնելով ինստիտուցիոնալացված ինքնա և համակարգավորման համակարգի ներդրմանը մեղիա դաշտում: Արդարադատության նախարարությունը դիմել է Եվրախորհրդին օրենքի վերանայման հարցում աջակցության համար, մասնավորապես՝ օրենսդրական բարեփոխումների շրջանակներում մեղիայի ինքնակարգավորման ներկայիս համակարգը համակարգավորման կառուցակարգում ինտեգրելու համար՝ Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին և լավագույն փորձին համահունչ:

3.3 «Տեսալսողական մեդիայի մասին» 2020թ. օրենքը

3.3.1 Ակնարկ

«Տեսալսողական մեդիայի մասին» ՀՀ օրենքն ընդունվել է 2020 թվականին: Նոր օրենքը, որը փոխարինեց «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» հնացած օրենքը²⁸, նպատակ ունի արտացոլել թվային ձևափոխված մեդիայի միջավայրում բովանդակության արտադրության և տարածման բնույթի էական փոփոխությունները: Առաջնորդվելով այդ տրամաբանությամբ օրենքը տարածվում է ավանդական հեռարձակողների (ռադիո և հեռուստատեսություն), ոչ գծային տեսալսողական ծառայություններ տրամադրողների և, որոշ չափով, (հեռահաղորդակցության) ցանցային օպերատորների գործունեության վրա: Օրենքը նաև սահմանում է հեռարձակողների տեսալսողական տեղեկատվության ընդհանուր պահանջները (Գլուխ 2), հեռարձակողների տեսալսողական հաղորդումների կազմակերպումը (Գլուխ 3), հանրային հեռարձակողների կառավարումը (Գլուխ 5), կարգավորող պետական մարմնի կարգավիճակը և լիազորությունները (Գլուխ 6), հանրային մուլտիպլեքսների հեզինակագրումը և լիցենզավորումը (Գլուխ 7), տեսալսողական տեղեկատվության տարածման կազմակերպման պայմանները (Գլուխ 8), եւ պատասխանատվությունը տեսալսողական լրատվամիջոցների մասին օրենսդրության պահանջները խախտելու համար (Գլուխ 9):

3.3.2 «Տեսալսողական մեդիայի մասին» 2020թ. օրենքը միջազգային չափանիշների լույսի ներքո

Թեև նոր օրենքը անհրաժեշտ էր և հրատապ, դրա դրույթները մի շարք մտահոգություններ են առաջացրել: Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպությունում մեդիայի ազատության հարցերով ներկայացուցչի մանրամասն վերլուծությունը (այսուհետ՝ ԵԱՀԿ Փորձագիտական զեկույց)²⁹ ընդգծեց մի քանի լուրջ մտահոգություններ խոսքի ազատության միջազգային չափանիշների հետ օրենքի համապատասխանության վերաբերյալ: Հիմնական փաստարկներն էին.

- տարածաշրջանային և համեմատական չափանիշներով առաջարկվող իրավասության չափանիշները ներառելու անհրաժեշտությունը՝ կենտրոնանալով ծագման երկրի և տեսալսողական մեդիա ծառայություններ մատուցողների հիմնական կազմակերպության վրա.
- ինքնակարգավորման հասկացության ընդլայնման անհրաժեշտությունը՝ ներառելու ներքին և արտաքին ինքնակարգավորման միջև տարբերությունը.
- 7-րդ հոդվածի ուժը կորցրած ճանաչելու անհրաժեշտությունը, որը սահմանում է, որ հեռարձակողները պետք է ապահովեն «անձի իրավունքը՝ արձագանքելու իրեն ուղղակիորեն ուղղված ելույթին».

28 Տե՛ս 2019թ. գնահատման զեկույցում «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի մանրամասն վերլուծությունը Եվրոպայի խորհրդի չափանիշների լույսի ներքո», 23-30 էջեր:

29 Տե՛ս «Տեսալսողական մեդիայի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի (ընդունված 2020թ. հուլիսի 16-ին) իրավաբանական վերլուծություն», ԵԱՀԿ ԶԼՄ-ների ազատության հարցերով ներկայացուցչի գրասենյակի պատվերով պատրաստվել է լրատվամիջոցների ազատության անկախ փորձագետ դոկտ. Ջոան Բարատա Միլի կողմից, փետրվար, հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.osce.org/files/f/documents/0/a/493522.pdf>:

- հողված 8-ը փոփոխելու անհրաժեշտությունը՝ կիրառելի եվրոպական չափանիշներին համապատասխան կարևորագույն իրադարձությունների վերաբերյալ կանոնակարգ ընդունելու նպատակով.
- սգո կամ հիշատակի օրերի բովանդակային սահմանափակումները փոխարինել այդ օրերը պատշաճ նշելու՝ հանրային լրատվամիջոցների առաքելությամբ.
- 9-րդ հողվածի 6-րդ կետում ներառված արգելքի վերացումը, քանի որ դա նախնական գրաքննության անընդունելի ձև է.
- պարզաբանման անհրաժեշտությունը, թե որ հեռարձակողներն են ենթարկվում 3-րդ գլխում ներկայացված սահմանափակումներին.
- 10-րդ հողվածի 7-րդ կետով սահմանված սահմանափակումների վերացումը լրատվական հաղորդումների բովանդակության և ժամանակի բաշխման նկատմամբ.
- ռազմական կամ արտակարգ դրության ժամանակ հեռարձակողների պարտավորությունները (հողված 17) անհրաժեշտության և համաչափության սկզբունքներին համապատասխանեցնելու կարիքը.
- համայնքային լրատվամիջոցների վերաբերյալ կանոնակարգեր ներառելու անհրաժեշտությունը՝ խմբերի անդամների, երկրի համայնքների կամ տարածքների, այդ թվում՝ հիմնադրամների և միավորումների, քաղաքական կազմակերպությունների, կրոնական խմբերի, սոցիալական և լեզվական խմբերի, համալսարանների, ՀԿ-ների և այլոց կողմից արտահայտվելու ազատության իրավունքի իրացումը հեշտացնելու նպատակով.
- «հակամենաշնորհային» դրույթները փոփոխելու անհրաժեշտությունը՝ հետևողականության, ռացիոնալության, անհրաժեշտության և համաչափության սկզբունքների վրա հիմնված իրավական ռեժիմի ներդրման նպատակով.
- հանրային հեռարձակողների խորհրդի անդամների առաջադրման և նշանակման օրենսդրությամբ սահմանված կարգը փոփոխելու անհրաժեշտությունը՝ հաշվետու, թափանցիկ և արդար ընթացակարգի հիման վրա իսկապես որակավորված թեկնածուների դիտարկումն ու ընտրությունը երաշխավորելու համար.
- հանրային մեդիայի ֆինանսավորման փոփոխման անհրաժեշտությունը, երաշխավորելով, որ հանրային ծառայության մատուցման ֆինանսական ծախսերը և համապատասխան ֆինանսավորման կարիքները բավարար են.
- Հայաստանի հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհրդի անդամների առաջադրման և ընտրության կարգը փոփոխելու անհրաժեշտությունը՝ պատշաճ կերպով երաշխավորելու ճանաչված գիտելիքը և բարձր մակարդակի մասնագիտական փորձը, լրատվամիջոցների իրավական և էթիկական հարցերին առնչվող տեխնիկական, լրագրողական կամ տնտեսական փորձը, ինչպես նաև բարձր էթիկական չափանիշները.
- կարգավորողի ֆինանսական կայունությունը երաշխավորելու անհրաժեշտությունը՝ գործունեությունը արդյունավետ, պատշաճ և անկախ իրականացնելու համար.
- հեռարձակողների և ցանցային օպերատորների լիցենզավորման և թույլտվության վերաբերյալ իրավական ռեժիմի բարեփոխման անհրաժեշտությունը և փոխարինումը մի շարք կանոններով, որոնք երաշխավորում են անհրաժեշտության և համաչափության գաղափարների վրա հիմնված համակարգ՝ այդպիսով խուսափելով ավելորդ բեռից և անհարկի միջամտություններից:³⁰

ԵԱՀԿ փորձագիտական զեկույցի քննադատությունը մեծ չափով կրկնել է Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեն (ԽՄՊԿ)՝ հայկական հասարակական

30 Նույն աղբյուրը:

կազմակերպությունը՝ առաջ քաշելով լրացուցիչ փաստարկներ նոր օրենքի անհամապատասխանության վերաբերյալ, որը վերաբերում է մեդիա շուկայի լուրջ խնդիրներին:³¹ Նաև ԵԽԽԿ-ի վերջին զեկույցը (2022թ.) կոչ է արել «Հայաստանի իշխանություններին համապարփակ մոտեցում որդեգրել մեդիա ոլորտում բարեփոխումների հարցում»³², ներառյալ «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքի հետագա համապատասխանեցումը արտահայտվելու ազատության միջազգային չափանիշներին և Եվրոպայի խորհրդի այլ գործիքներին:

Վերջերս ՀՀ բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության նախարարությունում կառավարության որոշմամբ ստեղծվեց աշխատանքային խումբ՝ «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքում փոփոխությունների փաթեթ մշակելու համար: ՀՀ հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովը ակտիվորեն ներգրավված է գործընթացում և պատրաստել է շուրջ 70 առաջարկություն:

3.3.3 «Տեսալսողական մեդիայի մասին» 2020թ. օրենքի իրականացումը շահագրգիռ կողմերի գնահատականների լույսի ներքո

Հայաստանյան մեդիայի շահագրգիռ կողմերը կրկին բարձրացրել են մի քանի կարևոր հարցեր՝ 2020 թվականի «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքի իրականացման և կիրարկման լույսի ներքո: Օրենքն առաջին անգամ կիրառվել է թվային մուլտիպլեքսների (MUX) և հեռարձակման լիցենզավորման մրցույթների նկատմամբ 2021 թվականին հանրային MUX-ի վեց համազգային, ինը մայրաքաղաքային և ութ մարզային հեռարձակողների համար: Մրցութային գործընթացը մեծ հակասությունների տեղիք էր տվել, ընդ որում դրա օրինականությունը որոշ դիմողների կողմից վիճարկվել էր դատարանում, որոնք հայց էին ներկայացրել ընդդեմ Հեռուստատեսության և ռադիոյի ազգային հանձնաժողովի որոշման:³³

Միջազգային դիտորդների կողմից նույնպես հնչել են քննադատություններ, որոնց կարծիքով «ոչ նոր օրենքը, ոչ այս մրցույթները չեն բավարարել Հայաստանի հեռուստատեսային շուկան մաքրելու կառավարության խոստումը: Ատելության խոսքն ու մանիպուլյացիաները, վիրավորանքներն ու զրպարտությունները, կողմնակալության ծայրահեղ դրսևորումները շարունակում են եթերում համատարած մնալ»:³⁴ Նրանք եզրակացրել են, որ նոր օրենքը, փաստորեն, պահպանել է լիցենզավորման հնացած ընթացակարգը և լիցենզիաների ոչ թափանցիկ և ոչ համապարփակ տրամադրումը:

31 Տե՛ս «ԽԱՊԿ-ի եռամսյակային զեկույցը Հայաստանում խոսքի ազատության իրավիճակի և լրագրողների և լրատվամիջոցների իրավունքների ոտնահարումների վերաբերյալ» <https://khosq.am/en/reports/quarterly-report-of-խապկ-on-situation-with-freedom-of-expression-and-violations-of-rights-of-journalists-and-media-in-armenia-january-march-2021/>:

32 ԵԽԽԿ-ի զեկույց 2022թ. «Ժողովրդավարական կառույցների գործունեությունը Հայաստանում». Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի զեկույցը, Doc. 15432, 10 հունվարի 2022թ., հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://pace.coe.int/en/files/29803>, էջ 125:

33 Ըստ Datalex.am միասնական պորտալի, սույն զեկույցի կազմման պահին (փետրվարի 8, 2022թ.) գործերը դեռևս ընթացքի մեջ էին:

34 Տե՛ս «ԽԱՊԿ-ի տարեկան զեկույցը Հայաստանում խոսքի ազատության իրավիճակի և լրագրողների և լրատվամիջոցների իրավունքների ոտնահարումների մասին», 2021թ., հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://khosq.am/reports/հայաստանում-խոսքի-ազատության-վիճակի-28/>:

Փորձագետների գնահատականը վերահաստատում է այդ քննադատությունը: Հետևաբար, խորհուրդ է տրվում շտապ վերանայել «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքը, կատարելով անհրաժեշտ փոփոխություններ և լրացումներ՝ արտահայտվելու ազատության վերաբերյալ Եվրախորհրդի չափորոշիչներին համապատասխանեցնելու նպատակով:

3.4 Զրպարտությունը ԶԼՄ-ներում

2010 թվականին Հայաստանը դարձավ հետխորհրդային առաջին երկրներից մեկը, որը ապաքրեականացրեց զրպարտությունը (վիրավորանքն ու զրպարտությունը), քրեական պատասխանատվությունը փոխարինվեց ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի դրույթով, որը թույլատրում է փոխհատուցում տալ որևէ մեկի հեղինակությունը կամ արժանապատվությունը վնասելու համար:³⁵ Զրպարտության ապաքրեականացումը զգալիորեն բարելավեց լրագրողների և խմբագրակազմի պաշտպանությունը քաղաքական հիմքերով քրեական հետապնդումից: Մինևույն ժամանակ, զրպարտության և վիրավորանքի դեպքում քաղաքացիական պատասխանատվության և բարոյական վնասի համար համապատասխան հատուցման սահմանումը հանգեցրեց լրատվամիջոցների և լրագրողների դեմ դատական գործերի քանակի ավելացմանը: ԽԱՊԿ-ի հրապարակած տարեկան զեկույցի համաձայն՝ լրագրողների և լրատվամիջոցների դեմ ներկայացվել է 61 նոր հայց, հատկանշական է, որ միայն 2021 թվականին այս դեպքերի 25%-ում հայցվորները եղել են քաղաքական գործիչներ և պետական պաշտոնյաներ:

2021 թվականի մարտի օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածի համաձայն՝ հայցվորը կարող է պահանջել հրապարակման կամ հայտարարության հերքում, ինչպես նաև մինչև 6 մլն դրամ (մոտ 10600 եվրո) դրամական փոխհատուցում: Ազգային ժողովի նախագահի օրենսդրական նախաձեռնությամբ նախատեսում էր եռապատկել զրպարտության և վիրավորանքի համար նախատեսված տուգանքները: Այն ընդունվել էր Ազգային ժողովի կողմից 2021 թվականի մարտին և քննադատության էր ենթարկվել լրագրողական համայնքի կողմից, որը փոփոխությունը որակել է որպես «չափազանց վտանգավոր»:³⁶ Այս փոփոխությունն ընդունվեց՝ չնայած արդարադատության նախարարի, մարդու իրավունքների պաշտպանի և քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների վերապահումներին: Այն հատկապես քննադատվեց ԶԼՄ-ներին ինքնագրաքննման դրդելու իր ներուժի և քննադատության նկատմամբ զգայուն ակնաւոր դեմքերին անուղղակիորեն խրախուսելու համար՝ օգտագործելու այս ֆինանսական սպառնալիքը՝ ցանկացած անցանկալի զննումը կանխելու համար: Տեղական և միջազգային իրավապաշտպան կազմակերպություններն իրենց հրապարակային հայտարարություններում քննադատել են օրենսդրական նախաձեռնությունը՝ նշելով, որ այն վտանգում է ինչպես խոսքի ազատությունը, այնպես էլ լրատվամիջոցների ֆինանսական կենսունակությունը, և

35 Պատասխանողը կարող է ազատվել հերքումը հրապարակելու և փոխհատուցում վճարելու պարտավորությունից մինչև դատարան հայց ներկայացնելը հայցվորի պահանջը բավարարելու դեպքում, ինչպես նաև այլ աղբյուրների մեջբերման դեպքում՝ հղում կատարելով հայցվորի հայտարարությանը, կամ եթե առկա է անձի կամ կազմակերպության մասին պոտենցիալ զրպարտչական տեղեկատվությունը հրապարակելու հանրային շահ:

36 ԽԱՊԿ, <https://khosq.am/en/2021/03/24/statement-76/>:

իշխանություններին հորդորել են զերծ մնալ ազատ խոսքի նկատմամբ պատժամիջոցների միջոցով անառողջ տեղեկատվական միջավայր ստեղծելու փորձերից:³⁷

ՀՀ նախագահ Արմեն Մարգարյանը 2021 թվականի ապրիլին չստորագրեց օրենքի նախագիծը և դիմեց Սահմանադրական դատարան՝ վերանայման համար:³⁸ Նախագահը, մասնավորապես, նշել էր, որ փոփոխությունները չեն լուծի համակարգային որևէ խնդիր, սակայն կարող են էապես վնասել խոսքի ազատությանը և սահմանափակել զանգվածային լրատվության միջոցների կողմից պաշտոնյաների և քաղաքական գործիչների գործունեությունը օբյեկտիվորեն քննադատելու հնարավորությունը:³⁹ 2021 թվականի հոկտեմբերին Սահմանադրական դատարանը գտել էր, որ նախագիծը համապատասխանում է Սահմանադրությանը և օրենքի ուժի մեջ էր մտել: Լրագրողական առաջատար կազմակերպությունները հանդես եկան համատեղ հայտարարությամբ՝ մտահոգություն հայտնելով Սահմանադրական դատարանի որոշման վերաբերյալ: Նրանք հայտարարեցին, որ «այս փոփոխությունը չափազանց վտանգավոր է, հատկապես էթե հաշվի առնենք պետական մարմինների ներկայացուցիչների, քաղաքական և այլ հասարակական գործիչների հակվածությունը՝ նույնիսկ օբյեկտիվ քննադատությունն ընկալելու որպես վիրավորանք և զրպարտություն և դիմել դատարան: Եթե սրան գումարենք նաև դատական իշխանության անկախության իսպառ բացակայությունը, ապա նման բողոքներին հետևող դատավճիռները կարող են ճակատագրական դառնալ լրատվամիջոցների հետագա գործունեության համար»:⁴⁰

Այնուհետև, 2021 թվականի հուլիսին «Ծանր վիրավորանք» քրեականացվեց և Քրեական օրենսգրքում ավելացվեց նոր՝ 137.1 հոդված, որտեղ տրվեց դրա սահմանումը և սահմանվեց քրեական պատասխանատվությունը: Այն նախատեսում է տուգանքներ 1-ից 3 միլիոն դրամի սահմաններում (մոտ 2500-ից 5000 եվրո) և առավելագույնը երեք ամիս ազատազրկում: Լրագրողական համայնքը և Մարդու իրավունքների պաշտպանը քննադատեցին այս օրենսդրական նախաձեռնությունը: «Քրեական օրենսգրքում ծանր վիրավորանքի հոդվածը ծայրաստիճան մտահոգիչ է, թեև անձին հայեցողը կամ վիրավորելը ինձ համար ոչ մի դեպքում ընդունելի չէ: Ես բազմիցս զգուշացրել եմ, որ նման հոդվածը [137.1] չի կարելի ընդունել, որ պայքարի սխալ ձև է ընտրվել, նոր խնդիրներ են առաջանալու» 2022 թվականի հունվարին Ֆեյսբուքում գրել էր Մարդու իրավունքների պաշտպանը (Օմբուդսմենը): Լրագրողական համայնքը բողոքում էր, որ նախագիծը հանրային քննարկման չի ենթարկվել և որ, թեև այն առաջարկվել է խորհրդարանի կողմից, սակայն չի տեղադրվել նախագծերի էլեկտրոնային հարթակում: Նախագիծն ընդգրկվել էր խորհրդարանի վերջին աշխատանքային օրվա արտահերթ նստաշրջանում և նույն օրը երկու ընթերցմամբ հաստատվել: Մեղիա փորձագետների գնահատմամբ՝ սա հապճեպ ընդունված որոշում է գաղտնիության մթնոլորտում, որը չի քննարկվել մասնագիտական

37 «Հայաստան. նոր փոփոխությունները սպառնում են խեղդել լրատվամիջոցների ազատությունը և արտահայտվելու ազատությունը», Freedom House, մարտի 26, 2021թ., <https://freedomhouse.org/article/armenia-newamendments-threaten-stifle-media-freedom-and-freedomexpression>:

38 Նախագահը չստորագրեց վիրավորանքի և զրպարտության համար տուգանքները մեծացնող օրենքը և դիմեց Սահմանադրական դատարան, ապրիլի 15, 2021թ., Azatutyun.am, հասանելի է հետևյալ հասցեով. [<https://www.azatutyun.am/a/31204903.html>]:

39 <https://csometer.info/updates/armenia-concerns-about-freedom-expression-after-constitutional-court-decision>:

40 Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, <http://www.foi.am/en/news/item/2102/>:

հանրության հետ: Բովանդակային առումով այն նահանջ է 2010 թվականի օրենսդրական փոփոխություններից, երբ ապաքրեականացվեցին զրպարտությունն ու վիրավորանքը:⁴¹

2021 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ, այսինքն՝ 2021 թվականի հուլիսին ընդունվելուց հետո առաջին հինգ ամիսների ընթացքում այս նոր հոդվածի հիման վրա հարուցվել է ընդհանուր առմամբ 263 քրեական գործ: Դրանցից մեկը վերաբերում էր լրատվամիջոցի հրապարակմանը, թեև գործը հետագայում կարճվեց: Դեպքերի մեծ մասում «ծանր վիրավորանքները» հասցեագրվել են վարչապետին կամ այլ բարձրաստիճան պաշտոնյաներին:⁴² Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդման համաձայն, Քրեական հետապնդում է հարուցվել 60 անձի նկատմամբ, այդ քրեական գործերի շրջանակներում 49 անձ ունեցել է մեղադրյալի, իսկ 11-ը՝ կասկածյալի դատավարական կարգավիճակ, նրանցից մեկի նկատմամբ խափանման միջոց է ընտրվել կալանավորումը, 58 անձի նկատմամբ խափանման միջոց է ընտրվել չհեռանալու մասին ստորագրությունը:⁴³ 2022 թվականի փետրվարի 3-ին դատարանը կայացրել է ծանր վիրավորանքի հիմքով առաջին դատավճիռը:⁴⁴ Ըստ հայկական իրավապաշտպան կազմակերպությունների՝ այս օրենքի կիրարկումը նշանակում է Հայաստանում ժողովրդավարական նորմերի ակնհայտ նահանջ և ազատ արտահայտման հարցում «ստեղծում» ազդեցություն է առաջացնում»՝ Նրանք նաև կոչ են արել «խորհրդարանին չեղարկել այս օրենքը, որն այդքան կոպտորեն խախտում է ՀՀ Սահմանադրությամբ, երկրի՝ ԵԱՀԿ պարտավորությունների և Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայով ամրագրված սկզբունքները, որին անդամակցում է»:⁴⁵ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանը դիմել է Սահմանադրական դատարան՝ ստուգելու Քրեական օրենսգրքի «ծանր վիրավորանք» սահմանող 137.1 հոդվածի սահմանադրականությունը: Դատական նիստը նշանակվել է 2022թ. մարտի 22-ին:

Փորձագետները Հայաստանում խոսքի միջադեպերի քրեականացման աճի միտում են նկատել, որն ակնհայտորեն հակասում է միջազգային իրավական, այդ թվում՝ Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին: Պատերազմի և դրա հետևանքների, ինչպես նաև համավարակի դեմ պայքարող հանրային մարտահրավերների դեմ պայքարին ուղղված քրեական իրավունքի գործիքակազմը քաղաքականության առումով անհամաչափ է և ոչ համարժեք:

41 Հայաստանի խորհրդարանն ընդունեց հայիոյանքը քրեականացնող օրինագիծը, ՔՀԿ ՉՍՓԻԶ, [HTTPS://CSOMETER.INFO/UPDATES/ARMENIAN-PARLIAMENT-ADOPTS-BILL-CRIMINALISING-SWEARING](https://csometer.info/updates/armenian-parliament-adopts-bill-criminalising-swearing):

42 Ոստիկանությունը հետաքննում է ՀՀ վարչապետի հասցեին «վիրավորանքները», Ազատություն ռադիոկայանի լուսաբանումը, [HTTPS://WWW.AZATUTYUN.AM/A/31507699.HTML](https://www.azatutyun.am/A/31507699.html):

43 ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդում, 2022. <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf?fbclid=IwAR3P103mfKBV8tgGueflhRrQhPtW99rIGpPZnrXoCgLETMahTQ4igUgtg>, էջ 405:

44 ՀՀ գլխավոր դատախազության նորություններ. https://www.prosecutor.am/am/mn/8445/?fbclid=IwAR2rkU0rQEYwUhcY0_qZUFMVTUs-Nv0DPt5GL5PlkwiTqVAhNpibWeuItj0:

45 St' u Freedom House իրավապաշտպան կազմակերպության հայաստանյան ծրագրերի համակարգող Անդրանիկ Շիրինյանի հայտարարությունը, հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://oc-media.org/armenian-citizen-fined-for-insulting-pashinyan/?fbclid=IwAR2kBW7BnvP82g3HIOzRnfGXfTU-DtFLNKhgBSQ3FwLyZnjShFYWJySFRE>:

4. Լրագրողների իրավունքների պաշտպանություն

4.1 Ակնարկ

Հայաստանում առկա է լրագրողների իրավունքների սահմանափակման մի քանի շերտեր, որոնք խոչընդոտում են նրանց լրագրողական աշխատանքի ժողովրդավարական առաքելության իրականացմանը:

Հայաստանում 2020 թվականի մարտին հայտարարված արտակարգ դրությունը (կորոնավիրուսի տարածումը կանխելու նպատակով, որը սահմանափակումներ է մտցրել որոշ լրատվամիջոցների համար), և 2020 թվականի աշնանը Լեռնային Ղարաբաղում տեղի ունեցած պատերազմը (որի արդյունքում խիստ սահմանափակումներ են մտցվել հատկապես լրատվամիջոցների նկատմամբ՝ արգելելով իրադարձությունների լիարժեք լուսաբանումը)՝ զգալիորեն փոխակերպել են մեդիա ոլորտն և լրագրողների իրավունքների շրջանակը:⁴⁶ Ե՛վ համաճարակի հետևանքով պայմանավորված արտակարգ դրության, և՛ ռազմական դրության ժամանակ կառավարության որոշմամբ արգելվել է լրատվամիջոցներում և սոցիալական ցանցերում պաշտոնականից բացի այլ տեղեկատվության հրապարակումը: Ավելին, մեծ մտահոգություն էր առաջացրել այն փաստը, որ այդ որոշումների կատարումը վերահսկվում էր իրավապահ մարմինների կողմից՝ միջամտելով լրատվամիջոցների գործունեությանը, հաճախ սուբյեկտիվ և կամայական մոտեցումներով:⁴⁷

«Լրագրողներ առանց սահմանների» կազմակերպությունն իր 2021 թվականի վերլուծության մեջ արտացոլում է, որ «Հայաստանում հանրային առողջության արտակարգ դրության հայտարարումն ուղեկցվել է կտրուկ միջոցներով, այդ թվում՝ ՋԼՄ-ների կողմից միայն կառավարության աղբյուրները մեջբերելու պահանջով: Ի պատասխան լրագրողների վրդովմունքի և բողոքի, վիճելի կանոնները մեղմվեցին և մի քանի օր անց վերջնականապես չեղարկվեցին:»⁴⁸

2021 թվականը նշանավորվեց պատերազմից հետո ծայրահեղ լարված սոցիալ-քաղաքական իրավիճակով, արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններով և համաճարակով: Ազգային ժողովի աշխատանքը լուսաբանող լրագրողների նկատմամբ աննախադեպ սահմանափակումներ կիրառվեցին: Ազգային ժողովում հավատարմագրված լրագրողները ծանուցվեցին, որ այլևս չեն կարող հարցազրույց վերցնել խորհրդարանի դահլիճից դուրս եկող պատգամավորներից կամ մոտենալ իշխող «Քաղաքացիական պայմանագիր» կուսակցության պատգամավորների գրասենյակներին, որոնք գտնվում են խորհրդարանի շենքի մի մեծ հատվածում:⁴⁹

46 Հայաստանյան մեդիա ոլորտի քարտեզագրում ապատեղեկատվության դեմ պայքարի համատեքստում», ԻԱԿ, <http://www.foi.am/en/research/item/2184/> էջ 10:

47 ԻՄՊԿ-ի տարեկան զեկույց Հայաստանում խոսքի ազատության և լրագրողների և լրատվամիջոցների իրավունքների ոսնահարման իրավիճակի մասին, 2020թ., ԻՄՊԿ, <https://khosq.am/en/reports/annual-report-of-foi-am-on-situation-with-freedom-of-expression-and-violations-of-rights-of-journalists-and-media-in-armenia-2020/>:

48 RSF 2021թ. ինդեքս, <https://rsf.org/en/rsf-2021-index-no-antidote-disinformation-media-control-virus-eastern-europe-and-central-asia>:

49 Հայ լրագրողներին խորհրդարանում լուրջ սահմանափակումներ են սպասվում, Ազատություն ռադիոկայանի լուսաբանումը, [HTTPS://WWW.AZATUTYUN.AM/A/31390086.HTML](https://www.azatutyun.am/a/31390086.html):

2022 թվականի փետրվարի 10-ին Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակեց «Ազգային ժողովում լրագրողների մասնագիտական աշխատանքի սահմանափակումները և հանրային պաշտոնյաների անթույլատրելի արարքները լրագրողների նկատմամբ» արտահերթ հրապարակային զեկույցը:⁵⁰ Ձեկույցում կասկածի տակ է դրվում վիճարկվող կանոնակարգերի հիման վրա կիրառվող սահմանափակումների, լրագրողների մասնագիտական գործունեության ապահովման կանոնների օրինականությունը: Ձեկույցում արձանագրվում է կոնկրետ և հստակ իրավական կարգավորումների բացակայությունը, որոնք կամ որոնց հիման վրա կարելի է ամրագրել Ազգային ժողովի շենքում հավատարմագրված լրագրողների գործունեության առանձնահատկությունները: Պատասխանատվության միջոցները իրավական հիմքեր չունեն. դրանք օրենքով ամրագրված չեն, և պարզ չեն հենց լրագրողների համար՝ բացասական հետևանքներով (ճնշող ազդեցություն) հաղորդումների համար: Նաև, լրագրողներին չեն տեղեկացրել իրենց մասնագիտական գործունեության սահմանափակումների, այդ թվում՝ սահմանափակումների սահմանների և դրանց չհետևելու բոլոր բացասական հետևանքների մասին: Այս զարգացումները արժանացան նաև մասնագիտական հանրության քննադատության: ՔՀԿ-ները հրապարակել են մի քանի հրապարակային հայտարարություններ կիրառվող սահմանափակումների վերաբերյալ⁵¹ և մանրակրկիտ ուսումնասիրել Ազգային ժողովի անվտանգության ծառայողների անթույլատրելի վարքն ու գործողությունները լրագրողների նկատմամբ, այդ թվում՝ սպառնալիքների ներքո լրագրողների նկատմամբ ապօրինի պահանջներ ներկայացնելը (լրագրողական նյութերն անհիմն ջնջելու պահանջներ, հավատարմագրումից զրկելու սպառնալիքներ):⁵²

4.2 Տեղեկատվության ազատություն

Լրագրողների համար տեղեկատվության ազատությունը կարգավորվում է «Տեղեկատվության ազատության մասին» 2003 թվականի օրենքով (այսուհետ՝ ՏԱ մասին օրենք): ՏԱ մասին օրենքը սահմանում է բոլոր կատեգորիաների մասնագետների (լրագրողներ, փաստաբաններ, քաղաքացիական հասարակության ակտիվիստներ), ինչպես նաև հանրության կողմից հանրային տեղեկատվություն հայցելու ընդհանուր կանոնները: ՏԱ մասին օրենքը պահանջում է պետական մարմիններին սեփական նախաձեռնությամբ հրապարակել որոշակի խումբ տեղեկություններ, ինչպիսիք են մարմինների տարեկան բյուջեն կամ հաշվետվությունները: Այն նաև պահանջում է պետական մարմիններից ՏԱ հարցումների առցանց ձևանմուշներ հրապարակել իրենց պաշտոնական կայքերում և քաղաքացիներից ու կազմակերպություններից ստացված գրավոր հարցումներին ընթացք տալ դրանք ստանալուց հետո հնգօրյա ժամկետում: Պատասխանելու ժամանակը կարող է երկարաձգվել մինչև 30 օրով, բայց միայն այն դեպքում, եթե պետական մարմինն լրացուցիչ ժամանակ է անհրաժեշտ պահանջվող տեղեկատվության մշակման համար: Ավելին, ՏԱ մասին օրենքը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր կառույց պետք է նշանակի ՏԱ պատասխանատու անձ, որն ապահովում է տեղեկատվության տրամադրումը և օրենսդրական պահանջների պատշաճ կատարումը,

50 ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ հրապարակային զեկույց «Ազգային ժողովում լրագրողների մասնագիտական աշխատանքի սահմանափակումները և հանրային պաշտոնյաների անթույլատրելի արարքները լրագրողների նկատմամբ», <https://ombuds.am/images/files/a40f8132dd39d17f27fd7c0ffd2f53d6.pdf>:

51 ԽԱՊԿ, <https://khosq.am/en/2021/08/03/statement-85/>:

52 ԽԱՊԿ, <https://khosq.am/en/2021/08/25/statement-88/>:

ինչպես նաև տեղեկատվության ազատության միջազգային չափանիշներին համապատասխանությունը:

Այդուհանդերձ, չնայած SU մասին օրենքով նախատեսված տեղեկատվության ներկայացման և մշակման հստակ սահմանված ընթացակարգերին և կանոններին, բացակայում են արդյունավետ կիրառման մեխանիզմները, ինչը խոչընդոտում է տեղեկատվության ազատության իրավունքի լիարժեք իրացմանը: Շատ դեպքերում պետական մարմինների արձագանքը լինում է անորոշ, թերի կամ ուշացած: Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն մասնագիտական քաղաքացիական հասարակության կազմակերպության 2021 թվականի վիճակագրությունը ցույց է տալիս, որ շատ դեպքերում տեղեկատվության հարցումները ստացել են թերի պատասխաններ (16%), լուռ մերժումներ (2%), այսինքն՝ պաշտոնական պատասխան չի տրվել, կամ ոչ օրինական մերժումներ/ոչ պատշաճ պատասխաններ (7%): «Թեև 2021 թվականին պատասխանների մակարդակն աճել է, իսկ լուռ մերժումների ընդհանուր թիվը՝ նվազել, սակայն անորոշ կամ թերի պատասխաններն զգալիորեն աճել են: Որոշ դեպքերում լրագրողները ստանում էին պատասխաններ, որոնք այնքան անհասկանալի էին, որ անօգուտ էին: Եվ նրանք չեն կարող օգտագործել այդ տեղեկատվությունը իրենց հոդվածների համար:»⁵³

Մեդիա ներկայացուցիչները նաև դժգոհում են, որ պետական պաշտոնյաները և մասնավոր ընկերությունները հաճախ հրաժարվում են տրամադրել պահանջվող տեղեկատվությունը՝ պատճառաբանելով վերջինիս գաղտնիությամբ՝ առանց պատշաճ հիմնավորման կամ իրավական հիմքերի: Պետական գերատեսչությունները հաճախ որպես տեղեկատվության մերժման հիմք նշում են գաղտնիությունը՝ որպես «վահան» օգտագործելով անձնական տվյալների պաշտպանության մասին օրենքը, այդպիսով խոչընդոտելով խախտումների, չարաշահումների կամ անօրինականությունների բացահայտմանը (2020թ. բոլոր մերժումների 52%-ը), ինչը նույնիսկ ավելի հաճախ է վկայակոչվում քան պետական գաղտնիքը պաշտպանելու հիմքը (39%)⁵⁴ Տեղեկատվության հարցումների շուրջ 15%-ի պատասխանը ուշացել է խախտելով օրենքով սահմանված հնգօրյա ժամկետը: Թեև քաղաքացիական հասարակության դիտարկումները ցույց են տալիս, որ ուշացած պատասխանները պայմանավորված են ոչ թե տեղեկատվությունը թաքցնելու միտումով, այլ հիմնականում վարչարարության ցածր որակով և ներքին համակարգման բացակայությամբ: Ուշացած պատասխանները պարարտ միջավայր են ստեղծում ապատեղեկատվության ծաղկման համար:⁵⁵ Ինչպես նշված է Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2021թ. Տարեկան հաղորդման մեջ, «այս ամենը ոչ միայն հանգեցնում է օրենքով սահմանված ժամկետների խախտման, այլև նպաստում ապատեղեկատվության տարածմանը: Հետևաբար, պետության հանրային հաղորդակցման քաղաքականությունը առաջնային նշանակություն ունի ապատեղեկատվության կամ կեղծ տեղեկատվության դեմ պայքարում»⁵⁶

53 Տեղեկատվության ազատությունը մեդիայի համար, 2021թ., <http://www.foi.am/en/articles/item/2030/>:

54 Նույն տեղում:

55 Տեղեկատվության ազատությունը մեդիայի համար, Շուշան Դոյրոյան, ԻԱԿ, <http://www.foi.am/en/articles/item/2030/>:

56 ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպան, Տարեկան հաղորդում 2021թ., https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf?fbclid=IwAR3P103mfKBV8tgGuefIhRrQHtPtW99rrIGpPZnrXoCgL_ETMahTQ4igUgtg, էջ 383:

Արդյունքում վարչապետի աշխատակազմը հաստատել է պետության հանրային տեղեկատվական համակարգի վերակազմակերպման հրատապությունը (նախկինում այդ հարցին արդեն իսկ անդրադարձել էին պետական կառավարման բարեփոխումների ներքո): Ընդգծվել էր առանցքային պետական մարմինների համար հատուկ վերապատրաստման և աջակցության անհրաժեշտությունը՝ քաղաքացիների ավելի լավ և վստահելի գործընկերներ դառնալու համար:

Էլեկտրոնային հարցումների միասնական հարթակը (www.e-request.am) գործարկվել է ՀՀ կառավարության կողմից⁵⁷ և ծառայում է առցանց դիմումները, հարցումները կամ բողոքները պետական մարմիններին ներկայացնելու և հետևելու համար: Պետական ռեգիստրից որևէ կազմակերպության մասին ամբողջական տեղեկատվություն ստանալու համար վարչական վճարը կազմում է 3000 ՀՀ դրամ (5,40 եվրո):⁵⁸ Լրատվական կազմակերպություններն ազատվել են վճարից, սակայն դիտորդական և մոնիտորինգի աշխատանքներով զբաղվող ՔՀԿ-ների համար դա լրացուցիչ բեռ է:

Տեղեկատվության ազատության մյուս բաղադրիչը պետական գերատեսչությունների պրոակտիվ թափանցիկությունն է: Տեղեկատվության ազատ հոսքը դրական պարտավորություն է դնում պետության վրա՝ սեփական նախաձեռնությամբ հրապարակել հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող տեղեկատվությունը հանրային տիրույթում և խթանել տեղեկատվության տարբեր աղբյուրները, ներառյալ մեդիա ազատությունը: Տեղեկատվության պրոակտիվ հրապարակումն ապահովում է հանրային վստահության աճը պետական գերատեսչությունների նկատմամբ, ինչպես նաև կարևոր գործիք է ապատեղեկատվությանը հակազդելու համար:⁵⁹ Հանրային հաստատությունների պաշտոնական կայքերում պարբերաբար թարմացվող տվյալների հասանելիությունը երաշխավորում է, որ լրագրողները կարող են հեշտությամբ ստանալ տվյալներ և կատարել իրենց սեփական վերլուծությունը: հրապարակման կանոնները նախատեսված են SU մասին օրենքի 7-րդ հոդվածով, որը պահանջում է հրապարակել տեղեկատվության 13 կատեգորիա: Տեղեկատվության պրոակտիվ հրապարակման առումով գրանցվել է ընդհանուր առաջընթաց: Սակայն բազմաթիվ պետական կառույցներ դեռևս լիովին չեն ըմբռնում սեփական նախաձեռնությամբ տեղեկատվության հրապարակման կարևորությունը: Պաշտոնական կայքերից ոչ մեկը չի պարունակում տեղեկատվության ամբողջական շրջանակ, որը պետական մարմինները պարտավոր են հրապարակել SU մասին օրենքի համաձայն: Շատ պաշտոնական կայքեր չեն պարունակում որոշ էական տեղեկություններ: Շատ դեպքերում առկա տեղեկատվությունը հեշտությամբ հասանելի չէ կամ հնացած է: Տեղեկատվության մի զգալի մասն իրականում հասանելի չէ, թեև այն հրապարակված է, քանի որ օգտատերերի համար շատ դժվար է գտնել այն, ինչ փնտրում

57 Տեղեկատվություն տնօրինողի կողմից մշակված կամ նրան առաքված տեղեկությունների գրանցման, դասակարգման և պահպանման կարգ, ՀՀ կառավարության 15.10.2015թ. թիվ 1204-Ն որոշման հավելված, վերջին անգամ փոփոխվել է 26.11.2020թ., <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=147567>

58 «Պետական տուրքի մասին» ՀՀ օրենք, 27.12.1997, վերջին անգամ փոփոխվել է 15.07.2021թ., հոդված 20, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=156928>:

59 «Ապատեղեկատվություն և կարծիքի և արտահայտման ազատություն», Հատուկ զեկուցող Իրեն Խանի զեկույցը կարծիքի և արտահայտման ազատության իրավունքի խթանման և պաշտպանության վերաբերյալ, 2021թ. <https://undocs.org/A/HRC/47/25>:

են: Պաշտոնական կայքերից շատերը հասանելի չեն տեսողության խնդիրներ ունեցող մարդկանց համար:⁶⁰

SU մերժումները կամ պետական մարմինների կողմից ոչ պատշաճ արձագանքները վիճարկելը դժվար է, իսկ վարչական բողոքարկման մեխանիզմն արդյունավետ չէ: Վերադասության կարգով բողոքարկելիս բողոքը հաճախ ուղղվում է այն անձին, ում դեմ այն ներկայացվել է, ինչի արդյունքում արդեն իսկ կայացված որոշումը մնում է ուժի մեջ: Այս պրակտիկան լայն տարածում ունի, թեև այն հակասում է օրենքին:

SU որոշումները կարող են բողոքարկվել դատական կարգով: Լրագրողների SU իրավունքների ոտնահարման դեպքում նրանք պետք է հայցով դիմեն դատարան, ընդ որում դատական ընթացակարգերը կարող են տևել մինչև մի քանի տարի, որից հետո պահանջվող (սովորաբար հնացած) տեղեկատվության ստացումը դառնում է անիմաստ: Հետևաբար, դատական գործերի նպատակն հիմնականում SU մասին օրենքի կիրառման վերաբերյալ նախադեպեր ստեղծելն է: Այդ ընթացակարգերը նաև ֆինանսապես ծանր բեռ են, քանի որ լրատվամիջոցներն ու կազմակերպություններն ի վիճակի չեն դրանք իրենց թույլ տալ: Մինևույն ժամանակ, դատարանները խուսափում են վարչական պատասխանատվության ենթարկել տեղեկատվության ազատության մասին օրենքը խախտած պաշտոնյաներին: Վարչական տույժեր կիրառվել են բացառիկ դեպքերում: Չնայած գործող քրեական պատասխանատվության կանոնակարգերի որևէ պաշտոնյա լրագրողների տեղեկատվության իրավունքը խախտելու համար քրեական պատասխանատվության չի ենթարկվել:

2021 թվականի դեկտեմբերին Արդարադատության նախարարությունը դրական եզրակացություն է տվել ԻԱԿ-ի կողմից ներկայացված հանրագրին՝ ուղղված տեղեկատվության իրավունքի խախտման համար վարչական պատասխանատվության չափի բարձրացմանը:⁶¹ Հանրագիրը ներկայացնում էր Վարչական իրավախախտումների մասին օրենսգրքում փոփոխություն կատարելու մասին առաջարկություն և նախագիծ, որով առաջարկվում էր տեղեկատվություն ստանալու իրավունքի խախտման համար կիրառել վարչական տուգանք՝ 30 000 (55.50 եվրո) ՀՀ դրամից մինչև 70 000 (130 եվրո) ՀՀ դրամ չափով, իսկ կրկնակի խախտման դեպքում՝ 100 000 ՀՀ դրամից (185 եվրո) մինչև 150 000 ՀՀ դրամ (278 եվրո): Արդարադատության նախարարությունը ողջունել էր այդ նախաձեռնությունը, որը կարող է դիտվել նաև որպես քաղաքացիական հասարակության և կառավարության միջև համագործակցության դրական օրինակ՝ SU խախտման համար պատասխանատվությունն ուժեղացնելու նպատակով:

Արտադատական պաշտպանության մեխանիզմները, ինչպիսին է տեղեկատվության հանձնակատարի գործառույթը, Հայաստանում բացակայում են:⁶² Համաձայն միջազգային լավագույն փորձի, այս գործառույթի ինստիտուցիոնալացումը կարող է լինել տեղեկատվության ազատության իրավունքների խախտումների դեմ ամենաարդյունավետ և անաչառ և անկախ քննություն ապահովող մեխանիզմը: Տեղեկատվության ազատության հանձնակատարի հիմնական գործառույթները պետք է ներառեն օրենքին և

60 Շուշան Դոյրոյան, Պետական կառավարման մարմինների պաշտոնական կայքերի գնահատում, Երևան 2020թ., http://www.foi.am/u_files/file/TA%20patasxanatuner/Web-site-Audit-Report.pdf:

61 Հաջողված պատմություններ, ԻԱԿ, <http://www.foi.am/en/Success/item/2186/>:

62 Համառոտագիր տեղեկատվության վերահսկման մարմինների հասանելիության դերի և կարևորության մասին, Թոբի Մենվել, 2019թ., <http://www.foi.am/en/articles/item/1713/>:

համապատասխան չափորոշիչներին համապատասխանության մոնիտորինգի համակարգի ստեղծումը և տեղեկատվություն ստանալու իրավունքի խախտումների վերաբերյալ բողոքների ստացումը և անաչառ քննությունը: Նա նաև կնպաստի օրենքի պատշաճ և միասնական պրակտիկայի ձևավորմանը, կբարձրացնի հանրային իրազեկվածությունը իրավական դրույթների և քաղաքացիների իրավունքների մասին և կիրառարակի տարեկան զեկույց տեղեկատվության ազատության կիրառման պրակտիկայի վերաբերյալ: Այս անկախ մարմինը նաև պետք է չափորոշիչներ սահմանի և ուսուցում իրականացնի օրենքի հասցեատերերի համար:

2020 թվականի հունիսին ՀՀ կառավարությունը ստորագրել է Պաշտոնական փաստաթղթերին մատչելիության մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան⁶³ (այսուհետ՝ Թրոմսոյի կոնվենցիա) և այժմ գտնվում է դրա վավերացման գործընթացում:⁶⁴ Թրոմսոյի կոնվենցիան՝ Եվրոպայի խորհրդի փաստաթուղթը ուժի մեջ է մտել 2020 թվականի դեկտեմբերին և դարձել առաջին պարտադիր միջազգային իրավական փաստաթուղթը, որը ճանաչում է պետական մարմինների կողմից տնօրինվող պաշտոնական փաստաթղթերի մատչելիության ընդհանուր իրավունքը: Այսպիսով, Թրոմսոյի կոնվենցիան կարևոր իրադարձություն է ժողովրդավարական կառավարման, բացության, մասնակցային ժողովրդավարության և մարդու այլ իրավունքների և հիմնարար ազատությունների իրականացման գործընթացում:⁶⁵ 2022 թվականի փետրվարի 28-ին Սահմանադրական դատարանը հաստատեց դրա համապատասխանությունը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը:⁶⁶ Անչափ կարևոր է, որ կառավարությունը պարտավորվում է վավերացնել Կոնվենցիան՝ ուղղված տեղեկատվության ազատության լիարժեք երաշխավորմանը և ներպետական օրենսդրությունն ու պրակտիկան միջազգային չափանիշներին համապատասխանեցնելուն: Սակայն, Կոնվենցիայի վերաբերյալ տարբեր շահագրգիռ կողմերի, այդ թվում՝ լրագրողների և դատական համակարգի շրջանում առկա է գիտելիքի պակասի և իրականացման հետ կապված խնդիր: Թրոմսոյի կոնվենցիայի վավերացման գործընթացը կավարտվի 2022 թվականի կեսերին:

SU ոլորտը Հայաստանում հետագա զարգացման կարիք ունի: Կառավարությունը կշահի SU մասին օրենքի մոնիտորինգի և կիրառման խթանման աջակցությունից և համապատասխան ազդեցության գնահատումից հետո կձեռնարկի անհրաժեշտ օրենսդրական քայլեր: Մեղիա կազմակերպությունները և ՔՀԿ-ները նույնպես աջակցության կարիք կունենան՝ նախաձեռնելու նախադեպային իրավական գործընթացներ և դատական հայցեր, ներառյալ անկախ քննության մեխանիզմներ՝ SU մասին օրենքի կիրարկման ուրվագիծը ձևավորելու համար: Ավելին, խորհուրդ է տրվում դիտարկել SU հանձնակատարի ինստիտուտի ստեղծման հարցը՝ համակարգված և անկախ քննության, մոնիտորինգի և իրականացման միասնական պրակտիկայի խթանման նպատակով:

63 Տե՛ս Պաշտոնական փաստաթղթերին հասանելիության մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան (CETS No. 205), որը նաև հայտնի է որպես Թրոմսոյի կոնվենցիա:

64 ՀՀ կառավարության որոշում, հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://www.e-gov.am/gov-decrees/item/37383/?fbclid=IwAR2IXIWtA8X1Jv3oUPU4FXxdZP8v_-vJWi3vxfakBBGEwIgsK9r4NAMyMi4:

65 Կոնվենցիայի տեքստը՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=205>:

66 ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումը համապատասխանության մասին, https://concourt.am/decision/decisions/621c9725e9ef7_sdv-1632.pdf?fbclid=IwAR1Xl5C9rN2viWF6HTNbiG4C21j3wwMH7S-1IBZEweyqvyxMjnlZP3S0kBO:

4.3 Լրագրողների անվտանգություն և ռազմավարական հայցեր ընդդեմ հանրային մասնակցության (SLAPP)

Հայաստանում լրագրողների անվտանգությունը մտահոգիչ է, թեև լրագրողների մասնագիտական իրավունքները պաշտպանված են Քրեական օրենսգրքի 164-րդ հոդվածով: Օրենքի համաձայն՝ լրագրողներին իրենց մասնագիտական պարտականությունները (պարտավորությունները) չկատարելը կամ իրենց զեկույցները հրապարակել կամ չհրապարակել ստիպելը պատժվում է տուգանքով կամ ազատազրկմամբ՝ պաշտոնատար անձի դեպքում կամ մինչև ութ տարի ժամկետով, եթե մեղադրյալը վտանգել է լրագրողի կամ նրա ընտանիքի կյանքը կամ առողջությունը: Բացի այդ, Քրեական օրենսգրքի 149-րդ հոդվածի համաձայն՝ ընտրությունների ժամանակ լրագրողների իրավունքները սահմանափակելը պատժվում է ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով: 2021 թվականին գրանցվել է լրագրողների նկատմամբ ֆիզիկական սպառնալիքների և բռնության 18 դեպք⁶⁷, և հայաստանյան շահագրգիռ կողմերն ընդգծել են, որ կին լրագրողների նկատմամբ առցանց ոտնձգությունը նոր ի հայտ եկող սպառնալիք է, որը խաթարում է մեղիայում կանանց անվտանգությունը: Շատ դեպքերում լրագրողների նկատմամբ բռնության սպառնալիքները և հարձակումները պատշաճ կերպով չեն հետաքննվում: Անգամ նախորդ տարիների հարձակումներին իրավապահ մարմինները չեն հետևել, չեն բացահայտել, և լրագրողների վրա հարձակվելու համար քրեական պատասխանատվության ենթարկված որևէ անձ չի դատապարտվել: Նման անպատժելիությունը քաջալերում է հանցագործություն կատարողներին և միննույն ժամանակ, ճնշող ազդեցություն է թողնում հասարակության, այդ թվում՝ լրագրողների վրա: Վերջին տարիներին, սակայն, նկատվում է լրագրողների նկատմամբ ֆիզիկական բռնությունների և հարձակումների նվազում:

Թվային անվտանգությունը մտահոգության ևս մեկ ոլորտ է: 2021 թվականի դեկտեմբերին Meta-ն⁶⁸ և The CitizenLab-ը⁶⁹ հրապարակեցին համատեղ հետաքննություն, որում Հայաստանն առաջին անգամ որպես պետություն հայտնվեց լրտեսող ծրագրեր օգտագործող երկրների շարքում: Ենթադրվում է, որ Հայաստանն օգտագործել է Cytrox's Predator ծրագրակազմը, որը թիրախավորում է մարդկանց տվյալներ հավաքելու համար, չարտոնված գործողություններ կատարում այդ տվյալներով և անջատում նրանց սարքերը և ինտերնետային հաշիվները:⁷⁰ 2019 թվականին Հայաստանի Բազմակողմանի տեղեկատվության ինստիտուտի կողմից ղեկավարվող Threat (Սպառնալիք) լաբորատորիան գրանցել է թվային անվտանգության 32 միջադեպ քաղաքացիական հասարակության և լրատվամիջոցների դեմ, մինչդեռ 2020 թվականին այդ թիվը եղել է 51: 2019 թվականին հետազոտված թիրախային հարձակումների մեծ մասն ուղղված է եղել ՀԿ-ների դեմ, մինչդեռ 2020 թվականին գլխավոր թիրախն էին ՋԼՄ-ները: Համատարած են եղել կայքերի և լրատվամիջոցների ֆեյսբուքյան պաշտոնական էջերի կոտրումները, որոնք

67 Տարեկան զեկույց, ԽՄՊԿ, 2021թ.:

68 Լրտեսման վերաբերյալ սպառնալիքների մասին հաշվետվություն, Meta, <https://about.fb.com/wp-content/uploads/2021/12/Threat-Report-on-the-Surveillance-for-Hire-Industry.pdf>:

69 Pegasus vs. Predator, <https://citizenlab.ca/2021/12/pegasus-vs-predator-dissidents-doubly-infected-iphone-reveals-cytrox-mercenary-spyware/?fbclid=IwAR1wIJSpzRIJUPDzTinuxS2PHHLX3kOdAkpEmIvIPj70u2A00Ody44Za41Q>:

70 Հայաստանը լրտեսող ծրագրերից օգտվողների թվում, <https://media.am/en/newsroom/2021/12/21/31193/>:

ուղեկցվել են լրագրողների նկատմամբ առցանց հետապնդումներով, ներառյալ ֆիշինգի դեպքերը: Փորձագետները բախվել են մի շարք զգայուն տեղեկություններ կամ տվյալներ ձեռք բերելու փորձերի, այդ թվում՝ օգտվողի անունների, գաղտնաբառերի կամ այլ գաղտնի մանրամասների, էլփոստի կոտրման՝ կեղծ անվան տակ որպես վստահելի անձ ներկայանալով (սփուֆինգ) և ակնթարթային ուղերձների միջոցով: Լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների նկատմամբ լրտեսումը աճող նոր սպառնալիք է, որը վտանգում է լրագրողների գաղտնիությունն ու անձնական անվտանգությունը:⁷¹ Հետազոտողները առաջարկել են տվել մեղիա ներկայացուցիչներին և քաղաքացիական հասարակության այլ խմբերին նախաձեռնել ռիսկերի կառավարման համակարգերի մշակումը և ապահովել բարձրագույն ղեկավարության ներգրավվումը ռիսկերի գնահատման աշխատանքում՝ իրենց կազմակերպություններում SS ստուգումներ անցկացնելով:⁷² Մեկ այլ նման դեպք տեղի է ունեցել 2022 թվականի սկզբին, երբ անհայտ անձինք կոտրել են lin.am լրատվականի (1,7 մլն հետևորդ ունեցող) և lin.am լրատվական կայքի ֆեյսբուքյան էջերը, և խմբագրակազմը կորցրել է իրենց էջերի կառավարման համակարգը: Ունենալով մեծ լսարան՝ նման հարթակի կոտրումը էական խնդիր և ազգային մակարդակի սպառնալիք է հասարակության համար:

Լրագրողների անվտանգության հետ կապված ևս մեկ կարևոր խնդիր էր 2020 թվականի Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմում լրագրողների աշխատանքը: Ռազմական գործողությունները լուսաբանող լրագրողների մեծամասնությունը պատերազմի լուսաբանման կարողություն, գիտելիք կամ փորձ չունեին: Ադրբեջանական զինուժի անօդաչու թռչող սարքերի գնդակոծության հետևանքով վիրավորվել է երեք լրագրող, իսկ մեկ լրագրողի ուղեկցորդ զոհվել: Մեծ Բրիտանիայում գործող «Մեղիա պաշտպանություն» հասարակական կազմակերպությունը 2021 թվականի մարտին հայց է ներկայացրել ՄԻԵԴ՝ պատերազմի ժամանակ լրագրողների ապրելու և ազատ արտահայտվելու իրավունքի խախտման գանգատով:⁷³

Զրպարտության քրեականացումը (տես բաժին 3.4) համակարգված կերպով կիրառվում էր լրագրողների նկատմամբ զրպարտության և վիրավորանքի հայցերի տեսքով, ինչը լուրջ սպառնալիքներ էր ստեղծում մամուլի ազատության համար: 2021 թվականին տարբեր լրատվամիջոցների և անհատ լրագրողների դեմ ներկայացվել է 61 նոր հայց⁷⁴, և զրպարտության և վիրավորանքի համար լրատվամիջոցներին դատի տված անձանց մեծ մասը եղել են պետական պաշտոնյաներ (այդ գործերով հայցվորների մոտ 25%-ը եղել են հասարակական գործիչներ և պաշտոնյաներ): Այս վարույթները, հանդիսանալով ռազմավարական հայցեր ընդդեմ հանրային մասնակցության (SLAPP), կարող են հանգեցնել օրենքի՝ լրատվամիջոցների դեմ որպես «զենքի» օգտագործելուն: Եվրոպայում նկատվում է դատական հայցերի աճող միտում՝ քննադատներին գրաքննելու, հետապնդելու և, ի վերջո, ճնշելու համար, թիրախավորելով սովորաբար լրագրողներին,

71 Թվային անվտանգության միջադեպերը Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության դեմ 2019-2020 թթ., էջ 9. https://mdi.am/wp-content/uploads/2021/02/Digital%20security%20incidents%20against%20the%20Armenian%20Civil%20Society%20in%202019%20-%202020_Artur%20Papayan.pdf?fbclid=IwAR1Y_Mwz2NlcFhbiKFFh9Aba0J8ol84B9L9QydEnjwi4B-6ZqdAPNsJRf0M:

72 Նույն աղբյուրը, էջ 14:

73 «Մեղիա դիֆենսը» հայց է ներկայացրել ՄԻԵԴ՝ Լեռնային Ղարաբաղում լրագրողներին հրետակոծելու գործով, ԻՍԿ, <http://www.foi.am/en/news/item/1998/>:

74 Տարեկան զեկույց, ԽՄՊԿ, <https://khosq.am/reports/hայաստանում-խոսքի-ազատության-վիճակի-28/>.

ակտիվիստներին և փաստաբանական խմբերին՝ համակարգային և ռազմավարական եղանակով՝ նպատակ ունենալով լռեցնել քաղաքական այլախոհությունն ու վերահսկողությունը: Հայցվորները սովորաբար չեն ակնկալում, որ կհաղթեն դատարաններում, սակայն նրանք օգտագործում են քաղաքացիական և քրեական հայցերը քննադատության արժանահավատությանը վնասելու, ինչպես նաև լրատվամիջոցների և ՔՀԿ-ների ֆինանսական կարողությունները և մարդկային ռեսուրսները դատական գործընթացներում վտանգի ենթարկել նպատակով: SLAPP-ները դատապարտվել են Եվրոպայի խորհրդի կողմից⁷⁵ և այդ առնչությամբ ներկայացվելու է համապատասխան չափանիշ (առաջարկություններ): Եվրամիությունը նաև անդրադարձել է SLAPP-ի վնասակար ազդեցությանը ժողովրդավարության վրա, և կոչ արել Եվրահանձնաժողովին ներկայացնել SLAPPs-ի դեմ հանձնարարական, որը կպաշտպանի անկախ լրատվամիջոցներին նրանց լռեցնելու կամ վախեցնելու վրդովեցուցիչ դատական հայցերից:⁷⁶ Նաև 2021 թվականին ստեղծվել է հատուկ փորձագիտական խումբ՝ անդամ պետություններին առաջարկություններ ներկայացնելու համար:⁷⁷

Զրպարտության քրեականացումից ի վեր SLAPP-ը հայաստանյան համատեքստում աճող և լուրջ սպառնալիք է լրատվամիջոցների ազատության համար: 2021 թվականի մարտին Ազգային ժողովն իր երկրորդ և վերջնական ընթերցմամբ հավանություն է տվել քաղաքացիական զրպարտության գործերով սահմանված առավելագույն վնասի չափի եռակի ավելացմանը: Զրպարտության և վիրավորանքի համար պատասխանատվության ենթարկված լրատվամիջոցները և անձինք կարող են սուղանվել օրենքով սահմանված նվազագույն աշխատավարձի մինչև վեցհազարապատիկի չափով (մոտ 6 միլիոն ՀՀ դրամ կամ 10 600 եվրո), իսկ վիրավորական հայտարարություններ անողները՝ օրենքով սահմանված նվազագույն աշխատավարձի երեքհազարապատիկի չափով (մոտ 3 մլն ՀՀ դրամ կամ 5 500 եվրո): Փոփոխությունները չստորագրվեցին Նախագահի կողմից, ով լրատվամիջոցների և փորձագետների, ինչպես նաև միջազգային իրավապաշտպան կազմակերպությունների քննադատության ֆոնին, որոնք այդ պատժամիջոցները անհամաչափ համարեցին, դրանք ուղարկեց Սահմանադրական դատարան՝ վերանայման: Սակայն 2021 թվականի հոկտեմբերին Սահմանադրական դատարանը որոշեց, որ փոփոխությունները համահունչ են Սահմանադրությանը:⁷⁸ Լրագրողական համայնքի և կազմակերպությունների կարծիքով՝ սա հետընթաց փոփոխություն է, որը բացասաբար կանդրադարձնա մեդիա միջավայրի վրա՝ սպառնալով լրատվամիջոցների ֆինանսատնտեսական կայունությանը:⁷⁹ Լրատվամիջոցների դեմ հարուցված և վեջիներիս համար մեծ ծախսերի հանգեցնող այս դատական հայցերը ընկալվեցին որպես լրագրողներին և քննադատական լրատվամիջոցներին լռեցնելու և հետապնդելու փորձեր՝ Հայաստանում մամուլի վրա «ճնշող ազդեցությունների» ներուժով:

75 Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի «ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ՝ Ժամանակն է միջոցներ ձեռնարկել SLAPP-ների դեմ» (2020թ.), հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/time-to-take-action-against-slapps>:

76 Տե՛ս Եվրախորհրդարանի նախաձեռնությունը, հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-new-push-for-european-democracy/file-initiative-against-abusive-litigation-targeting-journalists-and-rights-defenders>.

77 Տե՛ս Փորձագետների խումբն ընդդեմ SLAPP-ի (E03746), հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://ec.europa.eu/transparency/expert-groups-register/screen/expert-groups/consult?do=groupDetail.groupDetail&groupID=3746>.

78 Նախագծի պատմություն, ՀՀ Ազգային ժողով, http://parliament.am/draft_history.php?id=11748&lang=arm:

79 ԽԱՊԿ, <https://khosq.am/en/2021/10/11/statement-89/>

2021 թվականի հուլիսին ընդունվեցին նաև Քրեական օրենսգրքում և Քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխությունները, որոնք քրեականացնում էին հայհոյանքը որպես «ծանր վիրավորանք»:⁸⁰ Այս փոփոխությունները ստեղծեցին ևս մեկ հնարավոր իրավական հիմք SLAPP-ների համար՝ 100 000-ից մինչև 500 000 ՀՀ դրամ (170-ից մինչև 860 եվրո) խիստ տուգանքների սպառնալիք, նաև ավելի մեծ տուգանքներ և մինչև երկու ամիս ազատազրկում ծանրացուցիչ հանգամանքների դեպքում: Լրագրողական համայնքը և Մարդու իրավունքների պաշտպանը քննադատեցին այս փոփոխությունը: Այս նոր հոդվածի հիման վրա 2021 թվականի հուլիսին ընդունվելուց ի վեր, ընդհանուր առմամբ, հարուցվել է 263 քրեական գործ, որոնցից մեկը վերաբերել է լրատվամիջոցի հրապարակմանը, սակայն հետագայում գործը կասեցվել է: Դեպքերի մի մասում «ծանր վիրավորանքները» հասցեագրվել են վարչապետին կամ այլ բարձրաստիճան պաշտոնյաներին: 2022 թվականի փետրվարի 3-ին դատարանը կայացրեց ծանր վիրավորանքի հիմքով առաջին վճիռը:⁸¹ Այս օրենսդրության կիրարկումը հանգեցնում էր Հայաստանում ժողովրդավարական նորմերի ակնհայտ դեգրադացիայի և մարդու իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող հայաստանյան կազմակերպությունների կարծիքով «սառեցնող» ազդեցություն թողնում ազատ արտահայտման վրա:⁸²

Լրագրողների անվտանգության վիճակը Հայաստանում վերջին շրջանում վատթարացել է, և նրանք ենթարկվել են ֆիզիկական և բանավոր հարձակումների՝ առցանց և իրական կյանքում, հաճախ ուղղված հատկապես լրատվամիջոցներում աշխատող կանանց: Ավելին, նոր ի հայտ եկած սպառնալիքները ռազմավարական դատավարությունների ձևով (SLAPP), որոնք շահարկում են հանրային խոսքի վերջին քրեականացումը, վտանգել են լրատվամիջոցների ազատությունը և լրագրողների անկախ աշխատանքը:

4.4 Հայաստանում լրագրության մեջ գենդերային հավասարությունը

Լրատվամիջոցների ոլորտում գենդերային հավասարության վրա բացասաբար են անդրադառնում կանանց վրա ազդող տարբեր սահմանափակումները: Աշխատանքային և զբաղվածության պայմանները, կարիերայի զարգացման հնարավորությունները հիմնականում և հատկապես անբարենպաստ են կանանց համար: Շահագրգիռ կողմերի կողմից արձանագրվել է «Լրատվամիջոցների կանացիացում», ովքեր պնդում են, որ «10 լրագրողներից 9-ը կանայք են», քանի որ լրագրողական մասնագիտության հեղինակությունը շատ ցածր է, անկայուն, աշխատանքային պայմանները՝ խոցելի, իսկ աշխատանքը՝ ցածր վարձատրվող: Հայաստանի լրագրողական ոլորտում այս պայմանները հանգեցրեցին նրան, որ այս մասնագիտությամբ հիմնականում զբաղվում են կանայք. «Լրագրողներն ավելի ու ավելի շատ կանայք են, այս իրավիճակը շատ նման է դպրոցում ուսուցիչների իրավիճակին. ոչ մի տղամարդ չի ցանկանում զբաղվել այդ գործով»: Մարզային ուսումնասիրությունները, որոնք վերլուծում են զբաղվածության և կարիերայի գենդերային ասպեկտները մեղիա ոլորտում, և վիճակագրական տվյալները

80 ՀՀ քրեական օրենսգրք, 18.04.2003թ., վերջին անգամ փոփոխվել է 30.07.2021թ., հոդված 137.1., <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=155365>:

81 ՀՀ գլխավոր դատախազության նորություններ. https://www.prosecutor.am/am/mn/8445/?fbclid=IwAR2rkU0rQEYwUhcY0_qZUFMVTUs-Nv0DPt5GL5PlkwiTqVAhNpibWeuItf0:

82 Տե՛ս Freedom House իրավապաշտպան կազմակերպության հայաստանյան ծրագրերի համակարգող Անդրանիկ Շիրինյանի հայտարարությունը, հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://oc-media.org/armenian-citizen-fined-for-insulting-pashinyan/?fbclid=IwAR2kBW7BnvP82g3HIOzRnfGXfjTU-DtfLNKhgBSQ3FwLyZnjShFYWJySFRE>:

նույնպես հաստատում են այս իրողությունը:⁸³

Մակայն, չնայած մեղիա դաշտում կանանց զբաղվածության աճին, «ընդհանուր տոնայնությունը և օրակարգը դեռևս սահմանում են տղամարդիկ, քանի որ նրանք զբաղեցնում են զանգվածային լրատվության միջոցների գործադիր պաշտոնների մեծ մասը»:⁸⁴ Հայաստանում սա նաև «արտացոլվեց իշխանության և ազդեցության «գենդերային բուրգի» մեջ. ինչքան շատ իշխանություն, այնքան շատ տղամարդիկ», որի արդյունքում որքան փոքր է լրատվամիջոցի ազդեցությունն իր լսարանի վրա և որքան ցածր դիրքը, այնքան ավելի շատ են կանայք, և զբաղվածության հարցում սեռերի նման բաշխումը հանգեցրեց աշխատավարձերի անհավասարության: «Բացի այդ, կա ոչ միայն գենդերային տարբերություն աշխատավարձերի մեջ, որտեղ տղամարդիկ ավելի լավ դիրք են զբաղեցնում, այլև հաճախ կանանց նկատմամբ կա ուղղակի խտրականություն»:⁸⁵

Բացի այդ, տեղ են գտել նաև մասնագիտական իրականացման սահմանափակումներ («ապակե պատեր»), որի պատճառով կանայք, որպես կանոն, մասնագիտանում են ավելի ցածր վճարվող ուղղություններում, ինչպիսիք են սոցիալական խնդիրները:⁸⁶ Նաև, Հայաստանում բավականին տարածված երևույթ է կին աշխատակիցների նկատմամբ թշնամանքը (հարցվածների մոտ 60%-ը իրենց մասնագիտական պարտականությունները կատարելիս բախվել է թշնամանքի դրսևորումների):⁸⁷

Էյջիզմի նման՝ լրագրողների շրջանում երիտասարդության մասնաբաժինը 30%-ից ավելի է, փորձագետները եզրակացնում են, որ գենդերային տեսանկյունից արտահայտվելու ազատությունը խիստ սահմանափակված է, և մեղիա ազատությունը՝ ամբողջական գենդերային հայեցակարգում, նույնպես սահմանափակված էր գենդերային խտրականության բազմաթիվ շերտերով:

5. Ատելության խոսք

Հայաստանի պետական իշխանությունները և շահագրգիռ կողմերը հաղորդել են ատելության խոսքի և ագրեսիվ քննարկումների սրված ալիքների մասին, հատկապես սոցիալական ցանցերում: Բազմաթիվ մեղիա մասնագետներ, պետական մարմիններ և քաղաքացիական հասարակության ակտիվիստներ իրենց մտահոգությունն են հայտնել առհասարակ հայ հասարակության մեջ և, մասնավորապես, սոցիալական ցանցերում աճող անհանդուրժողականության և ատելության խոսքի վերաբերյալ: Ըստ Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի, ԶԼՄ-ներում քաղաքական հակառակորդների նկատմամբ անհանդուրժողականություն և սոցիալական ցանցերում քաղաքական

83 Տե՛ս «Զբաղվածության և կարիերայի գենդերային ասպեկտները Հայաստանի, Վրաստանի, Մոլդովայի, Ռուսաստանի և Ուկրաինայի մեղիա հատվածում - համեմատական վերլուծություններ» (2020)՝ Ստոկհոլմ և Կալմար, Fojo Media Institute, հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://fojo.se/wp-content/uploads/2020/08/Gender-report-2020-ENG.pdf>:

84 Նույն աղբյուրը, էջ 12:

85 Նույն աղբյուրը, էջ 12:

86 Նույն աղբյուրը, էջ 12:

87 Տե՛ս «Զբաղվածության և կարիերայի գենդերային ասպեկտները Հայաստանի, Վրաստանի, Մոլդովայի, Ռուսաստանի և Ուկրաինայի մեղիա հատվածում - համեմատական վերլուծություններ» (2020)՝ Ստոկհոլմ և Կալմար, Fojo Media Institute, հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://fojo.se/wp-content/uploads/2020/08/Gender-report-2020-ENG.pdf>; էջ 16:

դիսկուրսներում ատելության խոսք շատ հաճախ է նկատվում:⁸⁸ «Վտանգավոր ծավալների հասնող ատելության խոսքի և բռնության կոչերի աճ է գրանցվել 2021 թվականի ընթացքում իրականացված հավաքների ժամանակ: Այս վիճակն անգամ առավել բարձր ծավալով նկատվել է սոցիալական ցանցերում:»⁸⁹ «Սոցիալական մեդիայի հայկական ողջ տիրույթը հեղեղվել է հայհոյախառն վիրավորանքներով, միմյանց ուղղված սպառնալիքներով ու ատելության խոսքով՝ հիմնովին ոտնահարելով մարդու իրավունքների համակարգի պահանջները:»⁹⁰ Ե՛վ իրավապաշտպանները, և՛ պետական պաշտոնյաները նշում են, որ որոշ լրատվամիջոցների թշնամական երանգը բացասաբար է ազդել հանրային քննարկումների վրա և սրել անհանդուրժողականությունն ու թշնամանքը հասարակության որոշ խմբերի նկատմամբ:

Հայաստանի օրենսդրության մեջ ատելության խոսքի սահմանումը բարդ է: Քրեական օրենսգիրքը ատելության խոսքի դեմ կարգավորում է սահմանում 226-րդ հոդվածով, որն արգելում է ազգային, ռասայական կամ կրոնական թշնամանքի հրահրման, ռասայական գերազանցության կամ ազգային արժանապատվության նվաստացմանն ուղղված գործողությունները: Այս արարքը ծանրացվում է, եթե այն կատարվել է հրապարակայնորեն կամ զանգվածային լրատվության միջոցներով: 2020 թվականի ապրիլին այս արարքի դեմ սահմանվեց նոր և ավելի համալիր 226.2 հոդվածը, որն արգելում է բռնության հրապարակային կոչը անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ՝ եռով, ռասայով, մաշկի գույնով, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումով, գենետիկական հատկանիշներով, լեզվով, կրոնով, աշխարհայացքով, քաղաքական կամ այլ հայացքներով, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությամբ, գույքային վիճակով, ծնունդով, հաշմանդամությամբ, տարիքով կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներով պայմանավորված բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերը, նման բռնությունը հրապարակայնորեն արդարացնելը կամ քարոզելը: 226.2-րդ հոդվածը նախատեսված է որպես բացը լրացնող օրենսդրական կետ՝ հաշվի առնելով, որ բռնության կոչերն արդեն արգելված են Քրեական օրենսգրքում այլուր: 226.2-րդ հոդվածով նախատեսվում է լրացնել օրենսդրության բացը, հաշվի առնելով, որ բռնության դրդումն արդեն իսկ արգելված է Քրեական օրենսգրքում այլուր: Այսպիսով, 226.2-րդ հոդվածը բացահայտորեն բացառում է իր տիրույթից ցանկացած գործողություն և հայտարարություն, որն արդեն ընդգրկված է այլ օրենսդրությամբ: Կարելի է ասել, որ 226.2-րդ հոդվածի գործնական դերն այնքան էլ մեծ չէ՝ հաշվի առնելով, որ այն բացարձակապես կենտրոնացած է բռնության վրա:⁹¹

Գործնականում 226-րդ հոդվածը հազվադեպ է կիրառվել: Դատական պրակտիկայի տարեկան վիճակագրական հաշվետվությունները 226-րդ հոդվածով կայացված վճիռների վերաբերյալ 2015-2021 թվականներին տվյալներ չեն պարունակում: Դրա պատճառներից մեկն այն է, որ այն պաշտպանում է միայն ազգությունը, ռասան և կրոնը: Հակառակ դրան, 226.2-րդ հոդվածը որդեգրում է ավելի արդիական օրենսդրական մոտեցում, ներառելով

88 Ազատություն ռադիոկայանի լրատվական լուսաբանում, <https://www.azatutyun.am/a/30606296.html>:

89 ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդում, https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf?fbclid=IwAR3P103mfKBV8tgGuefIhRrQHtW99rrIGpPZnrXoCgL_ETMahTQ4igUgtg, էջ 387:

90 Նույն աղբյուրը, էջ 390:

91 Ատելության խոսքի մասին օրենքների և Հայաստանի օրենսդրության համեմատական ուսումնասիրություն, <https://rm.coe.int/final-report-on-reforming-armenian-hate-speech-laws-en-1-/pdf/1680a0b84e>:

պաշտպանվող հատկանիշների շատ ավելի լայն խումբ: «Այլ անձնական և սոցիալական հիմքերի» ներառումը նաև այն դարձնում է ոչ սպառիչ՝ այդպիսով արտացոլելով Սահմանադրության 77-րդ և 29-րդ հոդվածների ձևակերպումն ու մոտեցումը, և որպես այդպիսին արտացոլում է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 12-րդ Արձանագրության խտրականության ընդհանուր արգելքի հայեցակարգը, որը Հայաստանը վավերացրել է: ՀՀ դատախազությունից Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնին տրամադրված տեղեկատվության համաձայն՝ 2021 թվականին քրեական օրենսգրքի 226.2-րդ հոդվածի հատկանիշներով հարուցվել է 17 քրեական գործ, ընդ որում դրանցից ոչ մեկը լրատվամիջոցի ներկայացուցչի նկատմամբ չի հարուցվել:⁹² Քրեական օրենսգրքի նոր նախագծի և ատելության խոսքի վերաբերյալ նոր 314-րդ հոդվածի համաձայն քրեական պատասխանատվության է ենթարկվում ցանկացած գործողություն, որն ուղղված է «ազգային, էթնիկական, ռասայական, քաղաքական, գաղափարական կամ կրոնական թշնամանքի, ատելության կամ անհանդուրժողականության, ինչպես նաև այլ սոցիալական խմբի նկատմամբ ատելության, անհանդուրժողականության կամ թշնամանքի հրահարման»: Մինչդեռ Հայաստանի քաղաքացիական կամ վարչական իրավունքում ատելության խոսքի նկատմամբ կիրառելի կանոնները բացակայում են:⁹³

2021 թվականի հուլիսին «ծանր վիրավորանքը» քրեականացվել է և ՀՀ քրեական օրենսգրքում ավելացվել է նոր 137.1 հոդված, որը տալիս է դրա սահմանումը և նախատեսում է քրեական պատասխանատվություն: Իշխանությունները հիմնավորել են այս փոփոխությունը ատելության խոսքի մակարդակը նվազեցնելու նպատակով (մանրամասները տես 4.2 բաժնում): Սակայն խոսքի քրեականացումը ոչ պատշաճ արձագանք է ատելության խոսքի հասարակական-քաղաքական բարդ երևույթին: ՔՀԿ-ները և այլ դիտորդական խմբեր, որոնց հետ չեն խորհրդակցել փոփոխությունների վերաբերյալ⁹⁴, նույնպես զգուշացրել են պետական պաշտոնյաներին անհամաչափ պաշտպանող նոր կանոնների հայեցողական կիրառման մասին: Մեղիա փորձագետները մատնանշեցին զրպարտության վերաբերյալ ԵԽԽՎ 1577 բանաձևի հետ հնարավոր հակասությունները և խոսքի քրեականացման առումով օրենսդրական «հետընթացը», և ատելության խոսքին հակազդելու փոխարեն առաջարկեցին ուժեղացնել մեղիա գրագիտության և կրթության դերը:⁹⁵

Մարդու իրավունքների պաշտպանը 2021 թվականի տարեկան զեկույցում նշում է, որ, ցավոք, ատելության խոսքը համակարգային բնույթ է ստացել, որի լուծման գործում իրենց անձնական օրինակով մեծ դեր ունեն հանրային գործիչները:⁹⁶

92 Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, <http://www.foi.am/hy/news/item/2195/>:

93 Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի հանձնարարությամբ «Ատելության խոսքի մասին օրենքների և Հայաստանի օրենսդրության համեմատական ուսումնասիրությունը Չարա Բակալիսի և Արա Ղազարյանի կողմից», սեպտեմբեր 2020թ.: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. <https://rm.coe.int/final-report-on-reforming-armenian-hate-speech-laws-en-1-/pdf/1680a0b84e>:

94 Լուսաբանումը Factor TV-ի կողմից, <https://factor.am/429974.html?fbclid=IwAR0cjeyRCInckXPtVGEf63VOrKqaOHAwgTJr8JpxEP8cw0nhTNMMGpCUIPE>, <https://www.youtube.com/watch?v=xDtujL17HB4>, <https://www.youtube.com/watch?v=U-tBIQFGUf8>:

95 ԲՀԿ ցուցիչ, <https://csometer.info/updates/armenian-parliament-adopts-bill-criminalising-swearing>:

96 ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան հաղորդում, https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf?fbclid=IwAR3P103mfKBV8tgGuefIhRrQHtPtW99rrIGpPZnrXoCgL_ETMahTQ4igUgtg, էջ 386:

Այս առումով չափազանց կարևոր են ատելության խոսքի դեմ պայքարի համար նման ամուր իրավական հիմք ստեղծելու պետության ջանքերը, որոնք, ամեն դեպքում, կապահովեն անհրաժեշտ հավասարակշռություն արտահայտվելու ազատության և իրավունքների ու արժանապատվության պաշտպանության միջև:

Միաժամանակ, մեղիա ինքնակարգավորման գործիքները փորձում էին լրացնել օրենսդրական բացերը: Քաղաքացիական և վարչական օրենքներում ատելության խոսքի շրջանակի բացակայության պատճառով մի շարք մասնագիտական միություններ փորձել են ինքնակարգավորվել՝ իրենց գործունեության կոնկրետ ոլորտում ատելության խոսքն արգելելու նպատակով: Օրինակ՝ 47 լրատվամիջոցներ համատեղ ընդունել են Հայաստանի մեդիայի և լրագրողների էթիկայի կանոնագիրքը, որը նախատեսում է դրույթներ ռասայական, տարիքային, կրոնական, ազգային պատկանելության, սեռական կողմնորոշման, ֆիզիկական արատների և այլնի հիման վրա նախապաշարմունքների արգելման մասին (հոդված 5.1), էթնիկական կամ կրոնական ատելության և անհանդուրժողականության կամ քաղաքական, սոցիալական, սեռական հողի վրա որևէ խտրականության կամ ատելության խոսքի խրախուսման արգելք (հոդված 5.2.) և բռնության, պատերազմի, ցեղասպանության ժխտման և մարդկության դեմ հանցագործությունների քարոզչության արգելք: 2017 թվականի մայիսին ՋԼՄ-ների էթիկայի դիտորդ մարմինը հրապարակել է «Խտրականության դրսևորումների բացառման և ՋԼՄ-ներում հանդուրժողականության ապահովման վերաբերյալ ուղեցույցներ», որոնք պարունակում են հոդվածներ ատելության խոսքի արգելքի մասին: Մի քանի այլ լրատվամիջոցներ, օրինակ՝ «Առավոտ» օրաթերթը, ընդունել են իրենց էթիկայի նորմերը, որոնք, որպես կանոն, նախատեսում են խտրականության և ատելության խոսքի արգելք: «Ինտերնետ հանրություն» հասարակական կազմակերպությունը, որը կառավարում է հայկական ինտերնետային «.am» տիրույթը՝ «Հատկացված անունների և համարների ինտերնետ կորպորացիայի» (ICANN) և ՀՀ բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության նախարարության հետ համաձայնագրով, Դոմենների անունների գրանցման քաղաքականության մեջ սահմանում է, որ դոմենի գրանցումը ենթակա է չեղյալ հայտարարման այն դեպքերում, երբ անունը խտրականության պատճառ է հանդիսանում սեռի, ռասայի, մաշկի գույնի և այլնի պատճառով կամ խթանում է բռնությունը, պատերազմի քարոզչությունը և այլն: Այսպիսով, այս կանոնակարգը կիրառելի է «.am»-ի բոլոր ինտերնետ օգտագործողների համար, հետևաբար այն ունի սովորական կանոնադրական նորմերի կիրառություն:⁹⁷

Շատ լրատվամիջոցներ և անհատ լրագրողներ հաղորդում են բանավոր և առցանց սպառնալիքների և հարձակումների կամ բացասական արշավների և թվային անվտանգության սպառնալիքների թիրախ լինելու մասին: Այս բովանդակությունը երբեմն ներառում է նաև ատելության խոսք լրագրողների նկատմամբ: Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի տվյալներով՝ մեդիայում քաղաքական հակառակորդների նկատմամբ անհանդուրժողականություն և սոցիալական ցանցերում քաղաքական դիսկուրսներում ատելության խոսք շատ հաճախ է նկատվում: Մարդու իրավունքների պաշտպանը լուրջ մտահոգություն է հայտնել 2020 թվականին ատելության խոսքի աճող միտումների վերաբերյալ՝ հայտարարելով, որ «Այդ արատավոր երևույթն անընդունելի չափերի է հասել սոցցանցերում: Հատկապես լուրջ է ագրեսիան, որը տարածվում է կեղծ

⁹⁷ Նույն աղբյուրը:

օգտատերերի և խմբերի կողմից»:⁹⁸ Ավելին, մամուլը, հեռուստատեսությունը և սոցիալական մեդիան ողողված էին ատելության խոսքով, բացահայտ ապատեղեկատվությամբ և մանիպուլյացիաներով, հատկապես հետպատերազմյան շրջանում [Ադրբեյջանի հետ պատերազմից հետո], ինչը մտահոգություն է առաջացնում նաև Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեի մոտ:⁹⁹

2020 թվականի նոյեմբերին Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովը հեռուստաընկերություններին կոչ է արել չխախտել էթիկայի կանոնները և կատարել ստանձնած պարտավորությունները: «Բացառել էթերում ատելության խոսքի, սպառնալիքների, ասեկոսենների տարածումից, գերծ մնալ բամբասանքներից: Տուրք չտալ հաճախ արդարացի հուզմունքներին, էթեր չտրամադրել սադրիչ կոչերով հանդես եկող անձանց: Լրատվական հաղորդումներով, հարցազրույցներով նպաստել քաղաքացիական համերաշխության հաստատմանը, բացառել բռնության կոչերը իշխանական ինստիտուտների, քաղաքական ուժերի և գործիչների, քաղաքացիական տարբեր խմբերի, պարզապես այլ կարծիք ունեցող մարդկանց նկատմամբ:»¹⁰⁰ 2020 թվականին հանձնաժողովը տուգանել է բռնություն և դաժան վիրավորանք հեռարձակող մեկ հեռուստաընկերության և մեկ ռադիոընկերության:¹⁰¹ Եվրոպայի խորհրդի փորձագետները նույնպես ընդգծել են «հազորդումների էթիկական չափանիշները բարձրացնելու անհրաժեշտությունը մեդիա դաշտում, հատկապես հեռարձակողների շրջանում, որոնք մեծապես սահմանում են հանրային բնավեճերի և քաղաքական հոռետրաբանության ընդհանուր երանգը»:¹⁰²

6. Ապատեղեկատվություն

Հորինված և կեղծ պատմությունների, այդ թվում՝ ապատեղեկատվության և չստուգված տեղեկատվության տարածումը խաթարում է ժողովրդավարական դիսկուրսը Հայաստանում և անվստահություն է ներշնչում կառավարության և հանրային կառույցների նկատմամբ, ինչը վնասակար է սոցիալական համախմբվածության և քաղաքական զարգացման համար: 2020 թվականի աննախադեպ մարտահրավերները, Քովիդ-19 համավարակը և Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմը սրել են նման միտումները: Կեղծ և ապակողմնորոշող տեղեկատվության տարբեր ձևեր, ներառյալ ապատեղեկատվությունը, նկատվել են գրեթե բոլոր հաղորդակցական հարթակներում, այդ թվում՝

98 Տե՛ս Հայաստանում Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի Խորհրդարանին ներկայացված 2020թ. տարեկան զեկույցը, հասանելի է հետևյալ հասցեով՝ <https://www.azatutyun.am/a/30606296.html>:

99 Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեի 2020 թվականի տարեկան զեկույց, էջ 8, <https://khosq.am/en/reports/annual-report-of-IuUՊԿ-on-situation-with-freedom-of-expression-and-violations-of-rights-of-journalists-and-media-in-armenia-2020/>:

100 ՀՀ հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողով, <http://tvradio.am/2020/11/16/%d5%af%d5%b8%d5%b9-%d5%b0%d5%a5%d5%bc%d5%a1%d6%80%d5%b1%d5%a1%d5%af%d5%b8%d5%b2%d5%b6%d5%a5%d6%80%d5%ab%d5%b6/>:

101 ՀՀ հեռուստատեսության և ռադիոյի ազգային հանձնաժողովի 2020թ. տարեկան հաշվետվություն, էջ 31, http://tvradio.am/wp-content/uploads/2021/04/2020_.pdf?fbclid=IwAR3y_7QddFWzxF5arvc_Xh0YCYjSoJW9memx1nVZlqroCN4oDC Hd6teQEY:

102 Տե՛ս Ջոան Բարատայի, Բյորն Էրիխսենի, Քրիստինա Ռոզգոնիի և Դավիթ Սանդուխյանի զեկույցը «Հայաստանի մեդիա դաշտի կարիքների գնահատման զեկույց. մեդիայի ազատությունը, արտահայտվելու ազատությունը, հանրային մեդիան և դրա համապատասխանությունը Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին կարգավորող ներպետական օրենսդրական դաշտի ուսումնասիրություն» (հունվար 2020թ.), էջ 16:

հեռուստատեսության և սոցիալական մեդիայի: Կառավարության կողմից քարոզչությունը, ապատեղեկատվությունը և անհետևողական հաղորդակցությունը մանիպուլյացիայի հիմնական արմատներն էին և «մեծապես նպաստեցին Հայաստանի տեղեկատվական տարածքի խոցելիությանը, ստեղծելով տեղեկատվական վակուում, խառնաշփոթ և հասարակական անջրպետ, որոնք հեշտությամբ շահագործվում էին ապատեղեկատվության գործակալների կողմից:»¹⁰³ Հետազոտողները նաև բացահայտել են կազմակերպված ձևով ապատեղեկատվության տարածման շատ հստակ սխեմաներ:¹⁰⁴

Մինչ օրս իշխանությունների կողմից չի մշակվել և հաստատվել որևէ հայեցակարգ, համապարփակ ռազմավարություն կամ գործողությունների ծրագիր՝ ապատեղեկատվության դեմ համակարգված պայքար մղելու համար: Ապատեղեկատվության և չստուգված տեղեկատվության դեմ պայքարը կարելի է բնութագրել որպես կարճաժամկետ ազդեցություն ունեցող հատվածային, կարճաժամկետ և սահմանափակող միջոցառումների համալիր: Մյուս կողմից, պետական մարմինները հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերի վերաբերյալ ժամանակին և հասկանալի մեկնաբանություններ չեն տալիս, ինչի արդյունքում առաջանում է տեղեկատվական բաց, որը կա՛մ լրացվում է կեղծ և մանիպուլյատիվ տեղեկություններով, կա՛մ անտեսվում է՝ խաթարելով հանրային վստահությունը պաշտոնական տեղեկատվության նկատմամբ:

Վերջին երկու տարիներին կառավարությունը և Ազգային ժողովը հանդես են եկել տարբեր օրենսդրական նախաձեռնություններով՝ փորձելով մշակել որոշ սահմանափակող նորմեր՝ ապատեղեկատվության, ատելության խոսքի և անօրինական բովանդակության դեմ պայքարելու համար: Սակայն այս օրենսդրական նախաձեռնությունները հիմնականում որակվել են որպես հատվածային և կցկտուր: Ավելին, պրոֆեսիոնալ լրագրողական հանրության կողմից դրանք հիմնականում դիտարկվել են որպես ճնշումներ խոսքի և մամուլի ազատության վրա: Հայաստանի իշխանությունները նաև անդրադարձել են աճող անհանդուրժողականության և ատելության խոսքի խնդրին՝ սահմանելով քրեական պատասխանատվություն բռնության կոչերի համար և ընդունելով հակախտրականության նոր կարգավորում, որը պաշտպանում է սոցիալական և ազգային փոքրամասնություններին խտրական հռետորաբանությունից և բամբասանքից: 2021 թվականին խորհրդարանը առաջարկեց արգելել լրատվամիջոցների հղում կատարել «սոցիալական ցանցերի անանուն աղբյուրների»՝ պնդելով, որ այս փոփոխությունը կօգնի դիմակայել կեղծ ալիքներին սոցիալական ցանցերում, հատկապես Telegram-ում, և կանխել լրատվամիջոցների կողմից ապատեղեկատվության տարածումը: Ազգային ժողովը քննարկեց «Զանգվածային լրատվության մասին» օրենքում փոփոխություն կատարելու մասին՝ ԱԺ Քաղաքացիական պայմանագիր խմբակցության պատգամավորների հեղինակած օրենսդրական փաթեթը, ինչպես նաև Վարչական իրավախախտումների մասին և Քաղաքացիական օրենսգրքերում փոփոխություններ ու լրացումներ կատարելու վերաբերյալ նախագիծը: Հեղինակներն առաջարկել էին օրենքում ավելացնել նոր սահմանում՝ «չնույնականացված աղբյուրներ», ինչը նշանակում է, որ անհնար է բացահայտել այդ աղբյուրների սեփականատերին և ստեղծողին: Առաջարկվեց պատասխանատվության ենթարկել լրատվամիջոցներին չպարզված աղբյուրներին հղում

103 Նույն աղբյուրը, էջ 8:

104 Տե՛ս «Ապատեղեկատվության տարածման ձևերը հայկական առցանց լրատվամիջոցներում» թեմայով զեկույցը: «Մեդիա նախաձեռնությունների կենտրոնի» սոցիոլոգիական հետազոտություն, Երևան, 2021թ: Հասանելի է հետևյալ հասցեով. https://mediainitiatives.am/wp-content/uploads/2021/03/Disinformation_Research_Report_EN.pdf:

կատարելու համար: 2021 թվականի հուլիսին Ազգային ժողովն ընդունեց օրենքի նախագիծ, որը քրեականացնում է հայհոյանքն ու ծանր վիրավորանքը¹⁰⁵ (տե՛ս բանժին 3.4):

Մեղիա իրավապաշտպան կազմակերպությունները խիստ քննադատությամբ են վերաբերվել ՀՀ իշխանությունների կողմից ընդունված այս միջոցներին՝ պատժամիջոցներն անվանելով «մահակ անկախ լրատվամիջոցների դեմ»:¹⁰⁶ ՔՀԿ ներկայացուցիչները մտավախություն ունեն, որ նման օրենսդրությունը կարող է գործիք ծառայել իշխանությունների ձեռքում և հեշտությամբ օգտագործվել ապատեղեկատվության դեմ պայքարի, օրինական ազատ խոսքի և լրագրողական գործունեության դեմ: Նման միջոցները ակնթարթային են, հաճախ անարդյունավետ մեղիայի արագ փոփոխվող միջավայրում և չեն կարողանում տարբերակել խնդրահարույց վարքագիծը՝ կիրառելով միասնական մոտեցում այնպիսի հարցերի նկատմամբ, ինչպիսիք են զրպարտությունը և ապատեղեկատվությունը:¹⁰⁷

Ավելին, «Ազգային անվտանգության ծառայության՝ ապատեղեկատվության մարդկային աղբյուրները նույնականացնելու փորձերը միջազգային իրավապաշտպան կազմակերպությունների կողմից արձանագրվել են որպես խնդրահարույց»:¹⁰⁸ Չնայած վարչապետը հայտարարեց, որ խոսքի ազատությունն ավելի կարևոր է, քան «կառավարությանը կեղծ լուրերից պաշտպանելը»¹⁰⁹, 2019-ի ապրիլին նա ԱԱԾ-ին հրամայեց ճնշում գործադրել լրատվամիջոցների և սոցիալական ցանցերի օգտատերերի դեմ, ովքեր իբր մանիպուլյացիայի են ենթարկվել հանրային կարծիքը, ինչը համարվել է ազգային անվտանգության խնդիր:¹¹⁰ Վերջին երեք տարիների ընթացքում արձանագրվել են մի քանի դեպքեր, երբ ԱԱԾ-ն ձեռքարկել է Ֆեյսբուքի օգտատերերին՝ նրանց մեղադրելով բռնություն հրահրելու, ատելության խոսք տարածելու կամ ազգային անվտանգությանը վտանգելու մեջ:¹¹¹ Անհասկանալի է մնում, թե այս դեպքերում ԱԱԾ-ն ինչպես է գնահատում սպառնալիքը կամ հանցագործությունը, քանի որ «կեղծ լուրերը» բացահայտելու և պատժելու նման համատարած կոչերը կարող են ոտնահարել խոսքի ազատության իրավունքը:

105 ՀՀ քրեական օրենսգրքում լրացում կատարելու մասին օրենքի նախագիծ, հասանելի է Ազգային ժողովի պաշտոնական կայքում. [http://www.parliament.am/draft_history.php?id=12656&lang=eng]:

106 «Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի, լրագրողների և զանգվածային լրատվության միջոցների իրավունքների ոտնահարումների մասին 2020թ. տարեկան զեկույց», Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, հունվարի 26, 2021թ., <https://khosq.am/reports/հայաստանում-խոսքի-ազատության-վիճակի-24>:

107 «Արդյո՞ք լրատվամիջոցներին կարգելվի հղում անել անանուն աղբյուրներին»: 1Լուրեր, 7 փետրվարի, 2021թ., https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=fn_IVsygNP4:

108 Տե՛ս «Հայաստանյան մեղիա ոլորտի քարտեզագրում ապատեղեկատվության դեմ պայքարի համատեքստում», Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, 2021թ., էջ 26, հասանելի է հետևյալ հասցեով. http://www.foi.am/u_files/file/DOCs%202021/Media%20Mapping%20Research%20FOICA%20ENG.pdf:

109 «Փաշինյանը խոսքի ազատությունն ավելի կարևոր է համարում, քան կառավարությանը կեղծ լուրերից պաշտպանելը», Արմենպրես, հունվարի 31, 2019թ., <https://armenpress.am/arm/news/962640.html>:

110 Ն.Նալբանդյան, Ռ.Ստեփանյան, «Վարչապետ. Համացանցում մանիպուլյացիաներ անողները պետք է շատ կոշտ հակահարված ստանան», Ազատություն, ապրիլի 4, 2019թ., <https://www.azatutyun.am/a/29861696.html>:

111 Լ. Սարգսյան, «Պայքար կեղծ լուրերի կամ առցանց խոսքի գրաքննության դեմ», EVN Report, հունվարի 20, 2020թ., <https://www.evnreport.com/raw-unfiltered/fighting-fake-news-orcensoring-speech-online> :

Ապատեղեկատվության դեմ պայքարում Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության և մեդիայի հիմնական օրակարգը ներառում է անկախ լրատվամիջոցների հզորացումը, լրատվամիջոցների սեփականատերերի և ֆինանսավորման թափանցիկության ապահովումը, լրատվամիջոցների ինքնակարգավորման մեխանիզմների խթանումը, փաստերի ստուգման նախաձեռնությունների զարգացումը և մեդիա գրագիտության ուսուցումը: Մինևույն ժամանակ, անկասկած, անհրաժեշտություն կա զարգացնել լրագրողական էթիկայի չափանիշները առաջատար մեդիայում, հատկապես հեռարձակողների շրջանում, որոնք մեծապես սահմանում են հանրային քննարկումների և քաղաքական հռետորաբանության ընդհանուր երանգը:

Հայաստանի իրավական և միջնորդավորված համատեքստը ընդգծում է զանգվածային լրատվության միջոցների և մամուլի խնդիրներն ու խոցելիությունը: Թվային ոլորտում ապատեղեկատվության և ատելության խոսքի հետևանքները պետք է վերացնել հանրային քաղաքականության միջոցներով, որոնք մինևույն ժամանակ երաշխավորում են արտահայտվելու և մամուլի ազատությունը և պահպանում համապատասխան չափորոշիչները:

7. Մեդիա և տեղեկատվական գրագիտություն (USԳ)

Ըստ մեդիա փորձագետների և քաղաքացիական հասարակության ակտիվիստների, ապատեղեկատվության և չստուգված տեղեկատվության դեմ պայքարի ոլորտում մեդիա գրագիտության կրթական արշավների շնորհիվ ձեռք են բերվել որոշ դրական փոփոխություններ: Այնուամենայնիվ, պոտենցիալ վնասը, որը կարող են առաջացնել «կեղծ լուրերը» հասարակության մեջ, դեռևս բավականին մեծ է: Մինչ պետական պաշտոնյաները կարծում են, որ «կեղծ լուրերի» ազդեցությունը հանրային դիսկուրսի վրա պետք է նվազեցվի իրավական և վարչական գործիքների կիրառմամբ, քաղաքացիական հասարակության ակտիվիստները միանգամայն վստահ են, որ իրավական գործիքները կարող են բացասական կողմնակի ազդեցություններ ունենալ և մեդիա գրագիտության և ինքնակարգավորման բարելավման համեմատ նվազ արդյունավետ են:

«Կառավարությունը պետք է զերծ մնա ապատեղեկատվության և կեղծ լուրերի հարցում կոպիտ միջամտությունից, ինչպես նաև խիստ սահմանափակումներ կիրառող իրավական ակտեր ընդունելուց, որոնք կարող են հանգեցնել արտահայտվելու ազատության անհամաչափ սահմանափակման», ասվում է Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնի ՀԿ-ի 2019թ. մեկ այլ հետազոտությունում:¹¹² Փոխարենը, ըստ փորձագետների, անհրաժեշտություն կա ընդլայնելու և աջակցելու կառավարության մեդիագրագիտության ջանքերին և ծրագրերին և իրականացնել մեդիա գրագիտության համապարփակ ծրագրեր՝ ուղղված հասարակության բոլոր խմբերին:¹¹³

Վերջին հետազոտությունը ենթադրում է հայ լսարանի պասիվ մոտեցում ապատեղեկատվության նկատմամբ, և նույնիսկ հայկական լրատվամիջոցների կողմից հրապարակված սխալ, կեղծ, ապակողմնորոշիչ կամ ոչ էթիկական տեղեկատվության դեպքում, ամենից հաճախ հարցվողները կնախընտրեն «ոչինչ չանել» պասիվ

112 Տեղեկատվության ազատությունը եւ Կառավարություն-մեդիա հաղորդակցությունը ՀՀ-ում, 2019թ., հասանելի է հետևյալ հասցեով. <http://www.foi.am/en/articles/item/1772/>:

113 Նույն աղբյուրը:

գործողությունը, և «հարցվածների գրեթե կեսը երբեք չի ստուգում հղումները (44%), իսկ հարցվածների 23%-ը պնդել է, որ երբեք չեն սեղմում այն հղումներին, որոնք իրենց տանում են լրատվական կայքեր»:¹¹⁴

Վերջին երկու տարիներին նկատվել է լրատվամիջոցներում մեդիա գրագիտության և փաստերի ստուգման ծրագրերի զգալի աճ՝ ապատեղեկատվության դեմ պայքարը վերածելով յուրօրինակ ինքնակազմակերպման գործընթացի: Պրոֆեսիոնալ չԿ-ները և լրատվամիջոցները գործարկում են տարբեր ծրագրեր և հարթակներ՝ նպատակ ունենալով դիմակայել ապատեղեկատվությանը և նվազագույնի հասցնել դրա պատճառած ռիսկերը:¹¹⁵

Լրագրողական կազմակերպությունները սերտորեն համագործակցում են նաև պետական կառույցների հետ: Ինչպես հաղորդվել է, ԻԱԿ-ը ՀՀ կառավարության հետ համատեղ, մշակում է Հայաստանում ապատեղեկատվության դեմ պայքարի համապարփակ ռազմավարություն և գործողությունների ծրագիր, որը պատրաստ կլինի մինչև 2022թ. կեսերը: Մեդիա նախաձեռնությունների կենտրոնը սերտորեն համագործակցում է ԿԳՄՍ նախարարության հետ՝ մեդիագրագիտությանը ՀՀ հանրակրթական չափորոշիչներին ինտեգրելու ուղղությամբ, որն առանցքային նշանակություն ունի և կարող է փոքր տարիքից հանգեցնել ապատեղեկատվության հոսքերի նկատմամբ հանրային դիմակայության մեծացմանը:¹¹⁶

Մինչ օրս երկրի իշխանությունները ապատեղեկատվության դեմ պայքարում չունեն ռազմավարական մոտեցում, և նրանց ջանքերն ուղղված էին սահմանափակումներին ու պատժամիջոցներին: Այս մոտեցումը հակասում է միջազգային լավագույն փորձին և Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին, որոնք ընդգծում են մեղմ կարգավորող արձագանքների և մեդիա և տեղեկատվական գրագիտության (ՄՏԳ) ուղղությամբ ջանքերի ուժեղացման անհրաժեշտությունը: Դրական արձագանքները հիմնականում

114 Տե՛ս «ՄԵԴԻԱ ՄՊԱՌՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ» դեկտեմբեր 2021թ. Մեդիա նախաձեռնությունների կենտրոնի և Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն-Հայաստանի հետազոտության արդյունքները հասանելի են հետևյալ հասցեով. <https://mediainitiatives.am/wp-content/uploads/2022/01/Media-Consumption-in-Armenia-Report.pdf> :

115 Օրինակ, Մեդիա նախաձեռնությունների կենտրոնի կողմից գործարկվել է «Media.am» մասնագիտական հարթակի «Ստուգված» բաժինը: Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնն իրականացրել է ինչպես երկարաժամկետ, այնպես էլ կարճաժամկետ ծրագրեր՝ նպատակ ունենալով բարելավել ուսումնական հաստատություններում իրավիճակը, Հայաստանի մի շարք բուհերում և դպրոցներում ստեղծվել են փաստերի ստուգման գիտական լաբորատորիաներ, գործարկվել են «Fakehunting» վեբ-ծրագրեր, տեղադրվել են թեմատիկ լրագրողական հրապարակումներ: Հանրային լրագրության ակումբն իրականացրել է մի շարք ծրագրեր, այդ թվում՝ «Փաստերի ստուգման ցանցի ստեղծում», «Փաստ Ռադար» հարթակի մշակում և շահագործում, ինչպես նաև «Ինֆոդեմիա» բազմասերիանոց ծրագրի մեկնարկը: 2022 թվականի հունվարին ՍիվիլՆեթը գործարկել է փաստերի ստուգման իր նոր՝ CivilNetCheck ծրագիրը: Դրա հիմնական նպատակն է պայքարել կեղծ լուրերի դեմ, բացահայտել ապատեղեկատվությունն ու մանիպուլյացիաները և հանրությանը տեղեկացնել այդ մասին: Սիվիլնեթն ունի նաև նոր ու յուրօրինակ ձևաչափ, որը կոչվում է «Շաբաթվա կեղծիք», որտեղ փորձ է արվում պայքարել ապատեղեկատվության և չստուգված տեղեկատվության տարածման դեմ: Հայաստանի Հանրային հեռուստաընկերության «Մեդիա գրագիտություն» հաղորդաշարի նպատակն է ընդլայնել համացանցի և մեդիա գրագիտության մասին ընդհանուր գիտելիքները: Factor TV-ն 2021 թվականի հունիսից սկսել է սեփական պայքարը ապատեղեկատվական հոսքերի դեմ:

116 Մեդիագրագիտություն, ՄՆԿ.

https://mediainitiatives.am/en/medialiteracy/?fbclid=IwAR137bH6OS6Z4ZUdvaL414SBzhLSISjTfNyeGRpWEWi9bVV_yjeb9RptkHo:

նախաձեռնվել են ՔՀԿ-ների կողմից, որոնք առաջատար դիրքերում են եղել թվային իրավունքների կրթության և ՄՏԳ-ում:

8. Մեդիա կարգավորման և կառավարման կազմակերպչական դաշտը

8.1. Հայաստանի Հանրապետության հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողով

Հայաստանի հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի (այսուհետ՝ ՀՌՀ) կարգավիճակին և անկախությանը հատուկ անդրադարձ է կատարվում Հայաստանի Սահմանադրությունում: Սահմանադրության 12-րդ գլուխը (196-րդ և 197-րդ հոդվածները) սահմանում է լիազորությունների շրջանակը, ինչպես նաև հանձնաժողովի կազմը և անդամների նշանակման կանոնները: Ավելին, «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքը սահմանում է հանձնաժողովի կարգավիճակի և լիազորությունների վերաբերյալ հատուկ կանոններ, իսկ օրենքի 34-րդ և 35-րդ հոդվածները սահմանում են հանձնաժողովի անդամների առաջադրման և ընտրության կարգը: Թեև «Տեսալսողական մեդիայի մասին» նոր օրենքով ՀՌՀ-ին տրված էր դե յուրե անկախություն, առաջարկվեց, որ օրենքը նաև ներառի «հավելյալ դրույթներ՝ կապված քաղաքացիական հասարակության, լրագրողների և նմանատիպ կազմակերպությունների մասնակցությանը առաջադրման և/կամ նշանակման գործընթաց ինչ-որ մի պահի:»¹¹⁷ Հարկ է նշել նաև, որ չնայած համապատասխան օրենսդրական պահանջներին՝ Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովում գենդերային հավասարություն չի ապահովված:

2019թ. գնահատման զեկույցում ՀՌՀ-ի անկախության հետագա ամրապնդման անհրաժեշտության վերաբերյալ ներկայացվել է մի քանի առաջարկություն: Անկախ կարգավորող մարմինները լրատվամիջոցների լավ կարգավորման և կառավարման առանցքային հիմնասյուներն են: Համաձայն Եվրոպայի խորհրդի չափանիշների և եվրոպական քաղաքականության ավանդույթների՝ լրատվամիջոցները կարգավորող պետական մարմինները մեդիայի ազատության և բազմակարծության հիմնական ինստիտուցիոնալ երաշխիքներն են: Մեդիա կարգավորող մարմինները ավանդաբար նշանակալի դեր են խաղացել արտահայտվելու ազատության և բազմակարծության ապահովման գործում: Նրանք կարող էին դիտարկել տեխնոլոգիական և հասարակական փոփոխությունների ազդեցությունը և կիրառել այնպիսի կանոնակարգեր, որոնք նույնպես պետք է համահունչ լինեն դրանց արագության և բարդության հետ: Օրենքներն ու օրենսդրությունն այլևս ի վիճակի չէին բավարարել այդ պահանջները, հետևաբար, կարգավորող մարմինների կողմից կանոնների սահմանումը դարձավ լրատվամիջոցների կառավարման առանցքային գործոնը:

Համաձայն Եվրոպայի խորհրդի չափանիշների և լավագույն փորձի¹¹⁸, կարգավորող մարմինների անկախությունը պաշտպանելու համար պետք է հաշվի առնել հետևյալ չափանիշները.

- Կարգավիճակ և լիազորություններ,
- Ֆինանսական ինքնավարություն,

117 ԵԱՀԿ-ի փորձագիտական զեկույց, էջ 4:

118 INDIREG. (2011). INDIREG - Տեսալսողական մեդիա ծառայությունները կարգավորող մարմինների անկախության և արդյունավետ գործունեության ցուցանիշներ - Եվրոպական հանձնաժողովի հանձնարարությամբ, 2011թ.:

- Որոշումներ կայացնողների ինքնավարություն,
- Գիտելիք,
- Թափանցիկության և հաշվետվողականության մեխանիզմներ:

Դա ենթադրում է, որ լավ մեդիա կառավարումը պահանջում է, որ ստեղծվի անկախ կարգավորող մարմին՝ օրենքի հիման վրա՝ հստակորեն ամրագրված իրավասություններով և պարտականություններով, և որ նրա անկախությունը պետք է համարժեք և հստակորեն պաշտպանված լինի միջամտությունից, հատկապես քաղաքական կամ տնտեսական բնույթի:»¹¹⁹ Այս առաջարկությունները դեռևս ուժի մեջ են, և ՀՌՀ-ի փաստացի անկախության ամրապնդման անհրաժեշտությունը Հայաստանում մեդիա լավ կառավարման հրամայականն է: Հետևաբար, անհրաժեշտ է նախատեսել ՀՌՀ-ի հետագա օրենսդրական երաշխիքներ՝ «գործողություններն արդյունավետ, պատշաճ և անկախ իրականացնելու համար բավարար միջոցներ ունենալու համար»:¹²⁰ Ավելին, ՀՌՀ-ն տարբեր ձևերով աջակցության կարիք կունենա՝ հետագա մասնագիտացման և Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների կարգավորող մարմինների առջև ծառայող մարտահրավերներին արձագանքելու համար, որոնք կապված են հարթակների կարգավորման և այլ նոր ի հայտ եկող միտումների հետ: Ավելին, հստակ անհրաժեշտություն կա ՀՌՀ-ի կողմից առաջ մղել գենդերազգայուն կարգավորող մոտեցումները: Համաձայն Եվրոպայի խորհրդի չափանիշների՝ կարգավորող մարմինները պետք է ներգրավվեն գենդերային հավասարության վերաբերյալ լրատվամիջոցների բովանդակության մոնիտորինգում (Էկրանին և Էկրանից դուրս), մշակեն և կիրառեն մեդիայում գենդերազգայուն լրագրողական նյութերի պատրաստման վերաբերյալ ուղեցույցներ և զբաղվեն համանման աշխատանքներով: ՀՀ հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովը նույնպես այս առումով կշահի Եվրոպայի խորհրդի աջակցությունից:

8.2 Հանրային հեռարձակում՝ դեր, կարգավիճակ և կառավարում

Հանրային հեռարձակման անկախ համակարգի՝ ներկայիս հեռուստատեսության և ռադիոյի, ստեղծումը, որն առաջարկում է մշակութային, կրթական, տեղեկատվական և ժամանցային տարբեր հաղորդումներ, երաշխավորված է Սահմանադրության 42-րդ հոդվածով: Նաև «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքը սահմանում է Հանրային հեռարձակողների (այսուհետ՝ ՀՀԱ) հիմնական դրույթները, որոնք երաշխավորում են կարծիքն արտահայտելու իրավունքի, խզճի, մտքի և դավանանքի, ինչպես նաև ստեղծագործական ազատությունը:» (22-րդ հոդվածի 5-րդ կետ): Նույն օրենքը նախատեսում է նաև կառավարում ՀՀԱ-ի խորհրդի կողմից, որը Հանրային հեռարձակողի կառավարումն ապահովող և հսկողություն իրականացնող մարմինը Խորհուրդն է (23-րդ հոդվածի 1-ին կետ):

2019 թվականի գնահատման զեկույցում ընդգծվել են կառավարման համակարգի հաշվետվողականության, ինչպես նաև ՀՀԱ-ների անկախության հետ կապված մի շարք խնդիրներ, ընդ որում այդ եզրահանգումները դեռևս ուժի մեջ են: *Հանրային*

119 2019թ. գնահատման զեկույց, 36-37 էջեր:

120 ԵԱՀԿ-ի փորձագիտական զեկույց, էջ 4:

հեռուստատաղիորնկերության խորհրդի անկախությունը համարվում էր առաջնահերթ խնդիր: Թեև դրանից հետո հիմքում ընկած օրենքը փոխվել է, սակայն գործող իրավական երաշխիքները նույնպես բավարար չեն: Ինչպես քննադատաբար մատնանշվել է «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքի իրավաբանական վերլուծությունում, «Խորհրդի անդամ դառնալու պահանջները շատ լայն են և չեն երաշխավորում այդ ղեկավար պաշտոնը ստանձնելու համար անհրաժեշտ գիտելիքի մակարդակը: Թեկնածուների ընտրության և վերջնական նշանակման չափորոշիչների և մեխանիզմների հիմքերը պետք է հստակորեն սահմանվեն օրենքով:»¹²¹

Ֆինանսական կայունությունը ՀՀԱ-ների անկախության գրավականն է: 2019 թվականի գնահատման զեկույցում առաջարկվել է «չորս կամ հինգ տարվա բյուջե՝ գնաճի ինդեքսավորմամբ, [որը] ունի հիմնական առավելություններ: [...] այն ստեղծում է երկարաժամկետ անվտանգություն և հնարավորություն է տալիս հեռարձակողին մշակել անձնակազմ և ներդրումային երկարաժամկետ բյուջե:»¹²² Թեև «Տեսալսողական լրատվամիջոցների մասին» նոր օրենքը նախատեսում է ֆինանսական կայունության որոշ երաշխիքներ, ինչը ողջունվել է ՀՀԱ-ների ներկայիս գործադիր տնօրենների կողմից, այնուամենայնիվ դեռևս լրացուցիչ իրավական երաշխիքների կարիք կա: ԵԱՀԿ-ի փորձագիտական զեկույցում ասվում է, որ «է» օրենքով հանրային ծառայության մարմնի բյուջեի ստեղծումը նախորդ տարվա բյուջեի հիման վրա, որը դիտարկվում է որպես նվազագույն հենանիշ, անբավարար է և գրեթե կամայական՝ երաշխավորելու, որ հանրային ծառայության լրատվամիջոցները ստանան համապատասխան և բավարար միջոցներ: Հետևաբար, օրենքը պետք է ներմուծի դրույթներ, որոնք պատշաճ կերպով կսահմանեն հանրային ծառայությունների մատուցման ֆինանսական ծախսերը և կբացահայտեն եկամտի տարբեր աղբյուրները (գովազդ, հովանավորություն և այլն), որպեսզի հաշվարկվի պետական ֆինանսավորման անհրաժեշտությունը:»¹²³

Փորձագետները համաձայն են այս վերլուծության հետ և առաջարկում են օրենքում անհրաժեշտ փոփոխություն մտցնել՝ համապատասխան դրույթների սահմանմամբ, որոնք թույլ կտան բյուջետավորել երկարաժամկետ հիմունքներով ՀՀԱ-ների իրական կարիքները, ներառյալ թվային ներդրումները, և բացահայտել «եկամտի տարբեր աղբյուրները (գովազդ, հովանավորություն և այլն)՝ անհրաժեշտ պետական ֆինանսավորման հաշվարկելու համար:»¹²⁴

2019 թվականի գնահատման զեկույցում նաև ընդգծվեցին բարելավման մի շարք այլ կարևոր ոլորտներ և ներկայացվեցին համապատասխան առաջարկություններ: *ՀՄ-ի արտադրանքի դիվերսիֆիկացումը* կարևոր կոչ էր ՀՀԱ-ների և Խորհրդի գործադիր տնօրեններին: Առաջարկվել էր ստեղծել «ներքին փորձագիտական խմբեր՝ հնարավոր բովանդակության մանրամասն վերլուծությամբ և նոր հեռուստա (և ռադիո) ալիքներ բացելու համար անհրաժեշտ բյուջեի վերաբերյալ առաջարկներ պատրաստելու համար»: ¹²⁵ *Թվայնացման առավելություններից օգտվելը* ևս մեկ խնդիր էր, և այդ ուղղությամբ արվել էին մի քանի առաջարկներ, *մասնավորապես* «շատ կարևոր է նաև բարձրարագ թվային

121 ԵԱՀԿ-ի փորձագիտական զեկույց, էջ 4:

122 2019թ. գնահատման զեկույց, էջ 38:

123 Նույն աղբյուրը էջ 4:

124 Նույն աղբյուրը, էջ 16:

125 Նույն աղբյուրը, էջ 38:

հեռարձակման ծառայության ստեղծումը, որով քաղաքացիները կարող են դիտել և լսել հայրենական արտադրության բոլոր ռադիո և հեռուստահաղորդումները, երբ և որտեղ նրանք ցանկանում են: Այս ծառայության սպառումը պետք է չափվի, և թվերը համակցվեն ավանդական դիտումների թվերի հետ:»¹²⁶ 2022 թվականի թարմացված զեկույցը գալիս է այն եզրակացության, որ նշված ոլորտներից որևէ մեկում լուրջ բարելավումներ չեն իրականացվել, ուստի նախորդ առաջարկությունները դեռ ուժի մեջ են և նույնիսկ ավելի հրատապ, քան նախկինում: Հետևաբար, վերստին ընդգծվում է «Հանրային հեռարձակողի ընդհանուր ռազմավարության» անհրաժեշտությունը՝ ուղղված հետագա գործողությունների ընդհանուր տեսլականին և ներառելով առաջադրված նպատակներին հասնելու հավակնությունները, թիրախները և մեթոդները:¹²⁷

Հայաստանի ՀՀԱ համակարգի կառավարման հարցում դեռևս բացակայում են անկախ գործունեության և կարողությունների լիարժեք իրացման համար անհրաժեշտ երաշխիքները: Պետության և իշխանությունների կողմից հաղորդվող հանրային արժեք ներկայացնող տեղեկատվության նկատմամբ առկա է վստահության կորստի աճող մակարդակ, ինչը պարարտ հող է ծառայել ապատեղեկատվության և կեղծ տեղեկատվության ծաղկման համար: Ուստի, Հայաստանում ժողովրդավարական պայմաններով սոցիալական համախմբվածություն կառուցելու գործում ՀՀԱ-ի կողմից իր եզակի և հատուկ դերից լիարժեք օգտվելն անխուսափելի է:

9. Կարիքների գնահատում

9.1 Օրենսդրական և նորկատիվային կարիքներ

Ելնելով վերը ներկայացված մանրամասն վերլուծությունից՝ կարելի է եզրակացնել, որ մեդիա ոլորտը կարգավորող ներկայիս հայաստանյան իրավական դաշտը ժամանակավրեպ է և արտահայտվելու ազատության չափանիշները կատարելագործելու համար ոչ պիտանի: Այն չի համապատասխանում եվրոպական լավագույն փորձին, ավելին, այլևս ենթակա չէ հետագա փոփոխությունների: Եվրոպական միության և Հայաստանի Հանրապետության միջև ստորագրված Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագիրը (ՀԸԳՀ) հստակորեն նախատեսում է տեսալսողական և մեդիա քաղաքականության մոտարկում՝ լրատվամիջոցների անկախությունն ու արհեստավարժությունն, ինչպես նաև «Եվրոպական Միության, այդ թվում՝ Եվրոպայի խորհրդի մեդիայի հետ կապերը՝ համապատասխան եվրոպական չափանիշներին համահունչ» ամրապնդելու համար (հոդված 99): Եվրոպական չափանիշներին իրավական մերձեցման ՀԸԳՀ ճանապարհային քարտեզում (հաստատված 2019թ. սեպտեմբերին) նշվում է, որ ազգային իշխանությունները պետք է միջոցներ նախատեսեն «Մեդիա ոլորտը կարգավորող օրենսդրությունը փոփոխող օրենսդրական փաթեթի մշակման և ընդունման համար» «մինչև 2020 թվականը ՁԼՄ-ների ֆինանսավորման աղբյուրների թափանցիկության բարձրացման» նպատակով՝ նման միջոցառումների իրականացման համար պատասխանատու լինելով Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարությանը:¹²⁸

126 Նույն աղբյուրը, էջ 39:

127 Լրացուցիչ մանրամասների համար տե՛ս Նույն աղբյուրը, էջ 41:

128 Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագիրը Հայաստանի Հանրապետության և Եվրոպական Միության և Ատոմային էներգիայի եվրոպական համայնքի և նրանց անդամ պետությունների միջև՝

Շահագրգիռ կողմերի շարքերում կան ուժեղ ջատագովներ և առկա է լայն կոնսենսուս՝ ներդրումներ ներգրավող մեդիա շուկայի ստեղծման և կայուն և անկախ մեդիա միջավայր պայահովող ընդհանուր իրավական և կարգավորող միջավայր ստեղծման նպատակով լուրջ բարեփոխումների անհրաժեշտության վերաբերյալ: Այս ջատագովների կողմից հրատապ քաղաքականության և օրենսդրական միջամտությունների կոչը ձևակերպվեց նույնիսկ ավելի ուղղակի և հստակ ձևով, քան 2019 թվականի գնահատման ժամանակ:

Ոլորտի ինքնակարգավորումը գործում է, սակայն հստակ քաղաքականության և վերջինիս օրենսդրական աջակցության բացակայության պատճառով դրա ազդեցությունը սահմանափակ է: Ինքնակարգավորումը պահանջում է աջակցություն և ուժեղացում՝ լրատվամիջոցների կառավարման վրա դրա հնարավոր ազդեցությունը բավարարելու համար: Ատելության խոսքի և ապատեղեկատվության դեմ պայքարը հանդիսանում է այն առանցքային ոլորտ, որտեղ համակարգավորման մեխանիզմները խիստ անհրաժեշտ են: Եվրոպայի խորհրդի չափանիշները լայնորեն և ժամանակին են անդրադառնում այս խնդրին: Քաղաքականության օրակարգում այս հարցը կարևոր տեղ է զբաղեցնում: Եվրախորհրդի վերջին և ամենաակտուալ փաստաթղթերը հատուկ շեշտում են, որ անդամ պետությունները ինքնակարգավորման հետ կապված հստակ պարտավորություններ են կրում՝ մասնավորապես՝ ապահովելով ինքնակարգավորման և համակարգավորման մեխանիզմների համապատասխան ֆինանսավորում և ֆինանսական աջակցության սխեմաների հասանելիություն՝ վերջիններիս անկախությունը և ֆինանսական կայունությունը երաշխավորելու համար:¹²⁹ Ավելին, պետությունները պետք է ստեղծեն ընդհանուր առմամբ բարենպաստ միջավայր և ինքնակարգավորման մեխանիզմների պոտենցիալ դերի մասին հանրային իրազեկվածության բարձր մակարդակ, այդ թվում՝ օմբուդսմենների և մամուլի/մեդիա խորհուրդների, որոնք օժտված են կայուն, իմաստալից լիազորություններով՝ բարձրացնելու մեդիայի հանձնառությունը թվային դարաշրջանում ստուգումների և որակի վերահսկման հարցում:¹³⁰ Արդարադատության նախարարությունը հայտնել է Եվրոպայի խորհրդի աջակցության իրենց կարիքը ինքնակարգավորվող ռեժիմի ներկա կարգավիճակի բարեփոխման և բովանդակալից համակարգավորման օրենսդրական հիմքերի ստեղծման հարցում:

9.2 Մեդիա ոլորտի կարիքները

Հայկական մեդիա հատվածում ՁԼՄ-ների բազմակարծության վերաբերյալ բավարար, կանոնավոր, անկախ մոնիտորինգ և գնահատում չկա: Հետևաբար, դրա գնահատումը ԵԽ չափանիշներով հնարավոր չէ:¹³¹ Ընդ որում, գնահատելի չէ նաև մեդիա համակարգի

Ժամանակավորապես կիրառվող դրույթների իրականացման ճանապարհային քարտեզ: Վերջնական նախագիծը հաստատվել է միջգերատեսչական հանձնաժողովի կողմից, սեպտեմբեր 2019թ., էջ. 5 (Կ. 11):

129 Նախարարների կոմիտեի՝ թվային դարաշրջանում որակյալ լրագրության ֆինանսական կայունության մասին հռչակագիր Decl(13/02/2019)2, https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=090000168092dd4d:

130 Տե՛ս Նախարարների կոմիտեի CM/Rec(20XX)XX հանձնարարականի նախագիծը անդամ պետությունների՝ թվային դարաշրջանում որակյալ լրագրության համար բարենպաստ միջավայր ստեղծելու վերաբերյալ: (MSI-JOQ(2018)08rev6) <https://rm.coe.int/msi-joq-2018-rev7-e-draft-recommendation-on-quality-journalism-finalis/168098ab76>:

131 Պետություններին կոչ է արվում ապահովել իրենց երկրների մեդիայի բազմակարծության վիճակի կանոնավոր անկախ մոնիտորինգ և գնահատում՝ հիմնված մի շարք օբյեկտիվ և թափանցիկ չափորոշիչների վրա՝ բացահայտելու լրատվամիջոցների աղբյուրների և միջոցների սեփականատերերի բազմազանության ռիսկերը, լրատվամիջոցների տեսակների, քաղաքական, գաղափարական, մշակութային և սոցիալական խմբերի կողմից ներկայացված տեսակետների, տեղական և տարածքային համայնքներին առնչվող շահերի ու տեսակետների

ներկայիս կառուցվածքի ազատության և անկախության կարգավիճակը, ինչպես նաև դրա սպառնալիքները (օրինակ՝ մեդիա որոշ դերակատարների օլիգոպոլ կամ գերիշխող դիրքը):

Համաձայն հիմնական շահագրգիռ կողմերի բազմիցս հայտարարած մտահոգությունների՝ մեդիա սեփականատիրությունը թափանցիկ չէ:¹³² Չնայած սեփականության իրավունքի թափանցիկության կանոնները մշակվել են, իրականացման պրակտիկան մնում է անբավարար: Այստեղ նույնպես Եվրոպայի խորհրդի չափանիշները հստակ պահանջում են, որ անդամ պետությունները երաշխավորեն, որ հանրությանը հասանելի լինի լրատվամիջոցների սեփականության, կառավարման և խմբագրական կառույցների, ինչպես նաև դրանց ֆինանսավորման վերաբերյալ կոնկրետ տեղեկատվություն՝ արդյունավետ կարգավորող դաշտով:¹³³ Ավելին, պետությունները պետք է ապահովեն աջակցության միջոցներ լրատվամիջոցների բազմակարծության համար, հասցեական կանոնադրական և կարգավորող միջամտությունների միջոցով՝ նվազեցնելու քաղաքական/առևտրային շահերի ազդեցությունը մեդիայի անկախության վրա:¹³⁴

Մեդիա ոլորտի ֆինանսական կենսունակության վերաբերյալ բովանդակալից և օբյեկտիվ տեղեկատվություն կամ տվյալներ չկան: Գովազդային շուկայական ծախսերը, պետական ֆինանսավորումը և այլ տնտեսական գործոնները թափանցիկ և գնահատելի չեն:

9.3 Մեդիայի կարգավորման կարիքները

Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովը վճռորոշ դեր է խաղում Հայաստանի մեդիա ոլորտում ազատության և բազմակարծության ապահովման գործում: Հանձնաժողովի կարգավորող կարողությունների ուժեղացման հրատապ անհրաժեշտություն կա: Ավելին, գործունեության թափանցիկությունը, Հանձնաժողովի անկախությունը և հաշվետվողականությունը կարևորագույն խնդիրներ են լրատվամիջոցների լավ կառավարումն ապահովելու համար: Սա ենթադրում է, որ Հանձնաժողովի անկախության ապահովման հետ կապված օրենսդրական պահանջները պետք է համապատասխանեն Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին և համահունչ լինեն եվրոպական լավագույն փորձին: Ավելին, գենդերային հավասարությունը պետք է նախատեսվի Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի խորհրդում, իսկ մեդիայում գենդերային հավասարությունն ապահովելու համար կարգավորող մոտեցումները ուսումնասիրվեն և կիրառվեն Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին և լավագույն փորձին համապատասխան:

բազմազանությունը: Պետությունները պետք է նաև ապահովեն, որ անկախ մոնիտորինգ և գնահատում իրականացնող մարմինները բավարար հասանելիություն ունենան բոլոր համապատասխան տվյալներին և բավարար միջոցներ՝ այդ խնդիրներն իրականացնելու համար: Պետություններին նաև կոչ է արվում մշակել և կիրառել համապատասխան կարգավորող և քաղաքական արձագանքներ՝ բացահայտված ցանկացած ռիսկի արդյունավետ լուծման համար:»: Նախարարների կոմիտեի CM/Rec(2018)1 հանձնարարականը անդամ պետություններին մեդիա բազմակարծության և լրատվամիջոցների սեփականատիրության թափանցիկության վերաբերյալ:

132. Նույն աղբյուրը 3. ՔՀ-ների կողմից պատրաստված ՀԸԳՀ ճանապարհային քարտեզի նախագիծը եվրոպական չափանիշներին իրավական մոտարկման վերաբերյալ, էջ 18:

133 CM/Rec(2007)2 հանձնարարական մեդիա բազմակարծության և մեդիա բովանդակության բազմազանության վերաբերյալ:

134 Նախարարների կոմիտեի CM/Rec(2018)1 հանձնարարականը անդամ պետություններին ՁԼՄ-ների բազմակարծության և ՁԼՄ-ների սեփականատերերի թափանցիկության վերաբերյալ:

9.4 Հանրային մեդիայի կարիքները

Հանրային մեդիան (ՀՄ) Հայաստանում կանգնած է մի շարք լուրջ մարտահրավերների առաջ: Դրանց լուծման համար անհրաժեշտ են լուրջ փոփոխություններ՝ որպեսզի ՀՄ-ն կատարի իր ժողովրդավարական դերը, քաղաքացիներին տրամադրելով վստահելի, արժանահավատ և բազմազան տեղեկատվություն՝ համապատասխանելով նաև թվային դարաշրջանի չափանիշներին: ՀՄ համակարգի ուժեղացումը վճռորոշ է նաև ապատեղեկատվության բացասական հետևանքների դեմ պայքարելու համար: Ինչ վերաբերում է *լրագրողական կրթությանն ու վերապատրաստմանը*, ՀՄ-ների ներկայացուցիչները շեշտեցին թվային բովանդակության արտադրության և տարածման կարողությունների զարգացման իրենց կարիքները՝ ծածկույթը և արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով: Այս հմտությունները պետք է ամրապնդվեն Եվրոպայի խորհրդի չափանիշներին և մեդիայի բազմակարծության սկզբունքներին համապատասխան:

Հանրային լրատվամիջոցների ֆինանսական կայունության ապահովումն այս գործընթացում կարևոր տարր է: «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքը պետք է վերանայվի և սահմանվեն համապատասխան դրույթներ, որոնք թույլ կտան բյուջետավորել հանրային լրատվամիջոցների իրական կարիքները երկարաժամկետ հիմունքներով: Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի հանձնարարականը CM/Rec (2012) անդամ երկրներին հանրային ծառայությունների կառավարման վերաբերյալ և Նախարարների կոմիտեի հռչակագիրը թվային դարաշրջանում որակյալ լրագրության ֆինանսական կայունության մասին (13/02/2019) երկուսն էլ հորդորում են ապահովել հանրային մեդիայի երկարաժամկետ ֆինանսական կայունություն և լիարժեք քաղաքական անկախություն: Հայաստանի Հանրապետության հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհուրդը կառավարության և խորհրդարանի հետ նոր օրենքը քննարկելիս պետք է վկայակոչի Եվրոպայի խորհրդի առաջարկությունները:

10. Առաջարկություններ

10.1 Ընդհանուր

2022 թվականի գնահատումը կրկնում է 2019 թվականի զեկույցի¹³⁵ առաջարկությունների մեծ մասը և ավարտվում է անհրաժեշտ և անխուսափելի քայլերի լրացուցիչ փաթեթով, որոնք պետք է ձեռնարկվեն՝ Հայաստանում մեդիա ոլորտին հասարակության մեջ իր ժողովրդավարական առաքելության իրականացմանն աջակցելու համար: Այս գործողությունները նվազագույնը ներառում են.

- պետության, քաղհասարակության և մեդիա հատվածի միջև համագործակցային և ներառական շրջանակի և խորհրդատվական գործընթացի վերակառուցում,
- մեդիա բարեփոխումների համապարփակ ռազմավարության և սցենարների վերլուծությունների վրա հիմնված մեդիա քաղաքականության մանրամասն մշակում,
- մեդիա նյութերում պարունակվող խոսքի հրատապ ապաքրեականացում և ծանր վիրավորանքի համար քրեական պատասխանատվության վերացում,
- ինքնակարգավորման հետագա խթանում և համակարգավորման մեխանիզմների կիրառում,
- մեդիա սեփականատիրության թափանցիկության առաջխաղացում և կիրարկում,

135 Տես՝ 2019թ. գնահատման զեկույցը, էջեր 32-45:

- տեղեկատվության ազատության խախտումների արտադատական քննության մեխանիզմի ստեղծում,
- համակարգային և ռազմավարական արձագանք թվային անվտանգության նոր ի հայտ եկած ռիսկերին հակազդելու համար, ներառյալ թվային միջավայրում լրագրողների անվտանգությանը սպառնացող ռիսկերը, և
- ՋԼՄ-ներում լրագրողական աշխատանքի պաշտպանություն և լրագրողների դեմ հանցագործություն կատարողների անպատժելիության վերացում:

10.2 Օրենսդրական դաշտ

Հիմնվելով սույն Ձեկույցի հեղինակների կողմից իրականացված առկա օրենսդրական դաշտի գնահատման կարիքների և վերլուծության վրա՝ առաջարկվում է, որպեսզի իշխանություններն իրականացնեն իրավական բարեփոխումների լուրջ գործընթաց ստեղծելով հատուկ աշխատանքային խումբ, որը կներառի բոլոր շահագրգիռ կողմերի ներկայացուցիչներին:

Համալիր իրավական բարեփոխումը հավասար մրցակցային պայմաններ կստեղծի բոլոր մեդիա ծառայություններ մատուցողների համար, գծային և ոչ գծային մատակարարների իրավունքների և պարտականությունների արդար հավասարակշռություն և ընդհանուր ժողովրդավարական օրենսդրական համատեքստ: Իրավական բարեփոխումների գործընթացի 2-րդ փուլը նախատեսում է հատուկ աշխատանքային խմբի ստեղծում, որը կներառի բոլոր շահագրգիռ կողմերի՝ ՀՀ վարչապետի աշխատակազմի, արդարադատության նախարարության, համապատասխան մանդատով այլ նախարարությունների և գերատեսչությունների, Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի, Հայաստանի հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհրդի, Հայաստանի հանրային հեռուստատեսության և ռադիոընկերությունների, մասնավոր հեռարձակողների միությունների՝ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների՝ Եվրոպայի խորհրդի միջազգային փորձագետների և տեղական իրավական փորձագետների աջակցությամբ:

Իրավական բարեփոխումների գործընթացի օրակարգը մասնավորապես կանդրադառնա հետևյալ հարցերին.

- Հայաստանում ազատ, անկախ և կայուն մեդիա ոլորտի գործունեության օրենսդրական պահանջների ապահովում,
- Խթանող և ապագային միտված իրավական դաշտի ստեղծում,
- Ազատ արտահայտվելու միջազգային չափանիշներին համապատասխան խոսքի, մասնավորապես վիրավորանքի քրեականացման վերայանում,
- Մեդիա դաշտում բոլոր մասնակիցների համար հավասար պայմանների ապահովում,
- Բարձրորակ լրագրության աջակցություն և լրագրողների անվտանգության երաշխավորում,
- Մեդիա գրագիտության բարձրացում,
- Ատելության խոսքի և ապատեղեկատվության դեմ պայքարի հրատապ կարիքների լուծում,
- Մեդիա լավ կառավարման ապահովում՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի կարգավիճակի և լիազորությունների, ֆինանսական ինքնավարությանը և Հանձնաժողովի

թափանցիկության և հաշվետվողականության գծով կարգավորող կարողությունների հզորացմանը,

- Լրատվամիջոցների սեփականատիրության թափանցիկության և արդյունավետ կիրառման երաշխավորում՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով Եվրոպայի խորհրդի գործիքակազմին,
- Հանրային հեռարձակողի անկախության ապահովում, հանրային հեռարձակման՝ արժանահավատ և բովանդակալից արդյունք ապահովելու ջանքերի սատարում, թվայնացումից լիարժեք օգտվելու հնարավորության ընձեռում,
- Մեդիա դաշտում ինքնակարգավորման և համակարգավորման խթանում՝ իրավական աջակցության, կայուն ֆինանսավորման ծրագրերի հասանելիության և Հայաստանում արդեն իսկ գործող ինքնակարգավորման կառույցների կարողությունների հզորացման միջոցով:

10.3 Հանրային հեռարձակում

Եվրախորհրդի չափանիշներին և եվրոպական լավագույն փորձին համապատասխանությունն ապահովելու համար հանրային հեռարձակողի կառավարման վերաբերյալ տրվում են հետևյալ առաջարկությունները.

- Հանրային հեռարձակողի երկարաժամկետ ֆինանսական կայունությունն ու ամբողջական խմբագրական անկախությունն ապահովելու համար կարևոր է ունենալ երկարաժամկետ, չորս կամ հինգ տարվա բյուջեի համակարգ՝ գնաճի ինդեքսավորմամբ,
- Թվայնացումից օգուտ քաղելու համար Խորհուրդը, հեռուստատեսության և ռադիոյի ղեկավարությունը կուսումնասիրեն հետագա խորը համագործակցության հնարավորությունները, մանրակրկիտ կվերլուծեն հեռարձակման արտադրանքի, կառավարման և ընթացիկ ծախսերի առավելություններն ու թերությունները,
- Անհրաժեշտ է վերլուծել և կարիքների գնահատման մեջ ներկայացնել անձնակազմի վերապատրաստման հատուկ կարիքները և դիմել տարբեր միջազգային դոնոր կազմակերպություններին աջակցության համար,
- Հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհուրդը պետք է իրականացնի կանոնավոր ուսումնասիրություններ՝ կենտրոնանալով Հանրային հեռուստատեսության և ռադիոյի կողմից լրատվահավաքի արժանահավատության վրա՝ ապահովելու համար, որ Հանրային հեռարձակողը լուրերի վստահելիության վերաբերյալ հանրային կարծիքի հարցումներում զբաղեցնի առաջին տեղը,
- Հանրային հեռուստառադիոընկերությունը պետք է ունենա Էթիկայի ներքին կանոնագիր և մամուլի օմբուցմեն կամ խմբագրական խորհուրդ՝ իր աշխատանքն ինքնակարգավորելու համար:

Հավելված I Հեղինակների մասին

Տիկին **Շուշան Դոյոյանը** Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնի (ԻԱԿ, անգլերեն՝ [FOICA](#)) հիմնադիրն է և նախագահը: Նա նպաստել է Հայաստանում տեղեկատվության ազատության օրենսդրության ընդունմանը և վերահսկողությանը: Կառավարության թափանցիկությունը խթանող նրա աշխատանքը ներառում է ռազմավարական դատավարությունների ձեռնարկումն ու համակարգումը, հանրային կրթական արշավների կառավարումը, քաղձառայողների, ՔՀԿ-ների և լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների վերապատրաստումը ՏԱ մասին օրենսդրության վերաբերյալ: Նա եղել է Հայաստանի Անձնական տվյալների պաշտպանության գործակալության առաջին ղեկավարը: Երկար տարիների ընթացքում տիկին Դոյոյանը տրամադրել է փորձագիտական ծառայություններ, խորը վերլուծություններ և դասընթացներ է անցկացրել տեղեկատվության և արտահայտման ազատության, բաց կառավարման գործընկերության, անձնական տվյալների պաշտպանության ոլորտում՝ ԵԱՀԿ-ի, Եվրոպայի խորհրդի, ԱՄՆ ՄԶԳ-ի, ՄԱԶԾ-ի, Բրիտանական դեսպանատան, ՋԻ ԱՅ ՁԵԹ -ի և այլ միջազգային կառույցների աջակցությամբ: Տիկին Դոյոյանը 2001 թվականից ունի բանասիրական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան: Նա ունի իրավաբանական և լրագրողական կրթություն: Որպես լրագրող՝ 2003 թվականից «Լրագրողներ առանց սահմանների» կազմակերպության հայաստանյան ներկայացուցիչն է: Տկն. Դոյոյանը 2015 թվականի հունիսին կայացած Համընդհանուր իրավունքների մրցանակաբաշխությունում ([Universal Rights Awards Ceremony](#)) արժանացել է Ազատության պաշտպան մրցանակի՝ ի նշան տեղեկատվության ազատության, թափանցիկության և հանրային որոշումների կայացման հարցում իր ակնառու ջանքերի:

Դոկտոր Քրիստինա Ռոզգոնին Ավստրիայի Գիտությունների ակադեմիայի (ÖAW) մեդիա և հաղորդակցության համեմատական հետազոտությունների ինստիտուտի ավագ գիտնական է և միջազգային լրատվամիջոցների, հեռահաղորդակցության և մտավոր սեփականության իրավական և քաղաքականության ավագ փորձագետ: Նա համագործակցում է միջազգային և եվրոպական կազմակերպությունների հետ (այդ թվում՝ ՄԱԿ-ի Հեռահաղորդակցության միջազգային միության, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի, Եվրոպայի խորհրդի, Եվրոպական հանձնաժողովի, Համաշխարհային բանկի InfoDev-ի, ԵԱՀԿ-ի և BBC MA-ի), պետական կառավարությունների, կարգավորողների հետ՝ որպես մեդիա ազատության, սպեկտրային քաղաքականության և թվային հարթակի կառավարման հարցերով խորհրդատու: 2004-2010 թվականներին նա աշխատել է որպես Հունգարիայի հեռահաղորդակցության վարչության նախագահ (նախագահի տեղակալ): Նա մասնագիտանում է մեդիայի և հեռահաղորդակցության քաղաքականության մշակման և կարգավորման ոլորտում, մեծ փորձ ունի իրավական բարեփոխումների ոլորտում: Դոկտ. Ռոզգոնին նաև իրականացնում է Վիեննայի համալսարանի հաղորդակցության բաժանմունքի հարթակի կառավարումը՝ հետազոտությունները քաղաքականության օրակարգերի հետ կամրջելու նպատակով:

Հավելված II Օգտագործված փաստաթղթեր

Եվրոպայի խորհուրդ

Չափանիշներ

Պաշտոնական փաստաթղթերին հասանելիության մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա (CETS No. 205), Թրոմսոյի կոնվենցիա

Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա

Նախարարների կոմիտեի անդամ պետություններին Rec(81) 19 հանձնարարականը պետական մարմինների կողմից տնօրինվող տեղեկատվության հասանելիության վերաբերյալ, ընդունվել է 1981 թվականի նոյեմբերի 25-ին

Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի՝ Խոսքի և տեղեկատվության ազատության մասին հռչակագիր, ընդունվել է 1982 թվականի ապրիլի 29-ին

Նախարարների կոմիտեի Rec (91) 10 հանձնարարականը անդամ պետություններին հանրային մարմինների կողմից պահվող անձնական տվյալների երրորդ կողմերին փոխանցելու վերաբերյալ, ընդունվել է 1991 թվականի սեպտեմբերի 9-ին

Նախարարների կոմիտեի Rec(97) 18 հանձնարարականը անդամ պետություններին՝ վիճակագրական նպատակներով հավաքագրված և մշակված անձնական տվյալների պաշտպանության վերաբերյալ, ընդունվել է 1997 թվականի սեպտեմբերի 30-ին

Նախարարների կոմիտեի Rec(2000) 13 հանձնարարականը անդամ պետություններին արխիվների հասանելիության եվրոպական քաղաքականության վերաբերյալ, ընդունվել է 2000 թվականի հուլիսի 13-ին

Նախարարների կոմիտեի Rec(2002)2 հանձնարարականը անդամ պետություններին պաշտոնական փաստաթղթերին հասանելիության վերաբերյալ, ընդունվել է 2002 թվականի սեպտեմբերի 21-ին

Պաշտոնական փաստաթղթերի մատչելիության մասին կոնվենցիա, ընդունվել է 2009 թվականի հունիսի 18-ին

Նախարարների կոմիտեի REC (2007)2 հանձնարարականը անդամ պետություններին ՁԼՄ-ների բազմակարծության և մեղիա բովանդակության բազմազանության վերաբերյալ, ընդունվել է 2007 թվականի հունվարի 31-ին

Նախարարների կոմիտեի Rec(2018)1 հանձնարարականը անդամ պետություններին ՁԼՄ-ների բազմակարծության և լրատվամիջոցների սեփականության թափանցիկության վերաբերյալ, ընդունվել է 2018 թվականի մարտի 7-ին

Նախարարների կոմիտեի՝ թվային դարաշրջանում որակյալ լրագրության ֆինանսական կայունության մասին հռչակագիրը Decl(13/02/2019)2

[Նախարարների կոմիտեի CM/Rec\(20XX\)XX հանձնարարականի նախագիծ անդամ պետություններին թվային դարաշրջանում որակյալ լրագրության համար բարենպաստ միջավայր ստեղծելու վերաբերյալ \(MSI-JOQ\(2018\)08rev6\)](#)

ԵԼԽՎ

Խորհրդարանական վեհաժողով. [Ժողովրդավարական կառույցների գործունեությունը Հայաստանում](#), Doc. 15432. 10 հունվարի 2022թ.

Խորհրդարանական վեհաժողով. [Բանաձև 1577 \(2007\) Դեպի գրպարտության ապարքեականացում](#), Ստրասբուրգ, 2007թ.

Տեխնիկական/փորձագիտական փաստաթղթեր

Bakalis, C. and A. Ghazaryan. [Comparative Study on Hate Speech Laws and Armenian Legislation](#). September 2020

Barata, J., B. Erichsen, K. Rozgonyi, and D. Sandukhchyan: Armenian Media Sector Needs Assessment Report – Overview of the National Legislative Framework Covering Media Freedom; Freedom of Expression; Public Service Media and its compliance with the Council of Europe standards. Strasbourg, November 2019

Rozgonyi, K., J. Barata and S. Doydoyan. Expert review on the Draft Amendments to the Law on Mass Media and Code of Administrative Offences of the Republic of Armenia (based on request by the Ministry of Justice of Armenia). Strasbourg, May 2021

Այլ

[Եվրոպայի խորհրդի 2019-2022 գործողությունների ծրագիր Հայաստանի համար](#)
[Եվրոպայի խորհրդի լրագրողների անվտանգության հարթակ](#)

Եվրոպայի խորհրդի համագործակցության նախագծեր ([ավարտված](#)) տեղեկատվական հասարակության ոլորտում

Եվրոպայի խորհրդի համագործակցության նախագծեր ([ընթացիկ](#)) տեղեկատվական հասարակության ոլորտում

Միջազգային այլ կազմակերպությունների ռեսուրսներ

Եվրամիություն/Եվրահանձնաժողով

[Համապարփակ և քննարկված գործընկերության համաձայնագիր Հայաստանի Հանրապետության և Եվրոպական Միության և Ատոմային Էներգիայի եվրոպական համայնքի և նրանց անդամ պետությունների միջև – Ժամանակավոր կիրառվող դրույթների իրականացման ճանապարհային քարտեզ. Վերջնական](#)

[նախագիծը հաստատվել է միջգերատեսչական հանձնաժողովի կողմից](#), Բրյուսել, 2018թ.

Irion, K. [INDIREG: Տեսալսողական մեդիա ծառայությունները կարգավորող մարմինների անկախության և արդյունավետ գործունեության ցուցանիշներ - Եվրոպական հանձնաժողովի հանձնարարությամբ \(ceu.edu\)](#). Կենտրոնական Եվրոպական համալսարան՝ Եվրոպական հանձնաժողովի հանձնարարությամբ: Բուդապեշտ, հունվար 2011թ.:

ԵԱՀԿ

Barata Mir, J. [«Տեսալսողական մեդիայի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի իրավաբանական վերլուծություն \(ընդունվել է 2020 թվականի հուլիսի 16-ին\)](#): ԵԱՀԿ մամուլի ազատության հարցերով ներկայացուցչի գրասենյակ. 2021 թվականի փետրվար:

ՄԱԿ

Bontcheva, K. and J. Posetti. [«Հավասարակշռման ակտ. արձագանքել սպատեղեկատվությանը՝ պաշտպանելով խոսքի ազատությունը»](#): ITU-UNESCO. Փարիզ, 2020թ.:

Khan, I. [Ապատեղեկատվություն և կարծիքի և արտահայտվելու ազատություն – Խոսքի ազատության իրավունքի խթանման և պաշտպանության հատուկ զեկուցողի զեկույցը](#) ՄԱԿ, Ժնև, ապրիլ 2021թ.:

ՀԿ-ների և վերլուծական կենտրոնների ռեսուրսներ

Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոն-Հայաստան, [Մեդիա սպառումը Հայաստանում, 2022թ.](#)

Միջազգային հանրապետական ինստիտուտի հարցումների ուսումնասիրության կենտրոն, [Հասարակական կարծիքի հարցում. Հայաստանի բնակիչներ](#). Երևան, 2019թ.

Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, [2020 տարեկան զեկույց](#). Երևան, 2020թ.

Շուշան Դոյրոյան, [Պետական կառավարման մարմինների պաշտոնական կայքերի գնահատում](#), Երևան, 2020թ.

ՔՀԿ-ների կողմից պատրաստված ՀՀԳՀ ճանապարհային քարտեզի նախագիծը Եվրոպական չափանիշներին իրավական մոտարկման վերաբերյալ

Fojo Media Institute, Զբաղվածության և կարիերայի զենդերային ասպեկտները Հայաստանի, Վրաստանի, Մոլդովայի, Ռուսաստանի և Ուկրաինայի մեդիա հատվածում - համեմատական վերլուծություններ. Stockholm and Kalmar, 2020թ.

Freedom House, [Ջեկույց Հայաստանում ապատեղեկատվության և չստուգված տեղեկատվության տարածման մասին. դիմակայելով կեղծ պատմությունների ուժին](#), հունիս 2021թ.

Freedom House, [Լոռ փոփոխությունները սպառնում են ԶԼՄ-ների ազատությանը և խոսքի ազատությանը](#), մարտ 2021թ.

Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, [Հայաստանյան մեդիա ոլորտի քարտեզագրում ապատեղեկատվության դեմ պայքարի համատեքստում](#). Երևան, դեկտեմբեր 2021թ.

Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, [Տեղեկատվության ազատությունը մեդիայի համար](#), Երևան, 2021թ.

Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, [Տեղեկատվության ազատությունը եւ Կառավարություն-մեդիա հաղորդակցությունը ՀՀ-ում](#), Երևան, 2019թ.

Բազմակողմնի տեղեկատվության ինստիտուտ, [Թվային անվտանգության միջադեպերը Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության դեմ 2019-2020 թթ.](#), Երևան, 2021թ.

Մեդիա նախաձեռնությունների կենտրոն, [Ջեկույց հայկական առցանց լրատվամիջոցներում ապատեղեկատվության տարածման ձևերի մասին. Մոցիլոգիական հետազոտություն](#), Երևան, 2021թ.

Media Landscapes. [Երկրի պրոֆիլ` Հայաստան](#). 2022թ.

Մենդել Թ., [Տեղեկատվության ազատության իրավունքը կարգավորող օրենսդրական ջրօռնակի վերլուծություն](#), Երևան, 2019թ.

Լրագրողներ առանց սահմանների, [Մամուլի ազատության համաշխարհային ինդեքս 2021թ.` Հայաստան](#)

Լրագրողներ առանց սահմանների, 2021թ. ինդեքս, [Արևելյան Եվրոպայում և Կենտրոնական Ասիայում ապատեղեկատվության և մեդիայի վերահսկման վիրուսի դեմ հակաթույն չկա](#)

Լ. Սարգսյան, [Պայքար կեղծ լուրերի կամ առցանց խոսքի գրաքննության դեմ](#), Երևան, հունվար 2020թ.

Հայկական կառույցների ռեսուրսները

Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողով. [2020թ. տարեկան հաղորդում](#), Երևան, 2020թ. (հայերեն)

Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպան. [«Ազգային ժողովում լրագրողների մասնագիտական աշխատանքի սահմանափակումները և հանրային պաշտոնյաների անթույլատրելի արարքները լրագրողների նկատմամբ» արտահերթ հրապարակային զեկույց](#). Երևան, 2022թ. (հայերեն)

Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպան. 2020թ. տարեկան հաղորդում, Երևան, 2020թ. (հայերեն)

Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպան. [2021թ. տարեկան հաղորդում](#), Երևան, 2021թ. (հայերեն)